N.T.RAHMANOVA

PROFESSIONAL PEDAGOGIKA

(Darslik)

Toshkent 2025
“Science and Innovation” nashriyoti

UO‘K 37.013 + 378.1 + 331.108
KBK 74.58 + 65.290.81
R 16
N.I.Rahmanova. Professional Pedagogika. Darslik. - Toshkent: “Science and Innovation”, 2025. – 240 bet

Mazkur darslik “Professional ta’lim: iqtisodiyot” yo‘nalishida tahsil olayotgan talabalar uchun mo‘ljallangan bo‘lib, unda professional pedagogikaning nazariy asoslari, kasb-hunar ta’limining zamonaviy tendensiyalari, o‘quv jarayonini loyihalash va amalga oshirish metodikasi, shuningdek, iqtisodiy yo‘nalishlarda kasbiy kompetensiyalarni shakllantirish masalalari yoritilgan. Darslikda professional ta’lim tizimidagi o‘qituvchi faoliyatining mazmuni, didaktik yondashuvlar, interaktiv metodlar va amaliy mashg‘ulotlar asosida o‘quvchilarda kasbiy ko‘nikmalarni rivojlantirish bo‘yicha tavsiyalar berilgan.

Darslik oliy ta’lim muassasalarining pedagogika va iqtisodiyot yo‘nalishidagi talabalari, magistrantlar, kasbiy ta’lim tizimi o‘qituvchilari hamda sohaga qiziquvchi keng kitobxonlar ommasi uchun foydalidir.

Taqrizchilar:
Xodjikulova Shaxlo Narimanovna
PhD katta o‘qituvchi
Tursunova Umida Agzamovna
PhD dotsent

O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirligi 2024-yil 1-avgustdagi “277”-sonli buyrug‘iga asosan nashr etishga ruxsat etilgan.

ISBN: 978-9910-8796-7-8

© N.T.Rahmanova. Professional pedagogika. Darslik, 2025
© Science and Innovation, 2025

1-MAVZU. O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA TA’LIMNI RIVOJLANTIRISHNING YANGI BOSQICHIDA KASBIY PEDAGOGIKA

Reja:

1. O‘zbekistonda kasbiy pedagogikaning huquqiy va metodologik asoslari.

2. Kasb ta’limining innovatsion texnologiyalari va zamonaviy yondashuvlar.

3. O‘qituvchilarning kasbiy kompetensiyasi va ta’lim sifati.

1. O‘zbekistonda kasbiy pedagogikaning huquqiy va metodologik asoslari.

XXI asrda kasbiy pedagogika inson kapitalini rivojlantirishning asosiy omillaridan biriga aylandi. O‘zbekiston Respublikasi ta’lim tizimining modernizatsiyasi doirasida kasbiy ta’limga alohida e’tibor qaratilib, uning huquqiy va metodologik asoslari mustahkamlanmoqda. Zamonaviy yondashuvlar, innovatsion texnologiyalar va pedagogik kompetensiyaning rivojlanishi kasbiy ta’lim sifatini oshirishga xizmat qilmoqda. Bu jarayon ta’lim tizimining barcha bosqichlariga ta’sir etib, jamiyat ehtiyojlariga mos kadrlar tayyorlashga qaratilgan.

O‘zbekiston Respublikasida kasbiy ta’limni rivojlantirish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Bu jarayon quyidagi asosiy huquqiy va metodologik hujjatlar bilan tartibga solinadi:

O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi – ta’lim olish huquqini kafolatlaydi va ta’lim tizimining asosiy tamoyillarini belgilaydi. Konstitutsiyaga muvofiq, har bir fuqaro bepul va majburiy boshlang‘ich, umumiy o‘rta hamda kasb-hunar ta’limini olish huquqiga ega. Shuningdek, oliy ta’limga bo‘lgan imkoniyatlar

ham qonun doirasida kafolatlangan. Konstitutsiya ta’lim jarayonining inson huquqlari, demokratik qadriyatlar va shaxsiy rivojlanish asosida tashkil etilishini belgilaydi. Shuningdek, davlat ta’lim muassasalarini qo‘llab-quvvatlash, ularning moddiy-texnik bazasini mustahkamlash va ta’limning ilmiy-innovatsion jihatlarini rivojlantirish majburiyatini o‘z zimmasiga oladi.

Ta’lim to‘g‘risidagi Qonun (2020-yil yangi tahriri) – kasbiy ta’limning huquqiy asoslarini belgilaydi, mehnat bozoriga mos kadrlar tayyorlashga yo‘naltirilgan. Ushbu qonun ta’lim tizimining sifatini oshirish, ta’lim jarayonini axborot texnologiyalari bilan boyitish, ilmiy-tadqiqot faoliyatini rivojlantirish kabi qator muhim masalalarni o‘z ichiga oladi. Qonunda kasbiy ta’lim muassasalari faoliyatining samaradorligini oshirish, ta’lim jarayonida innovatsion texnologiyalarni joriy etish va ta’lim dasturlarining zamonaviy mehnat bozoriga moslashuvi bo‘yicha aniq belgilangan qoidalar mavjud.

Kasb-hunar ta’limi konsepsiyasi – kasbiy ta’lim muassasalarining faoliyatini tartibga soluvchi asosiy strategik hujjat. Ushbu konsepsiya kasb-hunar ta’limi tizimini modernizatsiya qilish, ta’lim sifati va samaradorligini oshirish, kasb-hunar maktablarining moddiy-texnik bazasini mustahkamlash va ularning kadrlar tayyorlashdagi rolini oshirishga qaratilgan. Konsepsiya doirasida ta’lim jarayonida interfaol o‘qitish metodlarini qo‘llash, amaliy mashg‘ulotlarni kuchaytirish va ta’lim muassasalarini sanoat korxonalari bilan integratsiyalash borasida muhim vazifalar belgilangan.

“Yangi O‘zbekiston – 2030” strategiyasi – ta’lim tizimida zamonaviy innovatsiyalar va ilg‘or pedagogik texnologiyalarni joriy etish bo‘yicha chora-tadbirlarni belgilaydi. Ushbu strategiya kasb-hunar ta’limini xalqaro tajribalar asosida rivojlantirish, pedagogik innovatsiyalarni joriy etish, zamonaviy o‘qitish usullaridan foydalanish va o‘quv jarayonining mehnat bozori talablariga

muvofiqligini ta’minlashga qaratilgan. Shuningdek, strategiyada ta’lim tizimini raqamlashtirish, sun’iy intellekt va onlayn ta’lim platformalaridan keng foydalanish kabi innovatsion yondashuvlar ham aks ettirilgan.

Metodologik jihatdan kasbiy pedagogika **kompetensiyaviy yondashuv**, **interfaol ta’lim metodlari**, **zamonaviy texnologiyalar** va **individual yondashuv** bilan uyg‘unlashtirilmoqda. Bu usullar o‘quvchilarni real mehnat muhitiga tayyorlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Zamonaviy pedagogika nazariyalari, xususan, **Bloom taksonomiyasi**, **faol ta’lim metodlari**, **modulli o‘qitish tizimi** va **muammoli o‘qitish** kasbiy ta’lim metodologiyasida keng qo‘llanilmoqda. Shuningdek, ta’lim jarayoniga **tanqidiy tafakkur**, **ijodiy yondashuv** va **muammoli vaziyatlar orqali o‘rgatish** kabi ilg‘or usullar kiritilmoqda.

Shu bilan birga, huquqiy jihatdan ta’lim sohasida xalqaro standartlarga mos islohotlar amalga oshirilmoqda. Xususan, O‘zbekiston kasbiy ta’limi **UNESCO, ILO** (Xalqaro Mehnat Tashkiloti) va boshqa xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlikda rivojlantirilmoqda. **Kasbiy malaka tizimi** joriy qilinib, o‘quv dasturlariga xalqaro me’yorlarga mos keladigan standartlar kiritilmoqda. Bu esa xalqaro miqyosda raqobatbardosh kadrlar tayyorlashga imkon yaratadi.

2. Kasb ta’limining innovatsion texnologiyalari va zamonaviy yondashuvlar.

Kasbiy ta’lim tizimi innovatsion texnologiyalar bilan boyitilib, zamonaviy o‘quv-uslubiy materiallar bilan ta’minlanmoqda. Ushbu jarayonda sun’iy intellekt, virtual va kengaytirilgan reallik, gamifikatsiya, raqamli platformalar, shaxsiylashtirilgan ta’lim va IoT kabi texnologiyalar ta’lim jarayoniga joriy etilmoqda. Shuningdek, modulli ta’lim tizimi va kompetensiyaviy yondashuv

asosida malakali kadrlar tayyorlashga yo‘naltirilgan yangi pedagogik metodlar ham joriy etilmoqda. Quyidagi innovatsion yondashuvlar O‘zbekiston ta’lim tizimida faol joriy qilinmoqda:

Elektron ta’lim platformalari (Moodle, Google Classroom, Edmodo, Coursera, Udemy, Khan Academy, Open edX, FutureLearn, Alison, Skillshare) – masofaviy ta’lim imkoniyatlarini kengaytirish, o‘quv jarayonini interaktiv va mustaqil o‘rganish imkoniyatlarini ta’minlash. Ushbu platformalar ta’limni shaxsiylashtirish, mustaqil o‘rganish madaniyatini shakllantirish va zamonaviy raqamli o‘qitish yondashuvlarini qo‘llashga yordam beradi. Ayniqsa, sun’iy intellektga asoslangan tavsiyalar va avtomatlashtirilgan baholash tizimlari o‘quv jarayonining samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

VR (Virtual Reality) va AR (Augmented Reality) texnologiyalari – kasbiy ta’limda simulyatsiya va tajriba asosida o‘rganish imkoniyatini yaratish, real hayot sharoitlarida ishlashga moslashish. Ushbu texnologiyalar o‘quvchilarga amaliy mashg‘ulotlarni xavfsiz muhitda bajarish imkoniyatini taqdim etib, ularning kasbiy ko‘nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi. Masalan, muhandislik, tibbiyot, aviatsiya va sanoat sohalarida VR va AR texnologiyalari orqali murakkab jarayonlarni oldindan ko‘rib chiqish va mashq qilish mumkin. Bundan tashqari, AR texnologiyalari yordamida o‘quv materiallarini interaktiv tarzda taqdim etish, real obyektlar bilan bog‘liq vizual ko‘rsatmalar orqali ta’lim jarayonini yanada samarali qilish mumkin. Bu innovatsion texnologiyalar kasbiy ta’limning an’anaviy usullarini to‘ldirib, o‘quvchilarning qiziqishini oshirish va ularning bilimlarni mustahkamlashiga xizmat qiladi.

STEAM-ta’lim – fan, texnologiya, muhandislik, san’at va matematikaning integratsiyasiga asoslangan yondashuv bo‘lib, kreativ tafakkurni rivojlantirish, muammolarni yechish ko‘nikmalarini shakllantirish va amaliy ta’lim samaradorligini

oshirishga qaratilgan. STEAM yondashuvi an’anaviy STEM fanlariga san’at va ijodiy tafakkurni qo‘shish orqali ta’lim oluvchilarning vizual, musiqiy va dizayn qobiliyatlarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Bu metodologiya loyiha asosida o‘qitish, muammoga yo‘naltirilgan ta’lim (Problem-Based Learning – PBL) va tadqiqotga asoslangan o‘rganish usullarini o‘z ichiga oladi.

STEAM-ta’lim zamonaviy kasbiy ta’lim muassasalarida axborot texnologiyalari, robototexnika, avtomatlashtirish va dizayn sohalarini rivojlantirishga yo‘naltirilgan. Shuningdek, bu yondashuv yordamida o‘quvchilar nazariy bilimlarni amaliy ko‘nikmalar bilan mustahkamlash imkoniga ega bo‘ladilar. O‘zbekiston kasbiy ta’lim tizimida STEAM yondashuvini keng joriy etish orqali global mehnat bozoriga mos malakali mutaxassislar tayyorlash imkoniyati kengayib bormoqda.

Gamifikatsiya va interfaol o‘qitish – o‘yin elementlaridan foydalangan holda o‘quvchilarni qiziqtirish va motivatsiyani oshirish, o‘yin modellaridan foydalanib, real bilimlarni mustahkamlash. Bu usul ta’lim jarayonini yanada qiziqarli va samarali qilish uchun qo‘llaniladi. Gamifikatsiya ta’limda rag‘batlantirish mexanizmlaridan foydalangan holda talabalar o‘rtasida raqobat muhitini shakllantiradi, ularning o‘zaro hamkorligini rivojlantiradi va bilimlarni chuqurroq o‘zlashtirishga undaydi. Masalan, reyting tizimlari, ballar va mukofotlar ta’lim oluvchilarni darslarda faol ishtirok etishga undaydi.

Shuningdek, interfaol o‘qitish metodlari, jumladan, rolli o‘yinlar, vaziyatli topshiriqlar va loyihaga asoslangan ta’lim orqali talabalar mavzuni amaliy ravishda o‘rganish imkoniga ega bo‘ladilar. Ushbu yondashuvlar talabalarning ijodiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish, muloqot ko‘nikmalarini oshirish va real hayot sharoitlariga tayyorlashga xizmat qiladi. Zamonaviy texnologiyalar yordamida virtual va raqamli muhitlarda o‘yin

elementlarini joriy etish esa ta’lim jarayonini yanada interaktiv va samarali qilishga yordam beradi.

Sun’iy intellekt va big data – ta’lim jarayonini individuallashtirish, talabalar ehtiyojiga moslashtirish, o‘quv natijalarini tahlil qilish va ta’lim jarayonining samaradorligini oshirish. Sun’iy intellekt yordamida moslashtirilgan o‘qitish tizimlari har bir o‘quvchining bilim darajasi va qiziqishlariga mos keladigan materiallarni taqdim etishga imkon yaratadi. Shuningdek, AI algoritmlari real vaqt rejimida o‘quvchilarning natijalarini tahlil qilib, ularga o‘z bilimlarini yaxshilash bo‘yicha tavsiyalar beradi.

Big data texnologiyalari esa o‘quv jarayonini chuqur tahlil qilish, ta’lim samaradorligini baholash va o‘quvchilarning rivojlanish yo‘nalishlarini aniqlash imkonini beradi. Masalan, yirik ma’lumotlar (big data) yordamida o‘quvchilarning qaysi mavzularni qiyinroq o‘zlashtirayotgani aniqlanib, ularga qo‘shimcha resurslar tavsiya qilinishi mumkin. Bundan tashqari, sun’iy intellekt va big data asosida yaratilgan avtomatlashtirilgan baholash tizimlari test va topshiriqlarga obyektiv yondashish hamda o‘quvchilarning rivojlanish jarayonini doimiy kuzatib borish imkonini beradi.

Hozirda ta’limda AI va big data texnologiyalaridan foydalanish robotlashtirilgan repetitorlik xizmatlari, avtomatik tahliliy tizimlar, real vaqtli ta’lim jarayoni monitoringi va o‘quv dasturlarini optimallashtirish kabi yo‘nalishlarda faol rivojlanmoqda. Bu texnologiyalar kelajakda kasbiy ta’limning yanada interaktiv va shaxsiylashtirilgan bo‘lishiga katta hissa qo‘shishi kutilmoqda.

Blended learning (aralash ta’lim) – an’anaviy ta’lim va raqamli resurslar kombinatsiyasi, shaxsiy yondashuv va onlayn hamda oflayn darslarni uyg‘unlashtirish. Ushbu ta’lim modeli talabalar uchun yanada moslashuvchan ta’lim jarayonini yaratib, ularning individual ehtiyojlariga mos holda o‘qitish imkonini beradi. Aralash ta’lim muhitida o‘quvchilar nazariy bilimlarni mustaqil

o‘rganib, amaliy mashg‘ulotlarda ularni mustahkamlash imkoniga ega bo‘ladilar.

Blended learning tizimi pedagoglarga ham yangi imkoniyatlar taqdim etadi, chunki ular onlayn dars materiallarini oldindan tayyorlash, real vaqt rejimida tahlil qilish va talabalar bilimlarini aniq baholash imkoniga ega bo‘ladilar. Bu tizim ta’lim jarayonida interfaol platformalar, masofaviy testlar, virtual laboratoriyalar va multimedia darsliklardan foydalanishni kengaytirib, ta’lim sifatini oshirishga xizmat qiladi.

Aralash ta’lim modeli shuningdek, talabalarning mustaqil ta’lim olish ko‘nikmalarini rivojlantirib, ularga o‘z bilimlarini chuqurlashtirish va kasbiy malakalarini oshirish imkoniyatini beradi. O‘zbekistonning kasbiy ta’lim muassasalarida blended learning konsepsiyasini keng joriy etish orqali mehnat bozorining talablariga mos, malakali kadrlarni tayyorlash imkoniyati yanada kengayib bormoqda.

IoT (Internet of Things) ta’limda – aqlli laboratoriyalar, masofaviy tajribalar va interaktiv ta’lim vositalaridan foydalanish. IoT texnologiyalari o‘quv jarayonini sezilarli darajada modernizatsiya qilishga imkon beradi, chunki ular real vaqt rejimida ma’lumotlarni yig‘ish, tahlil qilish va ularga javob berish imkoniyatini yaratadi.

Masalan, aqlli laboratoriyalar sensorlar orqali o‘quvchilarning tajribalar natijalarini kuzatib borish va tahlil qilish imkonini beradi. Uzoq masofadan boshqariladigan ta’lim uskunalari orqali talabalar tajribalarni jonli tarzda kuzatib, muhandislik, fizika, kimyo va boshqa fanlarni amaliy o‘rganishlari mumkin. Bundan tashqari, IoT texnologiyalari yordamida aqlli sinflar yaratish, ta’lim jarayonini optimallashtirish va avtomatlashtirilgan baholash tizimlarini ishlab chiqish mumkin.

IoT ning ta’limdagi yana bir muhim jihati – real vaqtda ma’lumotlar to‘plash va ularni sun’iy intellekt tizimlari orqali tahlil

qilish imkoniyatidir. Masalan, aqlli doskalar va raqamli ta’lim resurslari yordamida o‘qituvchilar o‘quvchilarning faolligini, qaysi mavzularni qiyinroq o‘zlashtirayotganini tahlil qilishi va shu asosda moslashtirilgan ta’lim dasturlarini ishlab chiqishi mumkin.

IoT texnologiyalari ta’lim jarayonini yanada interaktiv va samarali qilish bilan birga, o‘quvchilarning mustaqil ta’lim olish imkoniyatlarini kengaytiradi, masofaviy va gibrid ta’limning yangi modellari uchun innovatsion yechimlarni taqdim etadi.

Bulutli texnologiyalar (Cloud Computing) – o‘quv materiallari va resurslarini global miqyosda almashish, istalgan joydan ulanish imkoniyati. Ushbu texnologiya ta’lim jarayonini yanada samarali va moslashuvchan qilishga xizmat qiladi. O‘qituvchilar va o‘quvchilar har qanday qurilmadan bulut platformalariga ulanish imkoniga ega bo‘lib, bu esa masofaviy ta’lim va mustaqil o‘rganish jarayonlarini sezilarli darajada yaxshilaydi. Google Drive, Microsoft OneDrive, Amazon Web Services (AWS), va IBM Cloud kabi platformalar o‘quv materiallarini xavfsiz saqlash, ulardan istalgan vaqt foydalanish va jamoaviy ishlash imkoniyatlarini taqdim etadi. Bundan tashqari, bulutli texnologiyalar yordamida real vaqt rejimida hujjatlar va taqdimotlarni tahrirlash, virtual laboratoriyalarni ishga tushirish va sun’iy intellekt asosida shaxsiylashtirilgan ta’lim muhitini yaratish imkoniyati mavjud. Uzoq masofadan o‘qitish va ta’limni raqamlashtirishga yo‘naltirilgan bu yondashuv kelajak ta’lim modelining ajralmas qismi bo‘lib qolmoqda.

Raqamli portfoliolar – o‘quvchilarning malaka va bilimlarini raqamli muhitda to‘plash, tahlil qilish va baholash. Ular o‘quvchilarning shaxsiy rivojlanish yo‘nalishlarini aniq ko‘rsatib, individual yutuqlarini vizualizatsiya qilishga imkon beradi. Raqamli portfoliolar nafaqat baholash vositasi, balki o‘quvchilarning o‘zlashtirish darajasini tahlil qilish, ta’lim jarayonida o‘zgarishlar kiritish va shaxsiylashtirilgan o‘qitish yondashuvlarini ishlab

chiqishda ham muhim rol o‘ynaydi. Bundan tashqari, zamonaviy portfoliolar sun’iy intellekt va katta ma’lumotlar (Big Data) yordamida individual ta’lim yo‘nalishlarini aniqlash, o‘quvchilarning qobiliyatlarini rivojlantirish va ularning professional yo‘nalishlarini belgilashga xizmat qilishi mumkin.

Blokcheyn texnologiyalari – ta’lim hujjatlarining xavfsizligi va ishonchliligini ta’minlash, diplom va sertifikatlarni soxtalashtirishning oldini olish. Ushbu texnologiya ta’lim tizimida ma’lumotlarning buzilmasligini, shaffofligini va ishonchliligini kafolatlaydi. Blokcheyn asosida ishlaydigan raqamli sertifikatlar va diplomlar o‘quvchilar uchun xalqaro darajada tan olinadigan hujjatlar yaratish imkonini beradi. Bundan tashqari, blokcheyn texnologiyasi orqali ta’lim muassasalari bitiruvchilarning akademik natijalari va malakalarini aniq kuzatib borish imkoniga ega bo‘lib, ish beruvchilarga aniq va ishonchli ma’lumot taqdim etiladi. Bu innovatsion yechim akademik hujjatlarni soxtalashtirish muammosini bartaraf etib, ta’lim tizimida adolatli va ishonchli baholash tizimini yaratishda muhim rol o‘ynaydi.

Bu texnologiyalar kasbiy ta’limni yangi bosqichga olib chiqib, o‘quvchilarni mehnat bozorining real ehtiyojlariga tayyorlashga xizmat qilmoqda. Xususan, **virtual laboratoriyalar**, **onlayn imtihon tizimlari** va **sun’iy intellekt asosida baholash tizimlari** o‘quvchilarning bilim va ko‘nikmalarini yanada aniq baholash imkonini beradi. Bundan tashqari, **raqamli diplomlar**, **blokcheyn texnologiyalaridan foydalanish** va **personalizatsiyalangan o‘quv dasturlari** ham kelajak ta’limining ajralmas qismiga aylanmoqda.

Innovatsion texnologiyalarni ta’limga joriy etish jarayonida raqamli kompetensiyalarni shakllantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Shu sababli, o‘qituvchilarni doimiy ravishda zamonaviy texnologiyalar bilan ishlashga o‘rgatish va ularning raqamli savodxonligini oshirish bo‘yicha kurslar tashkil etilmoqda. **Kasb-hunar ta’limi muassasalarida innovatsion yondashuvlarni**

samarali joriy etish orqali talabalar o‘z kasblarida yanada muvaffaqiyatli bo‘lishlari mumkin.

Kasbiy ta’limni modernizatsiya qilish, innovatsion texnologiyalarni joriy etish va zamonaviy pedagogik yondashuvlarni tatbiq qilish orqali O‘zbekistonda malakali va xalqaro mehnat bozorida raqobatbardosh mutaxassislarni yetishtirish imkoniyatlari oshib bormoqda. Bu esa mamlakatning iqtisodiy taraqqiyotiga ham bevosita ta’sir ko‘rsatadi.

3. O‘qituvchilarning kasbiy kompetensiyasi va ta’lim sifati.

Kasbiy ta’lim sifati ko‘p jihatdan o‘qituvchilarning kasbiy kompetensiyasiga bog‘liq bo‘lib, u nafaqat ta’lim jarayonining samaradorligini oshirish, balki o‘quvchilarning kasbiy rivojlanishiga ham ta’sir qiladi. Kasbiy ta’lim muassasalarida zamonaviy o‘qituvchining roli pedagogik yondashuvlarning yangilanishi, texnologik imkoniyatlarning oshishi va ta’lim tizimining globallashuvi bilan yanada muhim ahamiyat kasb etmoqda. O‘qituvchilarning kasbiy tayyorgarligi quyidagi yo‘nalishlar bo‘yicha baholanadi:

Pedagogik kompetensiya – dars jarayonini samarali tashkil qilish, o‘quvchilarning faol ishtirokini ta’minlash va zamonaviy ta’lim metodlarini qo‘llash qobiliyati. Bunga interfaol o‘qitish usullari, differensial yondashuv, muammoli ta’lim, loyiha asosida o‘qitish, tanqidiy tafakkurni rivojlantirish metodlari va reflektiv pedagogikani tatbiq etish kiradi. Zamonaviy pedagogik kompetensiyaga ega o‘qituvchi nafaqat bilimlarni yetkazib beruvchi, balki o‘quvchilar bilan konstruktiv muloqot o‘rnatadigan, ularning shaxsiy va kasbiy rivojlanishiga yordam beradigan mentor sifatida ham faoliyat yuritishi lozim. Shuningdek, o‘qituvchining pedagogik kompetensiyasi ta’limning natijaviyligini ta’minlash,

baholash tizimini to‘g‘ri yuritish va o‘quv jarayonini innovatsiyalar bilan boyitish orqali o‘z ifodasini topadi.

Texnologik kompetensiya – zamonaviy texnologiyalarni o‘qitish jarayonida qo‘llash, raqamli ta’lim muhitidan foydalanish. Zamonaviy o‘qituvchi uchun texnologik kompetensiya nafaqat axborot-kommunikatsiya vositalaridan foydalana olishni, balki ularni ta’lim jarayoniga innovatsion yondashuvlar bilan integratsiya qilishni ham o‘z ichiga oladi. Bunga elektron ta’lim platformalaridan foydalanish, onlayn va gibrid o‘qitish metodlarini qo‘llash, sun’iy intellekt asosida ta’lim resurslarini yaratish va ulardan foydalanish, shuningdek, virtual laboratoriyalar, simulyatsiyalar va interaktiv vizualizatsiya texnologiyalaridan foydalanish kiradi.

Bugungi kunda texnologik kompetensiyaning yana bir muhim jihati bu ta’lim jarayonini raqamlashtirish va uning samaradorligini oshirish uchun avtomatlashtirilgan baholash tizimlari, big data (katta ma’lumotlar) tahlili va blokcheyn texnologiyalarini qo‘llash hisoblanadi. O‘qituvchilar talabalarning o‘zlashtirish darajasini real vaqt rejimida kuzatib borish, shaxsiylashtirilgan ta’lim dasturlarini ishlab chiqish va raqamli resurslardan unumli foydalanish orqali ta’lim jarayonining sifatini oshirishlari mumkin. Texnologik kompetensiya, shuningdek, o‘qituvchining media-savodxonlik darajasini oshirish, kiberxavfsizlik asoslarini bilish va onlayn ta’lim muhitida samarali muloqot yuritish qobiliyatini ham o‘z ichiga oladi.

Metodik kompetensiya – o‘quv materiallarini ishlab chiqish, ta’lim jarayonini loyihalash va uni o‘quvchilarning ehtiyojlariga moslashtirish. Bu kompetensiya ta’lim jarayonining ilmiy-nazariy asoslarini bilish, zamonaviy pedagogik usullardan foydalanish va ta’lim dasturlarini samarali tashkil qilishni o‘z ichiga oladi. O‘qituvchining metodik kompetensiyasi innovatsion ta’lim

texnologiyalarini joriy qilish, o‘quv dasturlarini ishlab chiqish va baholash tizimlarini yaratish qobiliyatiga asoslanadi.

Bundan tashqari, metodik kompetensiya o‘qituvchilarning o‘quv materiallarini didaktik jihatdan tahlil qilish, ta’lim jarayonini vizualizatsiya qilish va interfaol metodlarni qo‘llash ko‘nikmalarini ham qamrab oladi. Bugungi kunda o‘quv materiallarini ishlab chiqishda raqamli texnologiyalar, sun’iy intellekt asosida shaxsiylashtirilgan ta’lim tizimlari va masofaviy ta’lim resurslaridan foydalanish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Metodik kompetensiyaga ega bo‘lgan o‘qituvchi har bir o‘quvchining individual ehtiyojlarini hisobga olgan holda ta’limni shaxsiylashtirish va didaktik materiallardan maksimal foydalanish imkoniyatiga ega bo‘lishi lozim.

Psixologik va kommunikativ kompetensiya – o‘quvchilar bilan samarali muloqot o‘rnatish, ularning ehtiyojlariga mos yondashish va shaxsiy motivatsiyasini oshirish. Bu kompetensiya o‘qituvchining psixologik bilimlarga ega bo‘lishini, har bir o‘quvchining individual xususiyatlarini inobatga olgan holda dars jarayonini tashkil qilishni talab etadi. Zamonaviy ta’lim muhitida pedagoglar psixologik yondashuvlardan, jumladan, emotsional intellekt, stressni boshqarish, konfliktlarni hal qilish va empatiyaga asoslangan o‘qitish usullaridan samarali foydalanishlari kerak.

Shuningdek, kommunikativ kompetensiya o‘qituvchining o‘quvchilar, ota-onalar, hamkasblar va ta’lim muassasasi bilan samarali aloqa o‘rnatish qobiliyatini ham o‘z ichiga oladi. Bu esa ochiq fikrlash, muloqotda aniq ifoda berish, faol tinglash, tahliliy yondashuv va konstruktiv fikr almashinuvini talab etadi.

Zamonaviy psixologik va kommunikativ yondashuvlar o‘qituvchilarga sinf muhitini boshqarish, o‘quvchilarning ishonchini qozonish va ularning faolligini oshirishda yordam beradi. Xususan, psixologik kompetensiyaning yuqori darajada bo‘lishi o‘quvchilarning ta’lim jarayoniga bo‘lgan qiziqishini oshirib,

ularning ijtimoiy-emotsional rivojlanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Shu sababli, psixologik va kommunikativ kompetensiyaga ega bo‘lgan o‘qituvchi nafaqat bilim beruvchi, balki motivatsion yetakchi ham hisoblanadi.

O‘zbekistonda o‘qituvchilarning kasbiy mahoratini oshirish bo‘yicha quyidagi chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda:

Malaka oshirish kurslari – pedagoglar uchun zamonaviy ta’lim metodologiyalari, innovatsion o‘qitish texnologiyalari va kasbiy rivojlanish bo‘yicha muntazam ravishda tashkil etilmoqda. Ushbu kurslar pedagoglarning metodik, psixologik va texnologik kompetensiyalarini oshirishga qaratilgan bo‘lib, ularga interfaol ta’lim usullari, raqamli texnologiyalar, sun’iy intellekt yordamida shaxsiylashtirilgan ta’lim tizimlarini qo‘llash, muammoli ta’lim metodologiyalari, hamkorlikda o‘qitish, differensial yondashuv hamda tanqidiy fikrlashni rivojlantirish bo‘yicha ilg‘or tajribalarni o‘rganish imkonini beradi. Bundan tashqari, xalqaro ta’lim standartlariga mos ravishda malaka oshirish kurslari chet el ekspertlari va yetakchi universitetlar bilan hamkorlikda tashkil qilinib, pedagoglarning global miqyosdagi o‘qitish metodologiyalarini o‘zlashtirishiga sharoit yaratmoqda. Kurslarni muvaffaqiyatli tamomlagan o‘qituvchilar o‘z dars jarayonlarini innovatsion yondashuvlar bilan boyitib, zamonaviy ta’lim tizimiga mos pedagogik strategiyalarni qo‘llash imkoniyatiga ega bo‘ladilar.

Xalqaro tajriba almashinuvi – xalqaro grantlar va loyihalar asosida xorijiy tajribalar o‘rganilmoqda. Ushbu jarayon ta’lim sifatini oshirish va zamonaviy pedagogik metodlarni joriy etishda muhim ahamiyat kasb etadi. Xalqaro tajriba almashinuvi o‘qituvchilarga rivojlangan mamlakatlarning ilg‘or ta’lim yondashuvlarini o‘rganish, ularni milliy ta’lim tizimiga moslashtirish hamda innovatsion texnologiyalardan samarali foydalanish imkonini beradi. Bu jarayon global ta’lim hamkorligini

rivojlantirish, zamonaviy o‘quv dasturlarini ishlab chiqish va yangi pedagogik kompetensiyalarni shakllantirishda muhim rol o‘ynaydi.

Xalqaro hamkorlik doirasida O‘zbekiston Respublikasi turli xalqaro tashkilotlar (UNESCO, OECD, ERASMUS+, British Council, DAAD) bilan hamkorlik qilib, o‘qituvchilar va tadqiqotchilar uchun ilmiy almashinuv dasturlarini tashkil qilmoqda. Bu esa pedagoglarning metodik va kasbiy salohiyatini oshirishga xizmat qilib, ularga ta’lim sifatini oshirish borasida innovatsion yechimlarni amaliyotga tatbiq etish imkonini beradi. Xorijiy tajribalarni o‘rganish va ulardan foydalanish orqali pedagoglar zamonaviy o‘qitish metodologiyalarini milliy ta’lim tizimiga integratsiya qilish, yangi texnologiyalar va ta’lim resurslarini ishlab chiqish, talabalarning ijodiy fikrlashini rivojlantirish kabi dolzarb masalalarni hal qilishda faol ishtirok etmoqdalar.

Bundan tashqari, xalqaro tajriba almashinuvi orqali xorijiy pedagoglar va ekspertlarni O‘zbekistonga taklif etish, qo‘shma ilmiy loyihalarni amalga oshirish, innovatsion dars metodologiyalarini sinovdan o‘tkazish va raqamli ta’lim imkoniyatlarini kengaytirish borasida ham ko‘plab istiqbolli ishlar olib borilmoqda. Xalqaro akademik hamkorlik natijasida O‘zbekistonning kasbiy ta’lim tizimi global standartlarga moslashib, mehnat bozori ehtiyojlariga muvofiq kadrlar tayyorlash imkoniyatlari kengaymoqda.

O‘qituvchilarning sertifikatsiyadan o‘tishi – pedagoglarning malakasi doimiy ravishda baholanib, yangilanmoqda. Ushbu jarayon ta’lim sifati va pedagogik kompetensiyani oshirishning asosiy omillaridan biri bo‘lib, o‘qituvchilarning kasbiy rivojlanishini rag‘batlantirishga xizmat qiladi. Sertifikatsiya tizimi o‘qituvchilarning bilim va ko‘nikmalarini muntazam ravishda yangilash, ta’lim jarayoniga zamonaviy pedagogik yondashuvlarni tatbiq etish va xalqaro standartlarga mos keladigan ta’lim metodlarini rivojlantirishga yo‘naltirilgan.

Sertifikatsiya jarayoni pedagoglarning o‘z mutaxassisligi bo‘yicha chuqur bilimga ega ekanligini tasdiqlash, ularning metodik va psixologik kompetensiyalarini baholash hamda ularni innovatsion ta’lim texnologiyalaridan foydalanishga moslashtirishga qaratilgan. Ushbu tizim doirasida o‘qituvchilar nazariy va amaliy test sinovlaridan o‘tishadi, interfaol dars usullarini o‘zlashtirishadi va o‘quvchilar bilan samarali ishlash strategiyalarini qo‘llash bo‘yicha malakasini oshiradilar.

Zamonaviy ta’lim tizimida sertifikatsiya jarayoni xalqaro baholash tizimlari bilan uyg‘unlashtirilib, pedagoglarga o‘z kasbiy malakalarini xalqaro maydonda ham tasdiqlash imkoniyatini yaratadi. Shuningdek, sertifikatsiyadan muvaffaqiyatli o‘tgan pedagoglar ilg‘or metodlarni amaliyotga tatbiq etish, ilmiy tadqiqot ishlari olib borish va o‘z kasbiy rivojlanish yo‘nalishlarini yanada takomillashtirishga yo‘naltirilgan maxsus dasturlarda ishtirok etish imkoniyatiga ega bo‘ladilar.

Ushbu tizimning joriy etilishi natijasida o‘qituvchilarning kasbiy mahorati oshib, ta’lim sifati yaxshilanib, o‘quvchilar bilim darajasining sezilarli o‘sishi kuzatilmoqda. Davlat tomonidan sertifikatsiya tizimi bosqichma-bosqich takomillashtirilib, pedagoglarning malakasini oshirishga qaratilgan yangi yondashuvlar va baholash mezonlari ishlab chiqilmoqda.

Kasbiy ta’lim sifati nafaqat o‘qituvchilarning mahorati, balki ta’lim muassasalarining moddiy-texnik bazasi, o‘quv dasturlarining dolzarbligi va o‘quvchilarning kasbiy tayyorgarligi bilan ham bog‘liq. Shu boisdan, davlat tomonidan kasbiy ta’lim tizimini takomillashtirish borasida keng ko‘lamli ishlar olib borilmoqda.

MAVZU BO‘YICHA SAVOLLAR:

1. O‘zbekistonda ta’limni rivojlantirishning yangi bosqichida kasbiy pedagogikaning asosiy vazifalari qanday?

2. Kasbiy pedagogika ta’lim tizimida qanday yangiliklarni joriy qilmoqda?

3. O‘zbekistonda kasbiy ta’limni rivojlantirishda qanday strategik yo‘nalishlar mavjud?

4. Kasbiy pedagogika orqali talabalarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishning asosiy usullari qanday?

5. O‘zbekistonda kasbiy pedagogikani rivojlantirishda xalqaro tajribalardan qanday foydalanilmoqda?

6. Kasbiy pedagogika ta’lim jarayonida zamonaviy texnologiyalarni qo‘llashning ahamiyati qanday?

7. O‘zbekistonda kasbiy pedagogikani rivojlantirishda o‘qituvchilarning rolini qanday oshirish mumkin?

8. Kasbiy pedagogika orqali talabalarning amaliy ko‘nikmalarini rivojlantirishning samarali usullari qanday?

9. O‘zbekistonda kasbiy pedagogikani rivojlantirishda davlat siyosati qanday yo‘nalishlarni qamrab oladi?

10. Kasbiy pedagogika ta’lim tizimida talabalarning shaxsiy rivojlanishiga qanday ta’sir ko‘rsatadi?

2-MAVZU. PEDAGOGIKA FANINING METODOLOGIK ASOSI

Reja:

1. Pedagogikaning ilmiy tadqiqot usullari va metodologik yondashuvlari.

2. Pedagogik tadqiqotlarning asosiy tamoyillari va uslublari.

3. Zamonaviy pedagogik tadqiqotlarning yo‘nalishlari.

1. Pedagogikaning ilmiy tadqiqot usullari va metodologik yondashuvlari.

Pedagogika – bu ta’lim va tarbiya jarayonlarini o‘rganadigan fan bo‘lib, uning tadqiqot usullari va metodologik yondashuvlari ta’limni rivojlantirish va samaradorligini oshirish uchun muhim ahamiyat kasb etadi. Pedagogik tadqiqotlarning ilmiy asoslanganligi ularning ishonchliligini ta’minlaydi va ta’lim jarayonini yaxshilashga yordam beradi.

Pedagogika fanining rivojlanishi ilmiy tadqiqotlarga bog‘liq. Pedagogik tadqiqotlar ta’lim va tarbiya jarayonlarini chuqur o‘rganishga, yangi pedagogik texnologiyalarni ishlab chiqishga xizmat qiladi. Tadqiqotlarda turli usullar va metodologik yondashuvlar qo‘llaniladi.

Pedagogik tadqiqot – bu ta’lim va tarbiyaning nazariy va amaliy muammolarini ilmiy asosda o‘rganish jarayoni bo‘lib, u o‘quv-tarbiya jarayonining samaradorligini oshirish, ta’lim tizimini takomillashtirish va innovatsion yondashuvlarni ishlab chiqishdan iborat. Bu tadqiqotlar shuningdek, pedagogik jarayonning metodologik asoslarini shakllantirish, o‘quvchilarning intellektual va psixologik rivojlanish jarayonlarini chuqur o‘rganish, ta’lim mazmunini zamon talablari asosida yangilash kabi muhim vazifalarni ham o‘z ichiga oladi.

Pedagogik tadqiqot usullari

Pedagogik tadqiqotlarda turli xil ilmiy usullar qo‘llaniladi. Ular quyidagilardan iborat:

Kuzatish usuli

Bu usul pedagogik jarayonni tabiiy sharoitda kuzatish orqali o‘rganishni o‘z ichiga oladi. Kuzatish bevosita yoki bilvosita bo‘lishi mumkin. Bevosita kuzatishda tadqiqotchi jarayonda ishtirok etmaydi, faqat uni tahlil qiladi. Bilvosita kuzatishda esa turli yozma, vizual yoki audio materiallar orqali ma’lumotlar yig‘iladi.

Tajriba-sinov usuli

Bu usulda yangi pedagogik texnologiyalar yoki usullar amaliyotda sinovdan o‘tkaziladi. Bu eksperimental tadqiqot shaklida amalga oshiriladi. Tajriba-sinov usuli ikki bosqichda amalga oshiriladi: oldindan tayyorgarlik bosqichi va natijalarni tahlil qilish bosqichi. Ushbu usul ta’lim jarayonining samaradorligini aniq o‘lchash va takomillashtirish uchun muhim ahamiyat kasb etadi.

So‘rov va intervyu usullari

O‘qituvchilar, o‘quvchilar va ota-onalar bilan so‘rovnomalar, intervyular o‘tkazish orqali pedagogik jarayon haqidagi ma’lumotlar to‘planadi. So‘rov usuli anketa shaklida bo‘lishi mumkin, bunda muayyan savollarga aniq javoblar olinadi. Intervyu esa chuqurroq tahlil qilish imkoniyatini beradi, chunki javob beruvchilar o‘z fikrlarini kengroq izohlashadi. Ushbu usullar ta’lim sifatini baholash va muammolarni aniqlashda samarali hisoblanadi.

Test va diagnostik usullar

O‘quvchilarning bilim darajasi va pedagogik jarayon samaradorligini baholash uchun testlar va diagnostik metodlar qo‘llaniladi. Test sinovlari yo‘nalishiga ko‘ra diagnostik, formativ va summativ bo‘lishi mumkin. Diagnostik testlar o‘quvchilarning dastlabki bilim darajasini aniqlashga xizmat qiladi. Formativ testlar o‘quv jarayonida o‘zlashtirish darajasini baholash uchun qo‘llanadi. Summativ testlar esa yakuniy baholash vositasi sifatida ishlatiladi.

Hujjatlarni tahlil qilish

Pedagogik jarayon bilan bog‘liq hujjatlar, o‘quv dasturlari, dars rejalarini o‘rganish orqali ilmiy xulosalar chiqariladi. Hujjatlarni tahlil qilish usuli yordamida mavjud ta’lim tizimidagi kamchiliklar va imkoniyatlar aniqlanadi. O‘quvchilarning yozma ishlarini, baholash natijalarini va boshqa pedagogik hujjatlarni o‘rganish orqali ta’lim jarayonining samaradorligi yuzasidan ilmiy tahlil olib boriladi.

Metodologik yondashuvlar

Pedagogik tadqiqotlarda turli xil metodologik yondashuvlardan foydalaniladi:

Tarixiy yondashuv

Bu yondashuv ta’lim va tarbiyaning tarixiy rivojlanish jarayonini o‘rganishga asoslanadi. Ta’lim tizimining o‘zgarishlari, turli davrlardagi pedagogik qarashlar, metodlar va ta’lim islohotlari tarixiy kontekstda tahlil qilinadi. Ushbu yondashuv orqali pedagogik tajribaning evolyutsiyasi aniqlanadi va bugungi ta’lim tizimi uchun saboqlar chiqariladi.

Tizimli yondashuv

Pedagogik jarayonni yaxlit tizim sifatida ko‘rib chiqish va uning elementlari o‘rtasidagi bog‘liqlikni aniqlashga asoslangan. Bu yondashuv ta’lim jarayonining barcha komponentlarini (o‘qituvchi, o‘quvchi, o‘quv materiali, muhit, baholash tizimi) o‘zaro bog‘liq elementlar sifatida ko‘rib chiqadi va ularning o‘zaro ta’sirini tahlil qiladi. Shuningdek, tizimli yondashuv ta’lim samaradorligini oshirish uchun optimallashtirish yo‘llarini izlashda muhim rol o‘ynaydi.

Shaxsga yo‘naltirilgan yondashuv

Bu yondashuv har bir shaxsning individual xususiyatlarini hisobga olishga asoslanadi. O‘quvchilarning qiziqishlari, intellektual imkoniyatlari, psixologik xususiyatlari va ijtimoiy ehtiyojlari inobatga olinadi. Shaxsga yo‘naltirilgan yondashuv

pedagogik jarayonda individual ta’lim dasturlarini ishlab chiqish, differensial yondashuvni qo‘llash va o‘quvchilarning o‘ziga xos ehtiyojlarini qondirishga qaratilgan.

Faoliyat yondashuvi

Bu yondashuv o‘quvchilarning faolligi, mustaqil izlanishi va bilimlarni amaliyotda qo‘llashiga e’tibor qaratadi. O‘quvchilarni bilimlarni faqat yodlash emas, balki ular asosida mustaqil fikrlash va yangi bilimlarni kashf etishga yo‘naltirish muhim ahamiyat kasb etadi. Faoliyat yondashuvi doirasida loyihaviy ta’lim, muammoli ta’lim va tadqiqotga asoslangan ta’lim metodlari keng qo‘llaniladi. Bu yondashuv nafaqat nazariy bilimlarni o‘zlashtirish, balki ularni real hayotda qo‘llash ko‘nikmalarini ham rivojlantirishga xizmat qiladi.

Innovatsion yondashuv

Ta’lim jarayoniga zamonaviy pedagogik texnologiyalarni joriy etish va yangi usullarni ishlab chiqishga asoslangan. Innovatsion yondashuv doirasida axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish, interfaol ta’lim usullarini tatbiq etish, gamifikatsiya (o‘yin elementlarini kiritish) va raqamli ta’lim platformalaridan foydalanish kabi usullar qo‘llaniladi. Ushbu yondashuv ta’lim jarayonining samaradorligini oshirish, o‘quvchilarni yanada faollashtirish va ularning bilim olish jarayoniga qiziqishini kuchaytirishga xizmat qiladi.

Pedagogik tadqiqotlar ta’lim tizimini rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Tadqiqot usullari va metodologik yondashuvlarni to‘g‘ri tanlash natijasida samarali ilmiy ishlanmalar yaratiladi va ta’lim jarayoni takomillashtiriladi.

2. Pedagogik tadqiqotlarning asosiy tamoyillari va uslublari.

Pedagogik tadqiqot – bu ta’lim va tarbiya jarayonining mohiyatini, qonuniyatlarini va rivojlanish tendensiyalarini

o‘rganishga qaratilgan ilmiy izlanish faoliyatidir. Ushbu tadqiqotlar ta’lim tizimini yaxshilash, o‘quv jarayonining samaradorligini oshirish va ilg‘or pedagogik texnologiyalarni joriy etish uchun muhim ahamiyat kasb etadi. Pedagogik tadqiqotlar ta’lim muhitidagi dolzarb muammolarni aniqlash, ularning sabablarini o‘rganish va ilmiy asoslangan yechimlar taklif etishga xizmat qiladi. Shuningdek, bu tadqiqotlar ta’lim jarayonining barqaror rivojlanishini ta’minlash hamda innovatsion yondashuvlarni ishlab chiqish uchun mustahkam poydevor yaratadi. Ushbu ma’ruzada pedagogik tadqiqotlarning asosiy tamoyillari va uslublari haqida batafsil ma’lumot beriladi.

Pedagogik tadqiqotlarning asosiy tamoyillari

Pedagogik tadqiqotlar quyidagi tamoyillarga asoslanadi:

1. Ilmiylik tamoyili

Pedagogik tadqiqotlarda faktlar asosida ilmiy xulosalar chiqarish, ishonchli va asoslangan metodlarga tayanish talab etiladi. Ilmiylik tamoyili tadqiqot natijalarining nazariy va amaliy jihatdan ishonchli bo‘lishini ta’minlaydi. Shuningdek, ilmiy natijalar boshqa tadqiqotchilar tomonidan tekshirilishi va qayta tasdiqlanishi mumkin bo‘lishi kerak.

2. Tizimlilik tamoyili

Tadqiqot jarayonida pedagogik hodisalar va jarayonlarni tizimli ravishda o‘rganish muhimdir. Tizimlilik tamoyili pedagogik tadqiqotlarning yaxlitligini va natijalarining izchilligini ta’minlaydi. Bu tamoyilga ko‘ra, tadqiqot jarayoni turli bosqichlarga ajratilib, har bir bosqich alohida tahlil qilinishi kerak.

3. Obyektivlik tamoyili

Tadqiqot jarayonida shaxsiy fikr yoki hissiyotlardan holi bo‘lish, mavjud holatni real baholash va xulosa chiqarish zarur. Bu tamoyil tadqiqotning holis va haqqoniy bo‘lishini ta’minlaydi. Obyektivlik tamoyili bo‘yicha, natijalar aniq dalillar asosida shakllantirilib, subyektiv yondashuvlardan qochish lozim.

4. Amaliy yo‘naltirilganlik tamoyili

Pedagogik tadqiqot natijalari ta’lim jarayonida qo‘llanilishi va amaliy ahamiyatga ega bo‘lishi kerak. Ushbu tamoyil natijalarning ta’lim tizimiga foydali ta’sir ko‘rsatishini ta’minlaydi. Tadqiqotdan olingan ma’lumotlar yangi pedagogik texnologiyalarni ishlab chiqish yoki mavjud metodlarni takomillashtirish uchun foydalanilishi mumkin.

5. Tarixiylik tamoyili

Pedagogik tadqiqotlarda o‘rganilayotgan hodisa yoki jarayonning tarixiy rivojlanishiga e’tibor berish zarur. Bu tamoyil pedagogik jarayonlarning evolyutsiyasini to‘g‘ri tushunishga yordam beradi. Har bir pedagogik hodisaning paydo bo‘lish sabablari, rivojlanish bosqichlari va ta’lim tizimiga ta’siri chuqur tahlil qilinishi kerak.

6. Innovatsionlik tamoyili

Zamonaviy pedagogik tadqiqotlar yangilikka, innovatsiyalarga asoslanishi kerak. Bu tamoyil ta’lim tizimining zamonaviy talablar asosida rivojlanishini ta’minlaydi. Innovatsion tamoyil yangi ta’lim metodlarining yaratilishi, ilg‘or texnologiyalarning ta’limga tatbiq etilishi va ta’lim jarayonining moslashuvchan bo‘lishini nazarda tutadi.

Pedagogik tadqiqot uslublari

Pedagogik tadqiqotlarda turli uslublar qo‘llaniladi. Ular asosan quyidagi turlarga bo‘linadi:

1. Empirik uslublar

Bu usullar pedagogik jarayonni bevosita kuzatish va tahlil qilishga asoslanadi:

- **Kuzatish** – pedagogik jarayonni bevosita kuzatish va qayd qilish orqali ma’lumot yig‘ish. Kuzatish to‘g‘ridan-to‘g‘ri yoki bilvosita bo‘lishi mumkin. Kuzatishning tizimli yondashuvi orqali muayyan pedagogik hodisalarning rivojlanish tendensiyalarini tahlil qilish mumkin.

- **Eksperiment** – maxsus sharoit yaratib, pedagogik metod va texnologiyalar samaradorligini tekshirish. Bu laboratoriya yoki tabiiy muhitda o‘tkazilishi mumkin. Eksperiment orqali turli o‘quv yondashuvlarining ta’siri, yangi texnologiyalar va pedagogik uslublarning natijalari aniqlanadi.
- **Anketa va so‘rovlar** – pedagog va o‘quvchilarning fikrlarini aniqlash maqsadida savollar asosida ma’lumot yig‘ish. So‘rovnomalar ochiq yoki yopiq shaklda bo‘lishi mumkin. So‘rov natijalari orqali ta’lim jarayonining muammolari va kamchiliklarini aniqlash, shuningdek, yangiliklarning ta’sirini baholash mumkin.
- **Intervyu va suhbat** – o‘qituvchilar, o‘quvchilar va ota-onalar bilan suhbatlashish orqali muammolarni aniqlash va tahlil qilish. Strukturaviy yoki erkin shaklda olib borilishi mumkin. Suhbat natijalari ta’lim jarayoni ishtirokchilarining ehtiyojlari va fikrlarini tushunishga yordam beradi.
- **Pedagogik diagnostika** – ta’lim jarayoni ishtirokchilarining bilim, ko‘nikma va malakalarini baholash usullari. Diagnostika natijalari asosida ta’lim jarayoniga tegishli tuzatishlar kiritiladi. Diagnostika turli baholash vositalari, testlar, portfoliolar va kuzatuv metodlaridan foydalanishni o‘z ichiga oladi.

2. Nazariy uslublar

Bu usullar pedagogik jarayonlarni ilmiy-nazariy asosda tahlil qilishga yo‘naltirilgan:

- **Tahlil va sintez** – pedagogik hodisalarni ajratish va ularni qayta birlashtirish orqali ilmiy tahlil qilish. Ushbu usul yordamida pedagogik jarayonlar chuqur o‘rganilib, ularning tarkibiy qismlari aniqlanadi va umumiy xulosalar chiqariladi.
- **Taqqoslash** – turli pedagogik hodisalar va metodlarni o‘zaro taqqoslash va samaradorligini aniqlash. Taqqoslash natijasida turli uslub va yondashuvlarning afzalliklari va kamchiliklari aniqlanib, eng samarali metod tanlanadi.

- **Model yaratish** – ta’lim jarayonining samarali modelini ishlab chiqish, uning tarkibiy qismlarini aniqlash va turli sharoitlarda sinovdan o‘tkazish.
- **Tarixiy analiz** – pedagogik g‘oyalarning rivojlanish tarixini o‘rganish, ularning o‘zgarish dinamikasini aniqlash va zamonaviy ta’lim jarayoniga ta’sirini baholash.
- **Klassifikatsiya va tipologiya** – pedagogik hodisalarni turlar va sinflarga ajratish orqali ularning o‘zaro bog‘liqligini aniqlash, umumiy va xos xususiyatlarini aniqlab, chuqur tahlil qilish. Bu usul ta’lim jarayonidagi turli modellarni shakllantirish va ularning samaradorligini baholash imkonini beradi.

Pedagogik tadqiqotlar ta’lim jarayonini chuqur o‘rganish, uning samaradorligini oshirish va innovatsion pedagogik yondashuvlarni ishlab chiqish uchun zarur. Ushbu tadqiqotlar ta’lim tizimidagi mavjud muammolarni aniqlash, ularni hal qilish yo‘llarini izlash hamda ta’lim sifatini oshirishga qaratilgan ilmiy asoslangan qarorlar qabul qilish imkoniyatini yaratadi.

3. Zamonaviy pedagogik tadqiqotlarning yo‘nalishlari.

Bugungi kunda ta’lim tizimi jadal rivojlanayotgan jamiyat ehtiyojlariga javob berishi uchun pedagogik tadqiqotlarning zamonaviy yo‘nalishlarini o‘rganish muhim ahamiyat kasb etadi. Innovatsion ta’lim texnologiyalarining joriy etilishi, shaxsga yo‘naltirilgan o‘qitish usullari va ta’limning inklyuziv modelini rivojlantirish kabi omillar ta’lim tizimini yanada takomillashtirishga xizmat qilmoqda. Ushbu ma’ruzada hozirgi pedagogik tadqiqotlarning asosiy yo‘nalishlari, ularning dolzarbligi va ta’lim tizimiga ta’siri muhokama qilinadi.

1. Raqamli pedagogika va onlayn ta’lim texnologiyalari

Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi ta’lim jarayoniga katta ta’sir ko‘rsatmoqda. Onlayn ta’lim

platformalari, sun’iy intellekt yordami bilan o‘qitish, virtual va kengaytirilgan reallik (VR/AR) texnologiyalaridan foydalanish zamonaviy pedagogik tadqiqotlarning muhim yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Xususan, ta’lim jarayoniga chatbotlar, moslashuvchan o‘quv dasturlari va sun’iy intellekt orqali o‘quvchilarning ta’lim natijalarini tahlil qilish kabilar qo‘shilmoqda. Shu bilan birga, gamifikatsiya (o‘yin elementlarini qo‘llash) orqali o‘quv jarayonining interfaolligini oshirish imkoniyatlari ham keng o‘rganilmoqda.

2. Individualizatsiyalangan va adaptiv ta’lim tizimlari

Har bir o‘quvchining shaxsiy ehtiyojlariga moslashgan ta’lim usullari samaradorligini oshirishga qaratilgan tadqiqotlar keng tarqalmoqda. Sun’iy intellekt va katta hajmdagi ma’lumotlarni tahlil qilish orqali o‘quv jarayonini individualizatsiya qilish pedagogikaning eng muhim yo‘nalishlaridan biridir. Masalan, xatti-harakatlarni tahlil qiluvchi algoritmlar o‘quvchilarning qaysi mavzularni yaxshi o‘zlashtirganini va qaysilarida qiyinchilikka duch kelayotganini aniqlashga yordam beradi. Bu esa o‘quv dasturlarini real vaqt rejimida moslashtirish va samaradorlikni oshirishga xizmat qiladi.

3. Interfaol va kompetensiyaga yo‘naltirilgan ta’lim

Zamonaviy ta’lim modelida faqat bilim berish emas, balki amaliy kompetensiyalarni rivojlantirish ham muhim sanaladi. Shuning uchun interfaol metodlar, loyiha asosida o‘qitish (PBL), muammoli ta’lim va jamoaviy ta’lim texnologiyalarini o‘rganishga alohida e’tibor qaratilmoqda. Shu bilan birga, interfaol dars jarayonlarida axborot texnologiyalaridan foydalanish, o‘quvchilarning tanqidiy va ijodiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishga xizmat qilmoqda. Kompetensiyaga asoslangan ta’lim yondashuvlari o‘quvchilarning amaliy ko‘nikmalarini shakllantirish, mustaqil qaror qabul qilish va muammolarni hal qilish qobiliyatlarini oshirishni maqsad qilgan.

4. Inklyuziv ta’lim va pedagogik integratsiya

Ta’lim jarayonida imkoniyati cheklangan shaxslarning huquqlarini ta’minlash va ularni jamiyatga to‘laqonli integratsiya qilish muhim masalalardan biridir. Zamonaviy pedagogik tadqiqotlar nogironligi bo‘lgan bolalar uchun moslashgan o‘quv materiallari, maxsus texnologiyalar va pedagogik yondashuvlarni ishlab chiqishga qaratilgan. Shu bilan birga, differensial yondashuvlar, psixologik-pedagogik qo‘llab-quvvatlash va ijtimoiy moslashuv dasturlarini ishlab chiqish bo‘yicha ilmiy izlanishlar davom etmoqda.

5. Ta’lim sifati va baholash tizimlarini takomillashtirish

Pedagogik tadqiqotlarda ta’lim sifati va uning natijadorligini baholashning samarali usullarini ishlab chiqish muhim yo‘nalishlardan biridir. Shu jumladan, o‘quvchilarning o‘zlashtirish darajasini baholashning formativ va summativ yondashuvlari, elektron baholash tizimlari va diagnostik baholash metodikalarini takomillashtirish muhim sanaladi. Bundan tashqari, sun’iy intellekt asosida baholash tizimlarini yaratish va tahliliy platformalardan foydalanish imkoniyatlari o‘rganilmoqda. Bu esa ta’lim jarayonining shaffofligini oshirishga va o‘quvchilarning individual rivojlanishini kuzatishga xizmat qiladi.

6. O‘qituvchilar malakasini oshirish va pedagogik innovatsiyalar

O‘qituvchilarning kasbiy rivojlanishi zamonaviy pedagogik tadqiqotlarning muhim yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Pedagogik innovatsiyalarni joriy etish, tajribali o‘qituvchilarni zamonaviy metodikalarga o‘rgatish va professional o‘sish strategiyalarini ishlab chiqish bugungi kunning dolzarb masalalaridandir. O‘qituvchilar malakasini oshirishda onlayn kurslar, virtual treninglar va xalqaro tajriba almashinuvi dasturlaridan foydalanish tendensiyasi kengayib bormoqda. Shu bilan birga, STEAM (fan, texnologiya, muhandislik, san’at va matematika) ta’limiga yo‘naltirilgan malaka oshirish

dasturlari o‘qituvchilarning zamonaviy ta’limga moslashuvchanligini oshirishga xizmat qilmoqda.

Zamonaviy pedagogik tadqiqotlar ta’lim tizimini rivojlantirish va sifatni oshirishga xizmat qiladi. Raqamli texnologiyalar, individualizatsiyalangan yondashuvlar, inklyuziv ta’lim va pedagogik innovatsiyalar bo‘yicha olib borilayotgan tadqiqotlar ta’lim jarayonining samaradorligini oshirishga yordam beradi. Ushbu yo‘nalishlarning rivojlanishi nafaqat o‘qitish sifatini oshirishga, balki jamiyatning ilmiy va ijtimoiy taraqqiyotiga ham bevosita ta’sir ko‘rsatadi.

MAVZU BO‘YICHA SAVOLLAR:

1. Pedagogika fanining metodologik asoslarini tushuntiring.
2. Pedagogika fanida ilmiy tadqiqot usullari qanday ahamiyatga ega?
3. Pedagogikada tizimli yondashuvning metodologik ahamiyati qanday?
4. Pedagogika fanida nazariy va amaliy tadqiqotlarning o‘zaro bog‘liqligi qanday?
5. Pedagogikada metodologik yondashuvlarning rivojlanish tarixi qanday bo‘lgan?
6. Pedagogika fanida interfaol usullarning qo‘llanishi qanday ahamiyatga ega?
7. Pedagogikada ilmiy bilimlarning metodologik asoslari qanday shakllanadi?
8. Pedagogika fanida yangi metodologik yondashuvlarni qo‘llashning afzalliklari qanday?
9. Pedagogikada tadqiqot usullarini tanlashda qanday mezonlar muhim hisoblanadi?
10. Pedagogika fanining metodologik asoslari boshqa fanlar bilan qanday bog‘liq?

3-MAVZU. O‘ZBEK XALQ PEDAGOGIKASI. UNI TA’LIM TARBIYADA TUTGAN O‘RNI

Reja:

1. O‘zbek xalq pedagogikasining shakllanishi va asosiy tamoyillari.

2. Xalq pedagogikasining ta’lim va tarbiyadagi o‘rni.

3. Ilm olish majburiyati, odob-axloq tarbiyasi va tasavvuf ta’limotining roli.

1. O‘zbek xalq pedagogikasining shakllanishi va rivojlanish bosqichlari.

O‘zbek xalq pedagogikasi uzoq tarixiy jarayon davomida shakllangan va rivojlangan bo‘lib, uning asosiy jihatlari ijtimoiy hayot, madaniyat, islom dini, davlat siyosati va ma’rifiy harakatlar bilan chambarchas bog‘liq. U xalqning tarbiyaviy tajribasini o‘z ichiga olgan bo‘lib, ota-bobolarimiz tomonidan avloddan-avlodga uzatilib kelgan.

Ilk davr: qadimgi jamoaviy hayot tarzi va og‘zaki pedagogika

Dastlabki tarbiya usullari jamoaviy hayot tarzi asosida shakllangan. Qadimgi o‘zbek ajdodlari o‘z bolalarini:

- oilaviy tajriba,
- katta avlod vakillari bergan hayotiy saboqlar,
- mehnat faoliyati orqali tarbiyalaganlar.

Bu davrda ta’lim rasmiy shaklda emas, balki kundalik hayot jarayonida shakllangan. Tarbiya usullari og‘zaki an’analar – maqollar, hikmatlar, masallar, xalq og‘zaki ijodi vositasida o‘rgatilgan. Masalan, **“Elga yaxshilik qil, el seni e’zozlasin”** kabi maqollar yoshlarga jamiyat oldidagi mas’uliyatni tushuntirgan.

Bundan tashqari, **hunarmandchilik, dehqonchilik, chorvachilik va jang san’ati** o‘rgatilgan. Ota-bobolarimiz "bolani yoshligidan mehnatga o‘rgatish kerak" degan tushuncha asosida tarbiyalaganlar.

Islom madaniyati ta’siri: IX-XII asrlar

IX-XII asrlarda Movarounnahr hududida islom madaniyati chuqur ildiz otgan. Islom dini ta’lim-tarbiyada asosiy omillardan biri sifatida ko‘rilgan va unga quyidagi jihatlar ta’sir ko‘rsatgan:

- **Ilm olish majburiyati:** Islom ta’limotida ilm o‘rganish har bir musulmon uchun farz ekanligi ta’kidlanadi. Payg‘ambar Muhammad (s.a.v.) ning **“Ilm izlash har bir musulmonga farzdir”** degan hadisi ilmga bo‘lgan ehtiyojni oshirgan.
- **Odob-axloq tarbiyasi:** Qur’oni Karim va Hadislar asosida axloqiy fazilatlar shakllangan, masalan, **halollik, rostgo‘ylik, adolat** singari tamoyillar.
- **Tasavvuf ta’limotining roli:** Ahmad Yassaviy, Bahouddin Naqshband kabi tasavvuf peshvolari yoshlarni ruhiy kamolotga yetaklash uchun pedagogik tamoyillar ishlab chiqqan.

Bu davrda buyuk olimlar ta’lim va tarbiyada alohida o‘rin egallagan.

- **Abu Rayhon Beruniy** – ilmiy tafakkurni rivojlantirish haqida yozgan.
- **Ibn Sino** – bola tarbiyasida aql-idrok va sog‘lom hayot kechirishning ahamiyatini tushuntirgan.
- **Alisher Navoiy** – odob, axloq, muloqot madaniyatini shakllantirishda she’riyat va adabiyotning o‘rni haqida yozgan.

Madrasalar, xonako va masjidlarda diniy va dunyoviy fanlar o‘qitilgan. Xalq pedagogikasi shu asosda rivojlanib, maktab va madrasalar faoliyatiga asos bo‘lgan.

Temuriylar davri va jadidchilik harakati

Temuriylar davri (XIV-XV asrlar) ta’lim va tarbiyaning davlat siyosati darajasiga ko‘tarilishi bilan ajralib turadi. Amir

Temur va uning avlodlari madaniyat va ilm-fanga katta e’tibor qaratib, ilmiy markazlar yaratgan:

- **Mirzo Ulug‘bek madrasasi** – ilm-fan, matematika, astronomiya bo‘yicha yetuk olimlarni yetishtirdi.
- Temur tuzuklarida **ta’lim va harbiy tarbiya** alohida o‘rin egallagan.

Jadidchilik harakati (XIX asr oxiri – XX asr boshlari) esa xalq pedagogikasini yangicha usullar bilan boyitdi:

- **Zamonaviy maktablarni ochish** va yangi ta’lim metodlarini joriy etish.
- **Bosma adabiyotning rivoji** – yangi usul maktablari uchun darsliklar yaratildi.
- **Milliy o‘zlikni anglash va vatanparvarlik tarbiyasi** kuchaytirildi.

Sovet Davrida Xalq Pedagogikasining O‘rni (1917-1991)

Sovet davrida xalq pedagogikasining ayrim jihatlari cheklangan bo‘lsa-da, ta’lim tizimi quyidagi o‘zgarishlarga uchradi:

- Majburiy va bepul ta’lim joriy qilindi.
- Jamoaviy tarbiya tamoyillari rivojlandi.
- Hunar va kasb-hunar ta’limi tizimi shakllantirildi.

Biroq, milliy an’analar va diniy tarbiyaning ta’siri kamaytirildi. Xalq pedagogikasi ommaviy maktab tizimiga moslashtirildi.

Mustaqillik davrida xalq pedagogikasining rivoji (1991-yildan hozirgacha)

O‘zbekiston mustaqillikka erishgach, xalq pedagogikasi yana o‘z qadriyatlarini tikladi:

- **Milliy qadriyatlarga asoslangan ta’lim dasturlari yaratildi** – "Odobnoma", "Ma’naviyat va ma’rifat" kabi fanlar joriy etildi.
- **Mahalla va oila tarbiyasiga urg‘u berildi** – ota-onalar va mahalla faollari bolalar tarbiyasida muhim rol o‘ynay boshladi.

- **An’anaviy va innovatsion metodlar uyg‘unlashtirildi** – xalq og‘zaki ijodi, maqollar, rivoyatlar interfaol usullar bilan birlashtirildi.
- **Kasb-hunar ta’limi rivojlantirildi** – hunarmandchilik, dehqonchilik, tadbirkorlik bo‘yicha maxsus dasturlar ishlab chiqildi.

Kelajak istiqbollari:

- **Raqamli texnologiyalar bilan uyg‘unlashgan xalq pedagogikasi** – onlayn darslar, video materiallar va interaktiv dasturlar orqali milliy qadriyatlarni kengroq o‘rgatish.
- **Xalq pedagogikasining xalqaro ta’lim tizimiga integratsiyasi** – O‘zbek xalq pedagogikasini xalqaro miqyosda targ‘ib qilish.
- **Ilmiy-tadqiqot markazlarining rivoji** – pedagogik an’analarni chuqur o‘rganish va yangi metodologiyalar ishlab chiqish.

O‘zbek xalq pedagogikasi asrlar davomida rivojlanib, o‘zining milliy qadriyatlari va axloqiy tamoyillariga asoslangan holda shakllangan. Islom madaniyati, tarixiy shaxslar, davlat siyosati va jamiyat taraqqiyoti ta’lim va tarbiyaga ta’sir ko‘rsatib, uni boyitgan. Bugungi kunda xalq pedagogikasi zamonaviy ta’lim tizimi bilan uyg‘unlashgan holda rivojlanib, yosh avlod tarbiyasida muhim rol o‘ynamoqda.

2. O‘zbek xalq pedagogikasining ta’lim va tarbiyadagi o‘rni.

O‘zbek xalq pedagogikasi – tarbiya maqsad va vazifalari borasida xalqning asrlar davomida to‘plagan hayotiy tajribasi va amaliy qarashlar majmuasidir

Xalq pedagogikasi odat, udum, an’ana, o‘yin, marosim kabi vositalar orqali namoyon bo‘ladigan, avloddan-avlodga o‘tib kelayotgan tarbiya tizimidir. Quyida O‘zbek xalq pedagogikasining ta’lim-tarbiyadagi o‘rni **tarbiya yo‘nalishlari**, **tarbiya usullari**,

zamonaviy ta’lim tizimiga **ta’siri** va hozirgi jamiyatdagi **ahamiyati** nuqtai nazaridan tahlil qilinadi.

Tarbiya yo‘nalishlari (Xalq pedagogikasida tarbiya turlari)

1. Jismoniy tarbiya: Xalq pedagogikasida jismonan sog‘lom avlodni tarbiyalash ustuvor yo‘nalishlardan biridir. Xalqimiz “Jismoniy tarbiya – salomatlik garovi” ekanini qadimdan yaxshi tushungan va yoshlarni chiniqtirishga katta e’tibor bergan

Milliy kurash, ot o‘yinlari, xalq o‘yinlari kabi jismoniy mashg‘ulotlar bolalar va yoshlarni baquvvat, chaqqon, epchil o‘stirishga xizmat qilgan

Xalq maqollarida ham sog‘lomlikning ahamiyati ta’kidlangan: “Tan sihatlik – tuman boylik” degan naql ana shulardan biridir. Jismoniy tarbiya nafaqat sog‘lom tana, balki sog‘lom tafakkur va intizomni shakllantirishning dastlabki bosqichi sifatida qaralgan.

2. Ma’naviy tarbiya: O‘zbek xalq pedagogikasida ma’naviy tarbiya – axloqiy va diniy qadriyatlarni yosh avlod ongiga singdirish jarayoni – alohida o‘rin tutadi. Xalqimiz azaldan farzandlarini **imon-e’tiqodli**, odobli qilib voyaga yetkazishga intilgan. **Islom dini** ta’limoti va buyuk allomalar merosi xalq pedagogikasining ajralmas qismi bo‘lib kelgan. Masalan, ota-onalar farzandlariga Qur’on oyatlari, hadislarda kelgan pand-nasihatlarni o‘rgatib, yaxshilikka yo‘llagan; ertak va rivoyatlar orqali ezgulik g‘oyalarini singdirgan. Natijada xalqimiz diniy-ma’rifiy merosga tayangan holda farzandlarini aqlan yetuk, ruhiy jihatdan boy va axloqan pok insonlar qilib tarbiyalab kelgan. Shu bilan birga, ma’naviy tarbiya yoshlarni yot g‘oyalardan asrab, ularda milliy g‘urur va mustahkam e’tiqod shakllantirishga xizmat qiladi.

3. Axloqiy tarbiya: Xalq pedagogikasida halollik, rostgo‘ylik, adolat, kamtarlik, kattalarga hurmat kabi axloqiy fazilatlarni shakllantirish ustuvor ahamiyatga ega. Oila tarbiyasi jarayonida bolalarga **“Qush uyasida ko‘rganini qiladi”**, ya’ni bola kattalarning qilgan ishini takrorlashini anglatuvchi maqol bilan

uqtirilganidek, avvalo o‘z ota-onasi o‘rnak bo‘lishi lozimligi ta’kidlanadi. Xalq og‘zaki ijodi namunalarida bolalarni rostgo‘ylikka, halol mehnat qilishga chaqiruvchi ko‘plab misollar keltiriladi. Ertak va dostonlarning yakunida doimo **to‘g‘rilik va halollik g‘olib chiqishi**, yolg‘onchilik va hiylakorlik jazosiz qolmasligi tasvirlanadi. Xalq og‘zida “Yolg‘onning oyog‘i kalta” degan naql ham bekorga aytilmagan – har bir noqobil xatti-harakat oqibatsiz qolmasligi tarbiyaviy hikoyatlar orqali uqtirilgan. Xalq pedagogikasida **kamtarlik** doimo maqtovga sazovor bo‘lsa, **maqtanchoqlik** qoralanadi – bu haqda “Kibrning boshi qashshoqlik” singari maqollar mavjud. Shuningdek, **mehmondo‘stlik**, **muruvvat**, **ahillik** kabi odob me’yorlari oiladagi kundalik turmush tajribasi va urf-odatlar orqali bolalarga singdirib borilgan. Natijada xalq tarbiyasidan chiqqan bola halol, samimiy, kattalarni hurmat qiluvchi va vijdonli inson bo‘lib voyaga yetishini ta’minlashga intizomli e’tibor qaratilgan.

4. Mehnat tarbiyasi: Xalqimiz “Inson faqat mehnati bilan aziz” deya mehnatsevarlikni eng yuksak fazilat deb bilgan. Shu bois bolalikdan boshlab halol mehnat qilish, kasb-hunar o‘rganish tarbiyaning muhim qismi bo‘lgan. Oilada bola ota-onasiga uy ishlarida yordamlashib, hunarmandchilik yoki dehqonchilik sirlarini asta-sekin o‘rgangan. **Mehnatsevarlik** va **ustalik** ulug‘langan: “Bugungi ishni ertaga qo‘yma”, “Bir yigitga qirq hunar oz” kabi maqollar orqali tinib-tinchimas, harakatga shay bo‘lish targ‘ib etilgan. Xalq pedagogikasi nafaqat mehnat qilishni, balki mehnatda ijodkor bo‘lishni ham qadrlaydi – masalan, hunar egallagan yigitning jamiyatda obro‘-e’tibori oshishi haqida rivoyatlar bolalarga o‘rnak qilingan. Ertak va doston qahramonlari ham ko‘pincha mehnat bilan baxtga erishgan: ular dehqonchilik yoki hunarmandchilikda matonat ko‘rsatib, og‘ir sinovlarni yengadi. Aksincha, dangasalarga xalqning munosabati keskin salbiy: “Dangasaning kosasi oqarmas” (ya’ni mehnat qilmagan kishi och

qoladi) degan maqol shular jumlasidandir. Xulosa qilib aytganda, xalq tarbiyasida har bir yoshga halol mehnat, tirishqoqlik va kasbga hurmat tuyg‘ularini singdirish eng asosiy vazifa bo‘lib kelgan.

5. Vatanparvarlik tarbiyasi: O‘z yurtiga, xalqiga muhabbat va sadoqat tuyg‘ularini tarbiyalash xalq pedagogikasining muhim yo‘nalishlaridan biridir. Milliy qo‘shiqlar, dostonlar va afsonalar orqali yosh avlodda **el-yurtga mehr** tuyg‘usi uyg‘otilgan. Masalan, xalq qahramonlik eposlari – *“Alpomish”*, *“Go‘ro‘g‘li”*, *“Shiroq”* singari asarlarda **Vatanga sadoqat, mardlik va jasorat** ulug‘lanadi. Bu asarlar qahramonlari vatanni dushmandan himoya qilish yo‘lida jon fido qilishga tayyor obrazlarda tasvirlanib, yoshlar ongida milliy g‘urur tuyg‘usini oshirgan. Xalq maqollari va topishmoqlarida ham vatanparvarlik keng o‘rin olgan: “O‘z uying – o‘lan to‘shaging” (ya’ni vatandek maskan yo‘q) kabi naql orqali inson uchun o‘z yurtidan aziz joy yo‘qligi uqtirilgan. **Milliy bayramlar** va **marosimlar** ham vatanparvarlik tarbiyasiga xizmat qilgan – masalan, **Navro‘z** ayyomida yurt tozaligi, obodligi uchun hasharlar o‘tkazish, mahalla ahli birgalikda bayramni nishonlash orqali hamjihatlik va yurtga mehr uyg‘otiladi. Xalqimiz tarbiyasida vatan ravnaqi uchun mehnat qilish, ajdodlar xotirasini e’zozlash, milliy ramzlarga hurmat kabi tuyg‘ular yuqori baholanadi. Bugungi kunda ham ota-onalar farzandlariga tarixiy qahramonlarimiz – Amir Temur, Jaloliddin Manguberdi, Zulfiya singari shaxslar haqidagi hikoyalarni so‘zlab, ular bilan faxrlanish hissini uyg‘otmoqda. Xullas, xalq pedagogikasida vatanparvarlik – **milliy iftixor** va **fidoyilik**ning ajralmas qismi sifatida qaralib, bu fazilatlar qadimdan tarbiya jarayonida shakllantirilib kelinmoqda.

Tarbiya usullari va vositalari

Xalq pedagogikasida yuqoridagi tarbiya yo‘nalishlarini hayotga tatbiq etishda **turli usul va vositalar** qo‘llanib kelingan. Asosan, xalqning boy **og‘zaki ijodi** hamda turmush tarzi bilan bog‘liq

udumlar tarbiya metodlari vazifasini o‘tagan. Quyida eng asosiy xalq pedagogikasi usullari yoritiladi:

1. Maqollar va hikmatlar: Xalq maqollari – bu xalqning hayotiy tajribasi va donoligini o‘zida mujassam etgan qisqa, lekin mazmunli tarbiyaviy asarlardir. Maqollar yordamida ota-bobolarimiz bolalarga to‘g‘ri yo‘lni ko‘rsatgan, ezgulik va yovuzlikni farqlashni o‘rgatgan. **Maqol va matallar yosh avlod tarbiyasida nihoyatda muhim o‘rin tutadi** – ular orqali xalq ogohlantiruvchi, o‘git beruvchi fikrlarni avloddan-avlodga yetkazib kelgan. Masalan, “Sen farzandingni tarbiyalama, avval o‘zingni tarbiya qil” degan hikmat har bir ota-ona uchun dasturilamal bo‘lgan; bola tarbiyasida shaxsiy namuna hal qiluvchi ahamiyatga ega ekanini anglatadi. Xalq maqollarining mavzulari nihoyatda keng qamrovli: unda mehnatga oid (“Mehnat qilsa boylik, quruq qo‘l qursa – qashshoqlik”), odob- axloqqa oid (“Kattani hurmat qilgan – kattalik qadrini bilar”), vatanga oid (“El boshiga kun tushsa, egilmagan bosh yo‘q”) va hokazo yuzlab mavzular yoritilgan. **Maqollar tarbiyaning ishonchli manbasi** sifatida avlodlar tajribasini o‘zida jamlab, bugungi kunda ham yoshlarimizga ta’lim-tarbiya berishda xizmat qilmoqda. Tadqiqotlar ko‘rsatishicha, maqollarni o‘rganish va ulardan dars jarayonida foydalanish yoshlarning ma’naviy olamini boyitib, ularda o‘z millatiga hurmat va faxr tuyg‘ularini oshiradi. Jumladan, xalq maqollari yordamida o‘quvchilarda ona-Vatanga muhabbat, mehnatsevarlik, do‘stlik, insoflilik kabi yuksak xislatlarni shakllantirish; aksincha, qo‘pollik, yalqovlik, yolg‘onchilik kabi illatlarni bartaraf etish mumkinligi pedagoglar tomonidan e’tirof etilgan. Shuning uchun hozirgi kunda ham tarbiya jarayonida maqollar va hikmatli so‘zlardan samarali vosita sifatida foydalanish davom etmoqda.

2. Ertaklar va rivoyatlar: Xalq ertaklari, afsona va rivoyatlari bolalar tarbiyasida alohida o‘rin tutadi. Ertaklar orqaligina xalq bolalarga **xayol dunyosini** tuhfa etib qolmay, balki **axloqiy saboq**

ham bergan. An’anaviy ertaklarda yaxshilik va yomonlik o‘rtasidagi kurash ifodalanib, odatda yaxshilik g‘alaba qozonadi – bu orqali bolaga ezgulikning ustunligi g‘oyasi singdiriladi. Masalan, “Zumrad va Qimmat” ertagida mehnatkash, mehribon qiz omadga erishib, dangasa va hasadgo‘y qiz jazo oladi – bunday syujetlar halollik va mehnatsevarlikning qadrlanishini ko‘rsatadi. **Qahramonlik dostonlari** esa yoshlarga mardlik, jasorat va vatanparvarlik tuyg‘ularini ulashgan. *“Alpomish”*, *“Go‘ro‘g‘li”*, *“Rustamxon”* kabi dostonlarda yovuz kuchlarga qarshi kurashuvchi pahlavonlar obrazi orqali jasurlik tarannum etiladi. Xalq rivoyatlarida esa tarixiy shaxslar yoki voqealar tarixi gohida badiiy talqin bilan berilib, yoshlar ongida **milliy g‘urur** hissi kuchaytirilgan. Ertak va rivoyatlar bolalarning dunyoqarashini shakllantirishga, xayolini boyitishga xizmat qilgan bo‘lsa, eng muhimi – ular orqali **axloqiy-ma’rifiy xulosa** berilgan. Xalq pedagogikasida ertak aytish odati bolalarning tinglash, idrok etish qobiliyatini rivojlantirgan, ularning tilini boyitgan va badiiy tafakkurini o‘stirgan. Shu sababli ertak va rivoyatlar milliy tarbiyaning muhim vositasi sifatida qadrlanadi.

3. Xalq o‘yinlari: O‘zbek xalq o‘yinlari – milliy sport va ko‘ngilochar o‘yinlar – tarbiyaning jismoniy va ijtimoiy jihatlariga xizmat qiluvchi boy merosdir. **“Ko‘pkari” (uloq), “Qiz quvdi”**, **“Kurash”**, **“Chillak”**, **“Oq terakmi, ko‘k terak”** kabi o‘yinlar orqali yoshlar jismonan chiniqqan, chaqqonlik va epchillikka o‘rgangan.

Xalq o‘yinlari nafaqat jismoniy tarbiya, balki **ijtimoiy tarbiya** vositasi ham bo‘lgan – bolalar jamoaviy o‘yinlar davomida bir-biriga yordam berish, tartib-qoidaga rioya qilish, halollik bilan yutish yoki yutqazishni bilib olish kabi saboqlarni olgan. Masalan, **“Ashkich”** va **“Topishmoq aytish”** o‘yinlari bolalarda zukkolik va topqirlikni oshirgan; **“Arqon tortish”** jamoaviy o‘yini esa hamjihatlikni mustahkamlagan. Milliy o‘yinlarda ko‘pincha **katta-kichik birga ishtirok etgan**, shu tariqa o‘yin jarayonining o‘zi

kichiklarga kattalardan o‘rnak olish, intizom va odobni o‘rganish imkonini bergan. Xalq pedagogikasida **“o‘yin bilan o‘rgatish”** tamoyili mavjud bo‘lib, og‘ir mehnat yoki zerikarli saboqni ham o‘yinga aylantirib, bolaga tatib ko‘rsatish samarali usul hisoblangan. Masalan, yosh bolaga sanashni o‘rgatishda “Sanama-sanama” singari qo‘shiqli o‘yinlar qo‘llanilgan. Bugungi kunda ham maktabgacha va maktab yoshidagi bolalarni rivojlantirishda milliy o‘yinlardan foydalanish tajribasi dolzarb bo‘lib, tarbiyachilar va o‘qituvchilar uchun xalq o‘yinlari muhim metodik manba hisoblanadi.

4. Marosimlar va udumlar: Xalq pedagogikasida oilaviy va jamoat marosimlari tarbiya vositasi sifatida katta ahamiyat kasb etgan. **Beshik to‘yi**, **xatna (sunnat) to‘yi**, **ism qo‘yish marosimi**, **turli bayramlar** (Navro‘z, Qurbon hayiti, Mustaqillik kuni va h.k.) hamda **to‘y-tomoshalar** orqali katta-kichik yig‘ilib, bolajonlar milliy qadriyatlar ruhida tarbiyalangan. Misol uchun, **beshik to‘yida** chaqaloqqa ezgu tilaklar aytilib, uning kelajakka odimlari oq fotiha bilan boshlanadi – bu marosim orqali oila va jamoa bolaning voyaga yetishida mas’uliyatni baham ko‘rishi aks etadi. **Sunnat to‘yi** esa o‘g‘il bolani “erkaklik” bobidagi ilk qadamidir; unda mardlik va bardoshlilikka da’vat sezilib, bolaga milliy urf-odatga ko‘ra tantanali e’tibor qaratiladi. **Navro‘z** bayramida yosh-u qari bir joyga to‘planib, urf-odatlar namoyish etiladi – sumalak qilinadi, xalq o‘yinlari uyushtiriladi, hasharlarda keksalarga hurmat bajo keltiriladi. Bu tadbirlarning barchasi yoshlar tarbiyasiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi: **hurmat**, **mehr-oqibat**, **saxiylik**, **yagonalik** kabi fazilatlar ana shunday marosimlar davomida bolalarga singadi

Xalqimizda “Kattani ko‘rib – kichik ulg‘ayar” degan naql bor – marosim va udumlarda bolalar kattalarning odob-axloqini kuzatib, o‘zlari ham shu muhitga moslashadi. Masalan, mehmon kutish odobi, dasturxon atrofida o‘zini tutish, qo‘shnilar bilan ahil yashash

kabi koʻnikmalar oilaviy udumlar orqali oʻrgatiladi. **Motam marosimlari** ham tarbiya jarayonining bir qismi boʻlib, bolalar ularda hayot va oʻlim haqidagi falsafiy tushunchalarni, sabr-qanoat va matonatni anglab boradilar. Umuman, xalqning urf-odat va marosimlari har bir ishtirokchi uchun mujassam bir **hayot maktabi** vazifasini oʻtagan – ayniqsa, yoshlar uchun. Shu tariqa, xalq pedagogikasida marosim va udumlar **tarbiya vositasi** sifatida oilaviy birlikni mustahkamlash, jamiyatda maʼnaviy muhitni shakllantirishga xizmat qilgan.

Xalq pedagogikasining zamonaviy taʼlim tizimiga taʼsiri

Bugungi kunda Oʻzbekiston taʼlim tizimida xalq pedagogikasining boy merosidan keng foydalanilmoqda. Milliy tarbiya anʼanalari zamonaviy darsliklar, dasturlar va pedagogik texnologiyalar tarkibiga singdirilayotir.

Darslik va dasturlarda aks etishi: Mustaqillik yillarida taʼlim mazmunini milliy ruhda boyitish masalasiga alohida eʼtibor qaratildi. Maktablardagi **“Ona tili”**, **“Adabiyot”**, **“Tarix”** fanlari darsliklarida xalq ogʻzaki ijodining nodir namunalariga keng oʻrin berilmoqda

Masalan, boshlangʻich sinflar **ona tili va oʻqish** darsliklarida maqollar, topishmoqlar, ertak va afsonalardan parchalar kiritilib, bolalarga oʻz xalqining donishmandligi va axloqiy qadriyatlari oʻrgatiladi. **“Vatan adabiyoti”** kabi maxsus kurslar orqali oʻquvchilar oʻzbek xalq dostonlari, eposlari bilan tanishib, ulardagi vatanparvarlik ruhini his qiladilar

Oliy taʼlim muassasalarida boʻlajak pedagog kadrlar uchun **“Xalq pedagogikasi”** maxsus kursi joriy etilgan boʻlib, bu darsliklarda xalq tarbiya tajribasi nazariy va amaliy jihatdan oʻqitiladi

Bunga misol tariqasida pedagogika institutlarida etnopedagogika fanining oʻqitilishini keltirish mumkin – talabalarga milliy urf-odatlar, anʼana va qadriyatlarni taʼlim-tarbiya jarayonida

qo‘llash usullari o‘rgatiladi. Natijada yangi avlod pedagoglari xalq pedagogik merosini zamonaviy dars jarayonlariga tatbiq etish ko‘nikmasini hosil qilmoqdalar.

Interfaol usullarda qo‘llanishi: Zamonaviy ta’lim jarayonida interfaol (faol ishtirok va muloqotga asoslangan) metodlar keng qo‘llanilmoqda. Bu jarayonda xalq og‘zaki ijodi elementlari o‘qituvchilar uchun qulay vosita bo‘lib xizmat qilmoqda. Masalan, darslarda **maqollarni muhokama qilish**, **ertaklardan sahna ko‘rinishlari** tayyorlash, **topishmoq** va **matallar yordamida qiziqarli savol-javoblar** o‘tkazish kabi usullar o‘quvchilar faolligini oshiradi. **Milliy o‘yin** elementlarini joriy etish ham samarali deb topilmoqda – masalan, xorijiy til darsida “Kim tez?” singari milliy o‘yinga monand musobaqa tashkil etish, jismoniy tarbiya darslarida kurashning ayrim usullarini sportga qo‘shish va hokazo. Bunday yondashuvlar bolalarning darsga qiziqishini orttirib, o‘quv materialini puxta o‘zlashtirishiga ko‘maklashadi. Xalq pedagogikasida qo‘llanilgan **ishontirish, o‘rgatish, rag‘batlantirish, o‘rnak ko‘rsatish** kabi tarbiyaviy usullar bugungi pedagogikaning ilg‘or tamoyillari bilan hamohangdir. Masalan, ilgari ota-onalar yaxshi xulq uchun bolani duo yoki mukofot bilan rag‘batlantirgan bo‘lsa, bugun maktablarda “Tarbiya soati” da o‘qituvchilar yaxshi ishlari uchun o‘quvchilarni maqtov yorliqlari bilan taqdirlamoqda – bu aslida rag‘batlantirishning zamonaviy shakli, lekin ildizi xalq tarbiyasi an’analariga borib taqaladi. Shu tarzda, interfaol ta’limda xalq pedagogikasi unsurlaridan foydalanish milliy qadriyatlar va zamonaviy pedagogika integratsiyasini ta’minlamoqda.

Ta’lim-tarbiyada milliy ruhni kuchaytirish: O‘zbekistonda ta’lim tizimini isloh qilish jarayonida milliy-ma’naviy tarbiya ustuvor yo‘nalishlardan etib belgilangan. 1997-yilda qabul qilingan “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonun hamda “Kadrlar tayyorlash milliy

dasturi”ga muvofiq, ta’limning barcha bosqichlarida **barkamol va vatanparvar shaxsni shakllantirish** asosiy maqsad qilib belgilandi

Bu maqsadga erishishda xalq pedagogikasiga tayangan holda tarbiya berish muhim omil sifatida ko‘rilmoqda. Maktablarda **“Ma’naviyat va ma’rifat soatlari”** joriy qilinib, ularda o‘quvchilarga milliy qadriyatlar, urf-odatlar, ajdodlar merosi haqida saboqlar o‘tilmoqda. Jumladan, haftaning ma’lum kunida o‘tkaziladigan bu maxsus darslarda ustozlar Alisher Navoiy g‘azallaridan parcha, maqollar, tarixiy qahramonlar hayotidan ibratli voqealarni so‘zlab berishadi. Natijada o‘quvchilar nafaqat bilim, balki hayotiy saboq ham olishadi. **Mahalla** instituti bilan maktab hamkorligi ham kuchaytirilgan – mahallalarda o‘tkaziladigan bayram va tadbirlarga o‘quvchilar jalb qilinib, ular jonli tarzda o‘z xalqining qadriyatlarini o‘rganishmoqda. Shuningdek, ayrim maktablarda ota-onalar ishtirokida **“Ona tilida ertak aytish”** yoki **“Buvijonlar sabog‘i”** kabi loyihalar yo‘lga qo‘yilib, bolalarga xalq og‘zaki ijodi namunalarini eshitish, o‘rganish imkoniyati berilmoqda. Bularning barchasi zamonaviy ta’lim mazmunini boyitish, uni xalqchil va hayotiy qilishga qaratilgan yangilanishlardir.

Xalq pedagogikasi va zamonaviy innovatsiyalar: Ta’kidlash joizki, bugungi tez o‘zgaruvchan davrda xalq pedagogikasining ayrim usullarini yangi innovatsion shakllarda qo‘llash ham rivojlanmoqda. Masalan, ilgari ertak va dostonlar faqat og‘zaki aytilgan bo‘lsa, hozirda ularni multimedia vositalarida jonlantirib darslarga tatbiq etish mumkin – audiokitoblar, animatsion ertaklar buning misolidir. Shuningdek, bolalar uchun yaratilayotgan ko‘plab mobil ilovalar va kompyuter o‘yinlari milliy ertak qahramonlari ishtirokida bo‘lib, ular ham aslida xalq pedagogikasining zamonaviy ko‘rinishlari deyish mumkin. Bu kabi yondashuvlar yoshlar ongiga milliy ruhni singdirishda an’anaviy usullarni yangi texnologiyalar bilan uyg‘unlashtirishga xizmat qiladi.

Zamonaviy ta’lim tizimida xalq pedagogikasining ahamiyati

Hozirgi kunda ham xalq pedagogikasi tarbiyaviy jarayonning ajralmas qismi bo‘lib qolmoqda. **O‘zbekiston ta’lim tizimi** milliy va umuminsoniy qadriyatlarni uyg‘unlashtirgan holda yosh avlodni tarbiyalashni maqsad qilgan – bunda xalq pedagogikasining roli beqiyos. Xalq tarbiya an’analari asrlar sinovidan o‘tganligi bois **ishonchli va samarali tizim** sifatida e’tirof etiladi. Jumladan, bugungi kunda ham oilada va maktabgacha ta’lim muassasalarida bolalarga maqol, matal, ertaklar aytib berish, ularni milliy o‘yinlar bilan band qilish amaliyoti davom etmoqda. Bu bolalarda texnika asrida ham **o‘z milliy o‘zligini anglash**, **ota-bobolariga hurmat**, **shukronalik** kabi tuyg‘ularni uyg‘otishda muhim vositadir.

Yangi avlod tarbiyasida dolzarbligi: Globallashuv sharoitida yoshlarning mafkuraviy immunitetini kuchaytirish, ularni milliy ildizlardan uzib qo‘ymaslik muhim vazifa hisoblanadi. Aynan shu nuqtai nazardan xalq pedagogikasi bugungi avlod tarbiyasida juda dolzarbdir. Xalq og‘zaki ijodi, urf-odat va an’analari yoshlarimizda **milliy identifikatsiya** hissini mustahkamlaydi, ularni turli zararli ta’sirlardan himoyalashga yordam beradi

Misol uchun, hozirgi kunda ba’zi yoshlar orasida ko‘ngilochar, g‘arbona madaniyatga berilib ketish holatlari kuzatilsa-da, ularga milliy madaniyatni singdirish orqali muvozanatni saqlash mumkin. Oilada bolaga beshikdan boshlab alla aytish, duo o‘rgatish, ertak kitoblarini o‘qish kabi odatlar uning **ma’naviy immunitetini** kuchaytiradi. Maktab davrida esa ma’naviyat asoslari bo‘yicha olib borilgan targ‘ibot ishlari (adabiyot kechalari, mushoiralar, tarixiy qahramonlar xotirasiga bag‘ishlangan tadbirlar va hokazo) orqali yoshlar qalbida milliy g‘urur, vatanga sadoqat, odob-axloq kabi tuyg‘ular chuqurroq ildiz otadi. Shu bois xalq pedagogikasining bugungi kunda ham dolzarbligi ortib bormoqda – u yangi avlodni **har tomonlama sog‘lom va barkamol** etib voyaga yetkazishda asosiy tayanch tamoyillardan biri bo‘lib qolmoqda.

Kelajakda rivojlantirish istiqbollari: O‘zbekiston jamiyatida xalq pedagogikasini yanada rivojlantirish, uning boy imkoniyatlaridan to‘liq foydalanish uchun izlanishlar davom etmoqda. Hozirgi davrda xalq pedagogikasining yana bir vazifasi – **milliy qadriyatlarni umuminsoniy qadriyatlarga uyg‘unlashtirish**, ya’ni xalq tarbiyasining eng yaxshi tomonlarini zamonaviy ilm-fan yutuqlari bilan boyitishdan iboratdir

Kelgusida **tarbiya konsepsiyalari** ishlab chiqishda, o‘quv dasturlarini takomillashtirishda xalq pedagogikasini ilmiy asosda tadqiq etish zarur. Bu borada pedagog olimlarimiz xalq tarbiya merosini atroflicha o‘rganib, uni hozirgi sharoitga mos yangi texnologiyalar bilan integratsiya qilish ustida ish olib bormoqdalar. Misol uchun, xalq pedagogikasida mavjud bo‘lgan “ustoz-shogird” an’anasini ta’limning mentoring (ustozlik) tizimi bilan uyg‘unlashtirish, “mahalla tarbiyasi”ni formal va noformal ta’limga ko‘proq jalb etish kabi tashabbuslar ilgari surilmoqda. Kelajakda **raqamli platformalar** orqali maqol-erataklarni ommalashtirish, ularni xorijiy tillarga tarjima qilib dunyoga tanitish ham rejalashtirilmoqda – bu bir tomondan xalq pedagogikasini saqlash va targ‘ib qilish bo‘lsa, ikkinchi tomondan madaniyatlararo tarbiyaviy almashinuvga zamin yaratadi.

Yana bir muhim istiqbol yo‘nalishi – **ota-onalar pedagogikasini kuchaytirish**. Xalq pedagogikasida asosiy tarbiya maskani oila bo‘lib kelgan. Shu sabab, bugungi kunda ham ota-onalarning pedagogik bilim va ko‘nikmalarini oshirish muhim. Kelgusida mahalla va maktab hamkorligida ota-onalar uchun milliy tarbiya bo‘yicha seminar-treninglar, “Oilaviy tarbiya maktablari”ni tashkil etish orqali xalq pedagogikasini amaliyotga tatbiq etish kengaytiriladi. Zero, **xalq tarbiyasi – xalq kelajagi**. Xalq pedagogikasi asrlar davomida shakllangan tajriba va donolik maktabi sifatida hozirgi zamonda ham **jiddiy amaliy tarbiyaviy ahamiyat kasb etmoqda**

Uni e’zozlash, rivojlantirish va ta’lim tizimiga singdirib borish yosh avlodning barkamol voyaga yetishida va millatning ma’naviy yuksalishida bebahodir.

O‘zbek xalq pedagogikasi – milliy tarbiya tajribasining bebaho xazinasi bo‘lib, unda jismoniy kamolotdan tortib ma’naviy-axloqiy tarbiya, mehnat va vatanparvarlikka qadar barcha jihatlar qamrab olingan. Xalqimiz asrlar davomida to‘plagan tarbiya usullari bugungi zamonaviy ta’lim jarayoniga uyg‘un ravishda tatbiq etilayotir. Bu esa ta’limni yanada hayotiy, samarali va ma’naviy boy qilmoqda. Yosh avlodni barkamol shaxs qilib voyaga yetkazishda xalq pedagogikasining o‘rni va ahamiyati beqiyosdir. Milliy va umuminsoniy qadriyatlarni uyg‘unlashtirgan holda, ota-bobolarimizning tarbiya borasidagi merosini davom ettirish – kelajak avlod oldidagi muqaddas burchimizdir. Xalq pedagogikasi rivojida davomiylikni ta’minlash, uni ilmiy va amaliy jihatdan boyitib borish orqali biz sog‘lom, ma’naviy yetuk va milliy g‘ururli avlodni tarbiyalash maqsadiga erishamiz. Bu esa jamiyat taraqqiyoti va millat ravnaqining muhim kafolatidir.

3. Ilm olish majburiyati, odob-axloq tarbiyasi va tasavvuf ta’limotining roli.

O‘zbek xalq pedagogikasida ilm olish muhim qadriyat sifatida qadimdan shakllangan. Islom dini ta’limotiga ko‘ra, ilm olish har bir musulmon uchun farz sanaladi. Payg‘ambar Muhammad (s.a.v.) ning **“Ilm izlash har bir musulmonga farzdir”** degan hadisi ilm olishning shaxsiy va ijtimoiy hayotda muhimligini tasdiqlaydi. O‘zbek xalqi orasida “Ilm egasi – izzat egasi” degan hikmat xalq og‘zaki ijodida tez-tez uchraydi. Bu qarashlar xalq pedagogikasida quyidagi shakllarda aks etgan:

1. **Madrasalar va ilmiy markazlar** – IX-XV asrlarda Markaziy Osiyo madaniyati yuksalgan davr bo‘lib, bu hudud ilmiy

markazlardan biriga aylangan. O‘rta asrlarda Buxoro, Samarqand, Xiva va Toshkent shaharlarida yetuk olimlar yetishib chiqdi. Masalan, **Mirzo Ulug‘bek** Samarqandda o‘z nomi bilan atalgan madrasani ochib, ilmiy tadqiqotlarni rivojlantirdi. Bunday maskanlar nafaqat diniy bilimlar, balki matematika, astronomiya, tibbiyot, falsafa va boshqa fanlar bo‘yicha ham ta’lim bergan.

2. **Ilmning hayotdagi o‘rni** – xalq orasida ilmga bo‘lgan e’tibor yuqori bo‘lgan. Masalan, ota-onalar o‘z farzandlarini **"savodli bo‘lsin"**, **"ustozli bo‘lsin"** deya madrasalarga topshirishgan. O‘zbek xalq maqollarida ham ilmning ahamiyati yuqori baholangan:

- *“Ilm egasining boshi yuqori”*
- *“Ilmli odam yulduzga yetadi”*
- *“Ilm nuri – zulmatga chiroq”*
- *“Savodsiz odam – ko‘r odam”*

3. **Ilmni ommalashtirish** – xalq pedagogikasida ilm olishning shart ekani har xil usullarda targ‘ib qilingan. Jumladan:

- **Nasihat va maqollar** orqali ota-onalar bolalarini ilm olishga undagan.
- **Masallar va hikoyatlar** orqali savodxonlik va aqlning qudrati tasvirlangan (masalan, *“Donishmand yigit”*, *“Bilimdon shogird”* kabi ertaklar).
- **Ustoz-shogird an’analari** orqali hunarmandchilik, kasb-hunar va diniy ta’lim yetkazilgan.

4. **Ustoz-shogird munosabatlari** – xalq pedagogikasida ustozning o‘rni juda muhim bo‘lib, xalq orasida **"Ustoz otangdek ulug‘"** degan maqol keng tarqalgan. Ilm olish jarayoni nafaqat maktab yoki madrasada, balki hayotiy tajriba orqali ham shakllangan. Ustoz-shogird an’anasi ilmiy doiradan tashqari hunarmandchilik va kasb-hunar o‘rganish tizimida ham keng qo‘llanilgan.

Odob-axloq tarbiyasi va uning xalq pedagogikasidagi aks etishi

O‘zbek xalq pedagogikasida axloqiy tarbiya juda muhim o‘rin tutadi. Xalqimiz har doim odob va axloqni ilm bilan bir qatorda o‘rganish zarurligini uqtirgan. Axloqiy fazilatlar Qur’oni Karim va hadislarga asoslangan holda shakllangan bo‘lib, tarbiyaning quyidagi tamoyillarini o‘z ichiga oladi:

1. **Halollik va rostgo‘ylik** – xalq pedagogikasida halollik eng muhim axloqiy fazilatlardan biri hisoblanadi. Ota-onalar va ustozlar bolalarni halol mehnat qilishga, yolg‘ondan yiroq bo‘lishga undagan. Masalan:
   - *“Halol yegan halovat topar”*
   - *“Halol bo‘lsa rizqing – boylik ortar izning”*
   - *“Yolg‘onchi – yovuzga do‘st”*

Bu tamoyil tasavvufiy ta’limotda ham muhim o‘rin egallagan bo‘lib, Naqshbandiya va Yassaviya tariqatlarida halol mehnat qilish shart ekani ta’kidlangan.

2. **Kattalarga hurmat va kichiklarga mehr** – xalq pedagogikasi jamiyatdagi ijtimoiy tartibni mustahkamlash uchun hurmat va izzatni targ‘ib etgan. O‘zbek oilalarida kichik yoshdan boshlab:
   - Keksalarga hurmat ko‘rsatish,
   - Kattalarning maslahatini tinglash,
   - Kichiklarga mehr-muhabbat bilan munosabatda bo‘lish singari fazilatlar o‘rgatilgan.

Masalan, *“Kattaga hurmat – kichikka izzat”* yoki *“Ota-onangni e’zozla – farzanding seni e’zozlar”* degan maqollar bu tushunchalarni aks ettiradi.

3. **Sabrlilik va qanoat** – xalq pedagogikasi insonlarni sabrli va qanoatli bo‘lishga o‘rgatgan. Sabrsizlik va noshukrlik xalq orasida yomon fazilat sifatida qabul qilingan. **"Sabr – oxiri**

sarxushlik", "Sabr qilgan ogʻzidagi shirinini yeydi" kabi maqollar sabrli boʻlish zarurligini ifodalagan.

4. **Adolat va insonparvarlik** – xalq pedagogikasida adolat juda muhim qadriyat hisoblangan. Insonning toʻgʻri va haqqoniy boʻlishi, boshqalarga zulm qilmasligi haqida oʻrgatilgan. Masalan, xalq orasida *"Adolat bilan ish tut – ishing oson boʻlar"*, *"Zolimning umri qisqa"* kabi maqollar mashhur.

Tasavvuf ta'limoti va uning xalq pedagogikasiga ta'siri

Tasavvuf ta'limoti Oʻzbek xalq pedagogikasida chuqur iz qoldirgan. Tasavvuf oʻzbek xalqining hayot falsafasi, ma'naviy tarbiyasiga jiddiy ta'sir oʻtkazgan. Quyida tasavvufiy ta'limotning tarbiyaviy ahamiyatini koʻrib chiqamiz:

1. **Naqshbandiya va Yassaviya tariqatlarining oʻrni** – Oʻzbekistonda eng mashhur tasavvuf tariqatlari boʻlib, ular odob, halollik va ma'naviy poklikni targʻib qilgan. Bahouddin Naqshband **"Dil ba yoru, dast ba kor"** (ya'ni "Koʻngil Allohda, qoʻl esa mehnatda") tamoyilini ilgari surgan. Bu ta'limot xalq pedagogikasida halol mehnat qilishni, Allohga ixlos bilan xizmat qilishni targʻib etgan.

2. **Ahmad Yassaviy va tasavvufiy hikmatlar** – Ahmad Yassaviyning "Hikmatlar" asari orqali yosh avlodga axloqiy tarbiya berilgan. Uning hikmatlari insonni ma'naviy poklikka, kamtarlikka, fidoyilikka chaqirgan. Tasavvufda **"halollik, kamtarinlik, shukronalik"** asosiy tamoyillar boʻlib, xalq tarbiyasiga ham singib ketgan.

3. **Tavakkul va sabr** – Tasavvuf ta'limotida tavakkul va sabr katta oʻrin tutadi. Xalq pedagogikasida ham bu tushunchalar keng qoʻllanilgan: *"Kimki sabr qilsa – murodga yetar"* yoki *"Sabr qilib yurgan odam baxtga erishar"* kabi hikmatlar xalq tilidan tushmagan.

Ilm olish majburiyati, axloqiy tarbiya va tasavvuf ta'limoti Oʻzbek xalq pedagogikasining muhim ustunlari hisoblanadi. Bu

tamoyillar yosh avlodning ma’naviy yetuk, halol, adolatli, ilmli bo‘lib voyaga yetishida asosiy o‘rin tutadi. Bugungi kunda ham xalq pedagogikasining bu qadriyatlarini ta’lim tizimiga singdirish muhim ahamiyatga ega.

MAVZU BO‘YICHA SAVOLLAR:

1. O‘zbek xalq pedagogikasining asosiy tamoyillari qanday?
2. O‘zbek xalq pedagogikasi ta’lim-tarbiya jarayonida qanday ahamiyatga ega?
3. O‘zbek xalq pedagogikasida bolalarni tarbiyalashning an’anaviy usullari qanday?
4. O‘zbek xalq pedagogikasi orqali axloqiy qadriyatlar qanday shakllantiriladi?
5. O‘zbek xalq pedagogikasida oilaning tarbiyadagi roli qanday ta’kidlangan?
6. O‘zbek xalq pedagogikasi zamonaviy ta’lim tizimida qanday qo‘llaniladi?
7. O‘zbek xalq pedagogikasida jamoaviy tarbiyaning ahamiyati qanday?
8. O‘zbek xalq pedagogikasi orqali bolalarning ijtimoiy ko‘nikmalarini rivojlantirish qanday amalga oshiriladi?
9. O‘zbek xalq pedagogikasida tabiat va atrof-muhitni hurmat qilish qanday o‘rgatiladi?
10. O‘zbek xalq pedagogikasining zamonaviy pedagogikaga qanday ta’siri mavjud?

4-MAVZU. VII – IX ASRLARDA MOVAROUNNAHRDA TARBIYA, MAKTAB VA PEDAGOGIK FIKRLAR

Reja:

1. Movarounnahrda ta’lim tizimining rivojlanishi va asosiy muassasalari.
2. Ilmiy tafakkur va pedagogik fikr taraqqiyoti.
3. Ushbu davrning keyingi asrlarga ta’siri.

1. Movarounnahrda ta’lim tizimining rivojlanishi va asosiy muassasalari.

Movarounnahr (hozirgi O‘zbekiston, Tojikiston, Turkmaniston va Qozog‘istonning janubiy qismi) tarix davomida butun musulmon olamining eng muhim ilmiy va madaniy markazlaridan biri bo‘lib kelgan. Ushbu hudud qadim zamonlardan boshlab yuksak ta’lim tizimi va ilmiy tafakkur muhitiga ega bo‘lgan. Islom dini qabul qilinganidan so‘ng, Movarounnahr butun Sharq sivilizatsiyasida yetakchi ilmiy va ta’limiy markazga aylandi. Bu jarayonning rivojlanishiga madrasalar, kutubxonalar, ilmiy akademiyalar va rasadxonalarning tashkil etilishi katta turtki berdi.

Qadimgi davr: Zardushtiylik va ilmiy an’analar

Movarounnahr hududida ilmiy tafakkurning ildizlari islomdan avvalgi davrlarga borib taqaladi. Xususan, qadimgi So‘g‘d, Baqtriya, Xorazm va Parfiya hududlarida o‘ziga xos ta’lim tizimi shakllangan.

1. **Sug‘d va Baqtriya madaniyati**

- Bu hududlarda miloddan avvalgi IV asrda yunon-fors madaniyati ta’sirida yozma va og‘zaki ta’lim shakllangan.
- Baqtriyalik olimlar astronomiya, tabiatshunoslik va tibbiyotga oid asarlar yozgan.

2. **Zardushtiylik va “Avesto” ta’limoti**

- Zardushtiylik diniga asoslangan ta’lim tizimi mavjud bo‘lib, u axloqiy va diniy tarbiyani o‘z ichiga olgan.
- "Avesto" kitobi nafaqat diniy, balki dunyoviy bilimlarni ham o‘z ichiga olgan. Unda astronomiya, tabiatshunoslik va tibbiyot haqida bilimlar bayon qilingan.

3. Qadimgi Xorazm ilmiy merosi

- Xorazmda miloddan avvalgi II-I asrlarda matematika va astronomiya rivojlangan.
- Qadimgi Xorazmlik olimlar yulduzlarni kuzatish va vaqtni o‘lchash tizimini ishlab chiqqanlar.

Islom davri va IX-XII asrlarda ilm-fanning yuksalishi

Movarounnahrda islom dini tarqalishi bilan ilmiy rivojlanishning yangi bosqichi boshlandi. Bu davrda Qur’on va Hadis asosida yangi ta’lim tizimi shakllandi.

Madrasalar va kutubxonalar

IX-XII asrlarda Buxoro, Samarqand, Xiva, Marv va Toshkent kabi shaharlar yirik ilmiy markazlarga aylandi. Madrasalar faoliyati kengayib, ularda diniy va dunyoviy fanlar o‘qitila boshlandi.

- **Buxoro madrasalari** – "Sharqning Qubbas"i deb atalgan Buxoro IX asrda Movarounnahrning ilmiy poytaxtiga aylandi. Bu yerda Hadis, fiqh, mantiq va tibbiyot fanlari o‘qitilgan.
- **Samarqand madrasalari** – astronomiya, matematika, falsafa va tarix fanlariga e’tibor qaratilgan.
- **Marv kutubxonasi** – X asrda dunyoning eng boy kutubxonalaridan biri bo‘lib, minglab qo‘lyozmalar saqlangan.

Buyuk olimlarning ilmiy merosi

Bu davrda Movarounnahr ilm-fani dunyo ilmiy tafakkuriga katta ta’sir ko‘rsatgan.

1. Abu Nasr Forobiy (873-950)

- Aristotel va Platon ta’limotini islom falsafasi bilan uyg‘unlashtirdi.

- "Fozil odamlar shahri" asarida ideal ta’lim va tarbiya tizimi haqida fikr yuritdi.

2. Abu Rayhon Beruniy (973-1048)

- Geodeziya, astronomiya, tarix, geografiya sohalarida fundamental tadqiqotlar olib borgan.
- "Hindiston" va "Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar" asarlari hozirgacha ilmiy meros sifatida qadrli.

3. Ibn Sino (980-1037)

- "Tib qonunlari" asari Yevropa tibbiyotida 500 yildan ortiq vaqt davomida asosiy darslik bo‘lib kelgan.
- Pedagogik qarashlari orqali shaxsning har tomonlama rivojlanishiga e’tibor qaratgan.

Temuriylar davri (XIV-XV asrlar) – markaziy Osiyo uyg‘onish davri

XIV-XV asrlarda Amir Temur va uning avlodlari ta’lim va ilm-fanni rivojlantirishga alohida e’tibor qaratdi.

1. Madrasalar va ilmiy muassasalar

- **Samarqanddagi Ulug‘bek madrasasi** (XV asr) – matematika, astronomiya, falsafa fanlari o‘qitilgan.
- **Mirzo Ulug‘bek rasadxonasi** – jahondagi eng ilg‘or rasadxonalardan biri bo‘lib, yulduz xaritalari tuzilgan.

2. Temuriylar davrida kutubxonalar

- Hirotda Alisher Navoiy tomonidan yirik kutubxona tashkil etilgan.
- Samarqandda madrasalar qoshida ilmiy laboratoriyalar faoliyat ko‘rsatgan.

3. Mirzo Ulug‘bek (1394-1449)

- “Ziji jadidi Ko‘ragoniy” astronomiya asari orqali yulduzlar xaritasini tuzdi.
- Samarqand madrasasida yetuk olimlar yetishib chiqdi.

XVI-XIX asrlarda madrasalar tizimi va uning o‘zgarishlari

Bu davrda ta’lim diniy fanlarga ko‘proq yo‘naltirilib, ilmiy tafakkur sekinlashdi.

1. Buxoro va Xiva madrasalari

- Islom huquqi, arab tili, hadis va fiqh asosiy fanlarga aylandi.
- Dunyo fanlari madrasalar dasturidan chiqarila boshladi.

2. Qo‘qon va Toshkent madrasalari

- Qo‘qon va Toshkentda XIX asrda 100 dan ortiq madrasa faoliyat ko‘rsatgan.
- Faqatgina ayrim madrasalar tabiiy fanlarni ham o‘rgatgan.

Jadidchilik harakati va XX asr boshlarida ta’lim islohotlari

1. Jadidlar harakati (XIX asr oxiri – XX asr boshlari)

- Yangi usul maktablari tashkil etilib, zamonaviy ta’lim tizimi joriy qilindi.
- Matematika, geografiya, tarix va biologiya darsliklari yaratildi.

2. Ta’limni isloh qilish harakati

- Munavvarqori Abdurashidxonov, Abdulla Avloniy, Mahmudxo‘ja Behbudiy kabi jadidlar dunyoviy ta’lim tarafdorlari bo‘ldi.

Movarounnahrning keyingi asrlarga ta’siri

Movarounnahrning ilmiy va pedagogik merosi butun dunyo tarixiga katta ta’sir ko‘rsatdi:

- Ibn Sino va Beruniy asarlari Yevropa Uyg‘onish davriga ta’sir ko‘rsatgan.
- Ulug‘bekning astronomik tadqiqotlari hozirgi zamonaviy astronomiyaga asos bo‘lgan.
- Jadidchilik harakati O‘zbekistonda hozirgi ta’lim tizimining shakllanishiga asos yaratdi.

Movarounnahr butun musulmon olami va Yevropa ilmiy taraqqiyotiga bevosita ta’sir ko‘rsatgan. Bu hududda ta’lim tizimi asrlar davomida rivojlanib, o‘zining ilmiy an’analarini XXI asrgacha yetkazib kelmoqda.

Movarounnahrda ilmiy tafakkur va pedagogik fikr taraqqiyoti

Movarounnahr asrlar davomida Sharq ilm-fanining markazi bo‘lib, bu hududda yetishib chiqqan allomalar nafaqat o‘z davri, balki keyingi asrlarga ham ta’sir ko‘rsatgan. Ushbu hududda shakllangan ilmiy tafakkur va pedagogik fikr butun dunyo sivilizatsiyasi rivojida muhim o‘rin tutadi. Movarounnahrda ilmiy tafakkurning rivojlanishi quyidagi asosiy yo‘nalishlarda namoyon bo‘lgan:

Tabiiy fanlar va matematika

Movarounnahr olimlari tabiiy fanlar, matematika va astronomiya sohalarida ulkan yutuqlarga erishgan. Ushbu fanlarning rivojlanishiga quyidagi olimlar va ilmiy markazlar bevosita hissa qo‘shgan.

1. Abu Rayhon Beruniy (973-1048) – Matematika va astronomiya asoschisi

Abu Rayhon Beruniy Movarounnahr ilm-fani tarixida muhim o‘rin egallaydi. U o‘z davrida matematika, astronomiya, geodeziya va tabiatshunoslik fanlarining rivojlanishiga katta hissa qo‘shgan.

- **Geodeziya va Yer shakli haqida ilmiy nazariyalar**
  - Beruniy Yerning shakli haqida **sferik (shar) ekanligi** haqidagi ilmiy xulosani ilgari surgan.
  - U geografik uzunlik va kenglik tushunchalarini hisoblash metodikasini yaratgan.
  - **"Geodeziya"** asarida tog‘larning paydo bo‘lishi va tektonik harakatlar haqida yozgan.
- **Astronomiya va vaqt hisoblash tizimi**
  - U Quyosh va Oy tutilishining oldindan bashorat qilish usulini ishlab chiqqan.
  - Movarounnahrda kuzatilgan astronomik hodisalar bo‘yicha keng tadqiqotlar olib borgan.

- Uning "Hindiston" asarida hind astronomiyasiga oid qimmatli ma’lumotlar keltirilgan.

- **Matematika va trigonometriya**
- Beruniy sinus, tangens va kotangens kabi trigonometrik funksiyalarni amaliy jihatdan ishlatgan.
- U yerdagi masofalarni o‘lchash uchun sinusiometrik metodni ishlab chiqqan.

2. Mirzo Ulug‘bek (1394-1449) – Samarqand Astronomiya maktabi asoschisi

Movarounnahr ilm-fani tarixida **Mirzo Ulug‘bek**ning astronomiya va matematika bo‘yicha olib borgan tadqiqotlari muhim o‘rin tutadi.

- **Samarqand rasadxonasi va yulduz xaritasi**
- Ulug‘bek **1428-yilda Samarqandda rasadxona** qurib, unda aniq astronomik kuzatishlarni amalga oshirgan.
- "Ziji jadidi Ko‘ragoniy" asarida **1018 ta yulduz**ning joylashuvi haqida batafsil ma’lumot bergan.
- U Oy va Quyosh harakatlari haqidagi nazariyalarni ishlab chiqqan.

- **Matematika va trigonometriya**
- Ulug‘bek **sferik geometriya va trigonometriya** bo‘yicha tadqiqotlar olib borgan.
- 1° ni 3600 ta bo‘lakka bo‘lish usulini ishlab chiqqan.
- "Sinuslar jadvali"ni yaratgan va bu jadval Yevropa astronomiyasiga katta ta’sir ko‘rsatgan.

3. Ibn Sino (980-1037) – Tibbiyot va biologiya rivoji

- **"Tib qonunlari" – 600 yil davomida tibbiyot darsligi sifatida qo‘llangan.**
- **Kasalliklarning kelib chiqishi va organizm funksiyalari haqida ilmiy tushunchalar yaratgan.**
- **Dori vositalarining ta’sirini o‘rganib, farmakologiya faniga asos solgan.**

2. Pedagogik tafakkur va ta’lim tizimi.

Movarounnahr olimlari nafaqat ilm-fan bilan shug‘ullangan, balki ta’lim metodologiyasini ham ishlab chiqqan.

2.1. Abu Nasr Forobiy (873-950) – Ta’lim va axloqiy tarbiya asoschisi

- **"Fozil odamlar shahri"** asarida ideal jamiyat qanday bo‘lishi kerakligini bayon qilgan.
- "Ilmni qanday o‘rganish kerak?" degan savolga javob berib, o‘qitish metodlarini ishlab chiqqan.
- Forobiyga ko‘ra, ta’lim faqat bilim olish emas, balki insoniy fazilatlarni shakllantirish jarayonidir.

2.2. Alisher Navoiy (1441-1501) – Adabiyot va pedagogika rivoji

- **Axloqiy tarbiya va ma’naviy kamolot**
  - Alisher Navoiy adabiy asarlari orqali yoshlarning ma’naviyatini oshirishga intilgan.
  - "Mahbub ul-Qulub" asarida ta’lim va axloqning bir-biriga bog‘liqligi haqida yozgan.

3. Movarounnahrning keyingi asrlarga ta’siri.

Movarounnahr ilmiy tafakkuri keyingi asrlarga quyidagi yo‘nalishlarda ta’sir ko‘rsatgan:

3.1. Islom olamidagi ta’lim tizimining rivojlanishiga ta’siri

- Beruniy, Forobiy va Ibn Sinoning asarlari islom olamida ilmiy yutuqlarni rivojlantirishga yordam bergan.
- O‘rta asrlardagi Usmoniylar imperiyasida madrasalar Movarounnahr ta’lim tizimiga asoslangan.

3.2. Yevropa Uyg‘onish davriga ta’siri

- Ibn Sino va Beruniy asarlari lotin tiliga tarjima qilinib, Yevropa ilmiy tafakkuriga katta hissa qo‘shgan.
- Ulug‘bekning astronomik jadvallari Yevropa astronomlari tomonidan qo‘llangan.

3.3. Zamonaviy pedagogika va ilmiy tadqiqotlarga ta’siri

- Movarounnahr ta’lim an’analari bugungi O‘zbekiston ta’lim tizimining shakllanishiga ta’sir ko‘rsatgan.
- Hozirgi O‘zbekistondagi madrasalar va ilmiy akademiyalar ushbu ilmiy merosni davom ettirmoqda.

Movarounnahr asrlar davomida ilm-fan va ta’lim markazi bo‘lib kelgan. Bu yerda shakllangan ilmiy tafakkur va pedagogik yondashuvlar butun dunyo ilm-faniga ta’sir ko‘rsatdi. Beruniy, Ibn Sino, Ulug‘bek kabi buyuk olimlar ilmiy inqilobga asos solib, matematika, astronomiya, tibbiyot va pedagogik fikr rivojiga ulkan hissa qo‘shganlar. Ushbu ilmiy meros bugungi kunda ham o‘z dolzarbligini yo‘qotmagan va zamonaviy ta’lim tizimi uchun asos bo‘lib xizmat qilmoqda.

Movarounnahrning keyingi asrlarga ta’siri: ilmiy, madaniy va pedagogik merosning global ta’siri

Movarounnahrda shakllangan ilmiy tafakkur va pedagogik tizim Sharq va G‘arbning keyingi asrlar davomida intellektual rivojlanishiga bevosita ta’sir ko‘rsatgan. IX–XV asrlarda bu hududda ilm-fanning yuksalishi, madrasalar faoliyati, ilmiy markazlarning tashkil etilishi natijasida musulmon olamida va undan tashqarida mustahkam ta’lim va ilmiy an’analar shakllandi. Ushbu meros keyingi asrlarda **Islom olami**, **Yevropa Uyg‘onish davri**, **Osiyo va Usmonli imperiyasi ta’lim tizimlari** hamda **zamonaviy ta’lim tizimi** rivojiga sezilarli ta’sir o‘tkazdi.

1. Islom olamida ilm-fanning rivojlanishiga Movarounnahrning ta’siri

Movarounnahr olimlari ilmiy va pedagogik faoliyati orqali butun musulmon dunyosiga o‘z ta’sirini o‘tkazgan. X asrdan

boshlab Movarounnahr Sharq ilmiy tafakkurining yetakchi markazlaridan biriga aylangan. Bu hududda **fiqh (islom huquqi), hadis ilmi, falsafa, tibbiyot, matematika va astronomiya** bo‘yicha olib borilgan ilmiy izlanishlar Islom olami ta’lim tizimiga o‘z ta’sirini o‘tkazgan.

1.1. Islom madrasalari va Movarounnahr an’analarining jahon miqyosida tarqalishi

IX–XII asrlarda Movarounnahr madrasalarida shakllangan ta’lim tizimi keyinchalik butun islom olamida qo‘llanila boshladi. Jumladan:

- **Bag‘dod va Qohira madrasalarida Movarounnahr ta’lim modeli asosida dars berilgan.**
- **Isfahon va Damashq madrasalarida Ibn Sino va Beruniy asarlari asosiy darslik sifatida o‘qitilgan.**
- **Usmonli imperiyasida Sulton Muhammad Fotih tomonidan ochilgan madrasalar O‘rta Osiyo madrasalari tizimiga asoslangan.**
- **Hindistonda Mug‘allar davrida ta’lim tizimi Buxoro va Samarqand madrasalari ta’sirida shakllangan.**

1.2. Ilmiy va falsafiy g‘oyalarning butun musulmon olamiga yoyilishi

Movarounnahr olimlarining asarlari islom sivilizatsiyasining turli qismlarida fundamental ilmiy va falsafiy asoslarga aylangan.

- **Forobiyning falsafiy qarashlari** Usmonli va Fors falsafasining shakllanishida muhim ahamiyat kasb etdi.
- **Ibn Sino va Beruniy asarlari** Bag‘dod, Andaluziya va Hindiston ilmiy doiralarida tibbiyot, geodeziya va tabiiy fanlar rivojiga asos bo‘ldi.
- **Ulug‘bekning astronomiya tadqiqotlari** Islom olamining eng mashhur kuzatuv markazlarida, xususan, Qohira va Istanbul rasadxonalari faoliyatiga katta ta’sir ko‘rsatdi.

2. Yevropa uyg‘onish davriga Movarounnahrning ta’siri

Movarounnahrda yaratilgan ilmiy va falsafiy merosning Yevropa ilm-fani va Uyg‘onish davriga bo‘lgan ta’siri g‘arb olimlari tomonidan e’tirof etilgan.

2.1. Ibn Sino va Beruniy asarlarining lotin tiliga tarjima qilinishi

- **Ibn Sinoning "Tib qonunlari"** XII asrda G‘arbga tarjima qilinib, Yevropa universitetlarida 500 yildan ortiq asosiy tibbiy darslik sifatida qo‘llanildi.
- **Beruniyning "Hindiston" va "Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar" asarlari** Yevropada antropologiya va tarixiy geografiyaning rivojlanishiga katta hissa qo‘shdi.
- **Ulug‘bekning astronomiya tadqiqotlari** Kopernik, Tycho Brahe va Kepler kabi g‘arb astronomlariga ta’sir o‘tkazgan.

2.2. Yevropa universitetlarida Movarounnahr ilmlarining o‘rganilishi

XIII–XVI asrlarda Yevropa universitetlarida Sharq ilm-fani asosida bilim berilgan. Jumladan:

- Parij, Bolonya va Oksford universitetlarida **Ibn Sino va Forobiy asarlari** tibbiyot va falsafiy fanlar bo‘yicha asosiy manba bo‘lgan.
- **Ulug‘bekning astronomik jadvallari** Yevropa astronomik kuzatuvlarida foydalanilgan.
- **Movarounnahr matematika va geometriyasi** Yevropa muhandislik va navigatsiya fanlarining rivojiga hissa qo‘shgan.

3. Osiyo va usmonli imperiyasining ta’lim tizimlariga Movarounnahrning ta’siri

3.1. Hindistonda Mug‘allar davrida ta’lim tizimi

- **Movarounnahr madrasalarining tuzilmasi** Hindistondagi ta’lim tizimining asosiga aylandi.
- **Buxorolik olimlar** Hindistonga borib, madrasa tizimiga islom huquqi, fiqh va falsafa fanlarini olib kirishgan.

- **Tibbiyot va tabiiy fanlar** Ibn Sino va Beruniy asarlari asosida rivojlantirilgan.

3.2. Usmonli imperiyasi ta’lim tizimiga ta’siri

- **Usmoniylar madrasalari** Buxoro madrasalaridan o‘rnak olib tashkil etilgan.
- **Forobiyning "Fozil odamlar shahri" asari** Usmoniylar falsafiy ta’lim tizimida asosiy manba sifatida o‘qitilgan.

4. Zamonaviy ta’lim tizimiga Movarounnahrning ta’siri

4.1. XX–XXI asr ta’lim tizimining shakllanishi

Movarounnahr ta’lim tizimi XX–XXI asr zamonaviy ta’lim tizimining asosini tashkil etgan.

- **Buxoro va Samarqand madrasalari an’analariga asoslangan zamonaviy O‘zbekiston ta’lim tizimi shakllantirilgan.**
- **Sharq ilm-faniga oid ko‘plab asarlar bugungi universitetlarda o‘qitilmoqda.**
- **Toshkent davlat sharqshunoslik instituti va boshqa ilmiy markazlar Movarounnahr ilmiy merosini o‘rganishda davom etmoqda.**

4.2. Bugungi O‘zbekistonda madrasalar va ilmiy akademiyalarning milliy an’analarga asoslangan holda rivojlanishi

- O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi Beruniy, Ibn Sino va Ulug‘bek merosini o‘rganish bo‘yicha ilmiy izlanishlar olib bormoqda.
- Zamonaviy maktab va universitetlarda O‘zbekistonning tarixiy ilmiy merosi o‘qitilmoqda.

Movarounnahr ilm-fanining rivojlanishi keyingi asrlar davomida butun dunyo ta’lim tizimiga katta ta’sir ko‘rsatgan. Islom olamining ta’lim tizimi, Yevropa Uyg‘onish davrining ilmiy taraqqiyoti, Osiyo va Usmonli imperiyasi ta’lim tizimlari hamda zamonaviy ilm-fan Movarounnahr ilmiy merosidan boy tajriba

olgan. Ushbu tarixiy meros bugungi kunda ham o‘z dolzarbligini yo‘qotmagan bo‘lib, zamonaviy ilmiy tadqiqotlar va ta’lim jarayonida asosiy manba sifatida o‘rganilmoqda.

MAVZU BO‘YICHA SAVOLLAR:

1. VII – IX asrlarda Movarounnahrda ta’lim-tarbiya tizimi qanday shakllangan?
2. Bu davrda maktablar va madrasalarning tashkil etilishi qanday bo‘lgan?
3. VII – IX asrlarda Movarounnahrda pedagogik fikrning rivojlanishida qaysi allomalar hissa qo‘shgan?
4. Bu davrda ta’limning asosiy maqsadlari qanday bo‘lgan?
5. VII – IX asrlarda Movarounnahrda diniy va dunyoviy fanlarning o‘rni qanday bo‘lgan?
6. Ibn Sinoning pedagogik qarashlari qanday bo‘lgan?
7. Al-Xorazmiyning ta’lim-tarbiyaga qo‘shgan hissasi qanday?
8. Bu davrda ta’lim-tarbiya tizimi keyingi davrlarga qanday ta’sir ko‘rsatgan?
9. VII – IX asrlarda Movarounnahrda axloqiy tarbiyaning ahamiyati qanday bo‘lgan?
10. Bu davrda ta’lim-tarbiya tizimi qanday ijtimoiy ahamiyatga ega bo‘lgan?

5-MAVZU. SHARQ UYG‘ONISH DAVRI VA BU DAVRDA PEDAGOGIK FIKR TARAQQIYOTI

Reja:

1. Sharq uyg‘onish davrining tarixiy va ijtimoiy sabablari.

2. Sharq uyg‘onish davrining pedagogik ta’lim tizimiga ta’siri.

3. Ilm-fan va pedagogik tafakkurning rivojlanishida mashhur allomalar roli.

1. Sharq uyg‘onish davrining tarixiy va ijtimoiy sabablari.

Sharq Uyg‘onish davri IX–XII asrlarda musulmon olamida ilm-fan, madaniyat, falsafa va ta’limning yuksalish davri bo‘lib, bu davr jahon sivilizatsiyasi rivojiga katta ta’sir ko‘rsatgan. Ushbu davrning yuzaga kelishiga turli omillar sabab bo‘lgan bo‘lib, ularni **tarixiy, ijtimoiy, iqtisodiy, madaniy va ilmiy** omillar sifatida guruhlash mumkin. Quyida bu jarayonning asosiy sabablarini batafsil ko‘rib chiqamiz.

Tarixiy sabablar

Islom sivilizatsiyasining rivojlanishi va ilm-fanni rag‘batlantirish

Islom dini qabul qilinganidan so‘ng, Qur’on va Hadislarda ilm-fanning yuksak qadriyat ekanligi ta’kidlangan. **"Ilm izlash har bir musulmonga farzdir"**, **"Ilm olmoq uchun Xitoygacha borsang ham, bor"** kabi hadislarga asoslangan holda, ilmiy taraqqiyotga turtki berilgan. Bu tushuncha musulmon olamida ilm-fanning rivojlanishini rag‘batlantirib, ilmiy muassasalar va kutubxonalar ochilishiga sabab bo‘lgan.

Bundan tashqari, **islom tafakkuri va shariat ilmga asoslangan hayotni targ‘ib qilgan**. Diniy matnlarni to‘g‘ri tushunish, tafsir qilish, huquq va mantiqni o‘rganish zarurati sababli, tafakkur

rivojlandi. Bu ilmiy tafakkurning kengayishiga va ilmiy-tadqiqot ishlari rivojlanishiga olib keldi.

Abbosiylar xalifaligi va "Bayt ul-Hikma" (Hikmat uyi)

VIII asrda Abbosiylar xalifaligi musulmon dunyosining siyosiy, iqtisodiy va madaniy markazi bo‘lib, ilm-fanni rivojlantirishga alohida e’tibor qaratdi.

- Xalifa **Ma’mun (813–833)** tomonidan **Bag‘dodda "Bayt ul-Hikma" (Hikmat uyi)** tashkil etildi.
- Bu markaz **yunon, hind, fors va lotin tillaridagi ilmiy asarlarni arab tiliga tarjima qilish** bilan shug‘ullangan.
- Natijada Aristotel, Platon, Yevklid, Ptolemey, Sakrat va boshqa g‘arb olimlarining asarlari islom olamida o‘rganilgan va yanada rivojlantirilgan.

"Bayt ul-Hikma" shunchaki tarjima markazi bo‘lib qolmay, **ilmiy tadqiqot markazi** sifatida faoliyat yuritdi. U yerda matematiklar, astronomlar, tibbiyot mutaxassislari va falsafachilar yig‘ilib, ilmiy muhokamalar o‘tkazgan.

Movarounnahr va Xurosonning siyosiy barqarorligi

IX–XII asrlarda Movarounnahr va Xuroson hududlarida siyosiy barqarorlik saqlanganligi sababli, ilm-fan va madaniyat rivojlandi.

- **Samanidlar (IX-X asrlar)** – Buxoro va Samarqandda ilmiy maktablar va madrasalar rivojlantirildi.
- **G‘aznaviylar (X-XI asrlar)** – Mahmud G‘aznaviy davrida Hindiston bilan madaniy almashinuv kuchayib, Beruniy bu mintaqada ilmiy tadqiqotlar olib borgan.
- **Saljuqiylar (XI-XII asrlar)** – Buyuk vazir **Nizom ul-Mulk** tomonidan **Nizomiya madrasalari** tashkil etilib, ilmiy va diniy ta’lim tizimi takomillashtirildi.

Ijtimoiy va madaniy sabablar

Madaniy almashinuv va savdo yo‘llari

Sharq Uyg‘onish davri musulmon olamining madaniy va iqtisodiy rivojlanishiga bevosita bog‘liq edi.

- **Buyuk Ipak yo‘li** orqali Sharq va G‘arb o‘rtasidagi savdo va madaniy almashinuv rivojlandi.
- **Movarounnahr, Bag‘dod, Qohira va Andaluziya** kabi yirik shaharlar madaniy va ilmiy markazlarga aylandi.
- Hind, yunon, fors, xitoy va islom madaniyati o‘zaro ta’sirlashib, fan va texnologiyaning rivojlanishiga olib keldi.

Ilmiy homiylik tizimi

Islom dunyosida olimlar va shoirlarga homiylik qilish an’anaga aylangan edi.

- **Xalifalar, sultonlar va amirlar ilm-fan rivoji uchun katta mablag‘ ajratgan.**
- **Mahmud G‘aznaviy** Beruniyni Hindistonga tadqiqot o‘tkazish uchun yuborgan.
- **Nizom ul-Mulk** davlat homiyligida madrasalar tashkil qilgan.

Bu davrning pedagogik ta’lim tizimiga ta’siri

Sharq Uyg‘onish davri ta’lim tizimining rivojlanishiga ulkan ta’sir ko‘rsatdi. Bu davrda **madrasalar, kutubxonalar, ilmiy akademiyalar va ilmiy maktablar** rivoj topdi.

Madrasalar tizimining shakllanishi

- **Nizomiya madrasalari (XI-XII asrlar)** – Saljuqiylar davrida tashkil etilgan bo‘lib, yirik ilmiy markazlar sifatida faoliyat yuritgan.
- **Buxoro madrasalari** – fiqh, tafsir, mantiq va falsafa fanlari o‘qitilgan.
- **Bag‘dod, Damashq va Qohira madrasalari** – islom huquqi, tibbiyot, falsafa va tabiatshunoslik fanlari o‘rgatilgan.

Pedagogik metodlarning takomillashishi

- **Forobiy** ilmiy bilimlarni bosqichma-bosqich o‘rganish tizimini yaratgan.
- **Ibn Sino** bolalarning psixologik rivojlanishiga mos o‘qitish metodlarini ishlab chiqqan.

- **Beruniy** tajriba va eksperiment asosida ilmiy bilimlarni o‘rgatish zarurligini ta’kidlagan.

Ilm-fan va pedagogik tafakkurning rivojlanishida mashhur allomalar roli

Abu Nasr Forobiy (873-950) – Falsafa va pedagogika asoschisi

- **"Fozil odamlar shahri"** asarida ta’lim va jamiyat rivoji haqida nazariyalarni ilgari surgan.
- **Mantiq va falsafa** fanlarini rivojlantirgan.

Abu Ali Ibn Sino (980-1037) – Tibbiyot va pedagogika mutafakkiri

- **"Tib qonunlari"** Yevropada 500 yil davomida asosiy darslik bo‘lib xizmat qilgan.
- Bolalar psixologiyasiga asoslangan ta’lim usullari yaratgan.

Abu Rayhon Beruniy (973-1048) – Astronomiya va geografiya mutaxassisi

- **Zamonaviy geodeziya va astronomiya fanlariga asos solgan.**
- **Hindiston madaniyatini chuqur o‘rgangan.**

Mirzo Ulug‘bek (1394-1449) – Astronomiya va matematika rivojiga hissa qo‘shgan

- **Samarqand rasadxonasida astronomik tadqiqotlarni olib borgan.**
- **"Ziji jadidi Ko‘ragoniy" asarida 1018 yulduz xaritasini yaratgan.**

Sharq Uyg‘onish davri tarixiy, ijtimoiy va madaniy omillar natijasida yuzaga kelib, ilm-fan va ta’lim tizimining rivojlanishiga katta ta’sir ko‘rsatgan. Bu davrda shakllangan pedagogik tizim va ilmiy an’analar butun dunyo sivilizatsiyasiga ta’sir o‘tkazib, zamonaviy ilm-fan va ta’lim tizimi uchun zamin yaratgan.

2. Sharq uyg‘onish davrining pedagogik ta’lim tizimiga ta’siri.

Sharq Uyg‘onish davri IX-XII asrlarda butun musulmon olamida, ayniqsa, Movarounnahr, Xuroson, Bag‘dod, Andaluziya va Qohira kabi madaniy markazlarda ta’lim va ilmiy taraqqiyotning yuksalishiga turtki bergan. Ushbu davrda madrasalar, kutubxonalar, ilmiy akademiyalar va pedagogik metodologiyalar rivojlanib, keyingi asrlarda musulmon va Yevropa ta’lim tizimlarining shakllanishiga katta ta’sir ko‘rsatdi. Bu davr ta’lim tizimining rivojlanishida quyidagi asosiy omillar muhim ahamiyat kasb etdi:

Madrasalar Tizimining Shakllanishi va Uning Ilmiy-Ma’rifiy Ahamiyati

Sharq Uyg‘onish davrida madrasalar oliy ta’lim markazlari sifatida rivojlandi va islom olamining eng yirik ilmiy muassasalariga aylandi. Madrasalar diniy ta’lim bilan bir qatorda dunyoviy fanlar – matematika, astronomiya, tibbiyot, mantiq, falsafa va adabiyot o‘qitiladigan markazlarga aylandi.

Madrasalar Tizimining Shakllanishi

Madrasalar ilmiy va diniy bilimlarni uzluksiz ta’lim shaklida yetkazish tizimini shakllantirdi. Ularning rivojlanishi uch asosiy bosqichda kechdi:

- **Boshlang‘ich ta’lim ("Maktab")** – Bolalar maktablarida Qur’on va arab tili o‘rgatilgan.
- **O‘rta ta’lim ("Madrasalar")** – Bu bosqichda talabalar islom huquqi (fiqh), mantiq, adabiyot, falsafa, tibbiyot, matematika va astronomiya fanlarini o‘rganishgan.
- **Oliy ta’lim ("Dor ul-Ilm" va "Dor ul-Hikma")** – Bu darajada talabalar ilmiy tadqiqot bilan shug‘ullangan va shogird sifatida yirik olimlar bilan ishlagan.

Eng mashhur madrasalar va ularning ilmiy an’analarga qo‘shgan hissasi

1. **Nizomiya Madrasalari (XI asr)**

- XI asrda Saljuqiylar davrida Nizom ul-Mulk tomonidan tashkil etilgan.
- Bag‘dod, Isfahon, Nishopur, Buxoro va Samarqandda ochilgan.
- Fiqh, tafsir, falsafa, tibbiyot, matematika va tabiatshunoslik fanlari o‘qitilgan.
- **Mashhur bitiruvchilar:** Imom G‘azzoliy, Ibn Tumart.

2. **Buxoro Madrasalari**

- Movarounnahr ilm-fan va ta’lim markazi bo‘lib, IX-X asrlarda Samanidlar davrida shakllangan.
- Bu yerda Qur’on tafsiri, hadis ilmi, fiqh, mantiq, falsafa, tibbiyot va matematika fanlari chuqur o‘rganilgan.
- **Muhammad ibn Ismoil al-Buxoriy** va **Abu Ali Ibn Sino** kabi mashhur olimlar bu madrasalarda ta’lim olgan.

3. **Bag‘dod va Damashq Madrasalari**

- "Bayt ul-Hikma" qoshida ilmiy madrasalar va tadqiqot markazlari faoliyat yuritgan.
- Falsafa, mantiq, tibbiyot, matematika, adabiyot va tabiatshunoslik fanlari o‘qitilgan.

Pedagogik Metodlarning Takomillashishi

Sharq Uyg‘onish davrida ilm-fan va ta’lim rivojlanishining muhim omillaridan biri pedagogik metodlarning ilmiy asoslarda takomillashganidir. Ushbu davr pedagogikasi quyidagi asosiy tamoyillarga asoslangan:

Bosqichma-bosqich o‘qitish tamoyili

- **Forobiy** o‘zining *"Ilmiy tafakkurning tartibi"* risolasida ilmni bosqichma-bosqich o‘rganish kerakligini ta’kidlagan.
- Unga ko‘ra, ilm-fanni o‘rganish quyidagi bosqichlarga asoslanishi kerak:

1. Asosiy tushunchalarni o‘rganish.
2. Mantiqiy tahlil qilish.

3. Ilmiy mushohada qilish va tadqiqot olib borish.

Psixologik yondashuv va yoshga qarab ta’lim berish

- **Ibn Sino** bolalar ta’limida yosh xususiyatlarini hisobga olish lozimligini ta’kidlagan.
- U bolalar ta’limini **4 bosqichga** ajratgan:

1. 0-7 yosh – bolalar o‘yin orqali o‘rganishi kerak.
2. 7-14 yosh – eslab qolish va mantiqiy tafakkurni shakllantirish kerak.
3. 14-21 yosh – ilmiy bilimlarni chuqurlashtirish lozim.
4. 21 yoshdan keyin – mustaqil ilmiy tadqiqot olib borish kerak.

Eksperiment va amaliy mashg‘ulotlarga asoslangan ta’lim

- **Abu Rayhon Beruniy** ilm-fanni faqat nazariya asosida emas, balki tajriba va amaliyot orqali o‘rganish muhimligini ta’kidlagan.
- Uning fikricha, "faqatgina kitoblarga asoslangan ilm haqiqatni topishga yetarli emas, balki tajribalar o‘tkazish, eksperimentlar qilish lozim".
- **Ulug‘bek rasadxonasi** eksperimental ta’limning eng yirik markazi bo‘lib, bu yerda talabalar astronomik kuzatishlar o‘tkazgan.

Kutubxonalarning Ta’lim Tizimidagi O‘rni

Sharq Uyg‘onish davrida kutubxonalar ta’lim tizimining ajralmas qismi bo‘lib, ilm-fanni rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etgan.

Eng mashhur kutubxonalar va ularning ta’limga ta’siri

- **Bayt ul-Hikma (Bag‘dod)** – IX asrda tashkil etilgan, minglab yunon, hind va fors olimlarining asarlari saqlangan.
- **Samarqand kutubxonasi** – Amir Temur va Ulug‘bek davrida yirik ilmiy markaz bo‘lib xizmat qilgan.
- **Hirot va Marv kutubxonalari** – XI-XII asrlarda mashhur bo‘lib, Nizomiya madrasalari bilan birga faoliyat yuritgan.

Sharq Uyg‘onish davri musulmon olamida ta’lim va ilm-fanning yuksak cho‘qqisiga erishishiga sabab bo‘ldi. Madrasalar

oliy ilmiy markazlar sifatida shakllanib, unda falsafa, mantiq, matematika, tibbiyot va tabiatshunoslik fanlari chuqur o‘rganildi. Ushbu davrda pedagogik metodlar ham rivojlanib, bosqichma-bosqich ta’lim, eksperiment asosida o‘qitish va yoshga qarab ta’lim berish tamoyillari shakllandi.

Sharq Uyg‘onish davrining ilmiy va pedagogik merosi bugungi zamonaviy ta’lim tizimiga ham katta ta’sir ko‘rsatgan bo‘lib, unda shakllangan madrasalar va kutubxona an’analari hanuzgacha musulmon olamining intellektual hayotida muhim rol o‘ynab kelmoqda. Bu davr ilm-fan va ta’lim tarixining eng yorqin bosqichlaridan biri bo‘lib, butun jahon sivilizatsiyasining shakllanishiga katta ta’sir ko‘rsatgan.

3. Ilm-fan va pedagogik tafakkurning rivojlanishida mashhur allomalar roli.

Sharq Uyg‘onish davrida ko‘plab buyuk olimlar yetishib chiqdi va ularning ilmiy merosi butun dunyo ilm-faniga katta ta’sir ko‘rsatdi.

Abu Nasr Forobiy (873-950) – "Ikkinchi Aristotel"

- **Falsafa, mantiq va pedagogika asoschisi.**
- **"Fozil odamlar shahri"** asarida ideal jamiyat va ta’lim tizimi haqida fikr yuritgan.
- **Ilmiy bilimlarni bosqichma-bosqich o‘rganish metodikasini taklif qilgan.**

Abu Ali Ibn Sino (980-1037) – Tibbiyot va pedagogika mutafakkiri

- **"Tib qonunlari"** asari Yevropa universitetlarida asosiy darslik bo‘lib xizmat qilgan.
- **Psixologiya va pedagogik metodlarni ishlab chiqqan.**

Abu Rayhon Beruniy (973-1048) – Tabiiy fanlar dahosi

- **Zamonaviy geodeziya, astronomiya va matematika fanlariga asos solgan.**
- **Ilmiy tajriba va eksperiment muhimligini ta’kidlagan.**

Mirzo Ulug‘bek (1394-1449) – Astronomiya va matematika rivojiga hissa qo‘shgan

- **"Ziji jadidi Ko‘ragoniy" asarida 1018 yulduz xaritasini yaratgan.**
- **Samarqand rasadxonasida ilmiy maktab tashkil qilgan.**

Sharq Uyg‘onish davri tarixiy, siyosiy va ijtimoiy omillar natijasida yuzaga kelib, ilm-fan va ta’lim tizimining rivojlanishiga katta ta’sir ko‘rsatgan. Bu davrda shakllangan pedagogik tizim va ilmiy an’analar butun dunyo sivilizatsiyasi rivojida muhim o‘rin tutgan. Buyuk olimlarning ilmiy merosi zamonaviy ta’lim tizimining shakllanishiga zamin yaratgan va bugungi kunda ham dolzarb bo‘lib qolmoqda.

MAVZU BO‘YICHA SAVOLLAR:

1. Sharq uyg‘onish davri qachon bo‘lib o‘tgan va uning pedagogik fikrga ta’siri qanday bo‘lgan?
2. Bu davrda Sharqda pedagogik fikrning rivojlanishida qaysi allomalar hissa qo‘shgan?
3. Sharq uyg‘onish davrida ta’lim-tarbiyaning asosiy tamoyillari qanday bo‘lgan?
4. Bu davrda ilm-fan va madaniyatning rivojlanishi pedagogik fikrga qanday ta’sir ko‘rsatgan?
5. Sharq uyg‘onish davrida ta’lim muassasalari qanday shakllangan?
6. Bu davrda pedagogik fikrning rivojlanishida falsafaning roli qanday bo‘lgan?
7. Sharq uyg‘onish davrida ta’lim-tarbiyada axloqiy qadriyatlarga qanday e’tibor berilgan?

8. Bu davrda Sharqda yozilgan pedagogik asarlarning ahamiyati qanday?

9. Sharq uyg‘onish davrida ta’lim-tarbiyada ijtimoiy adolat masalalari qanday ko‘rib chiqilgan?

10. Bu davrda pedagogik fikrning rivojlanishi keyingi davrlarga qanday ta’sir ko‘rsatgan?

6-MAVZU. XIV-XV ASRLARDA TEMUR VA TEMURIYLAR DAVRIDA IJTIMOIY HAYOT, MADANIYAT, TA’LIM-TARBIYA

Reja:

1. Temuriylar davrida ijtimoiy va madaniy rivojlanish.
2. Madrasalar va ilmiy markazlarning faoliyati.
3. Pedagogik fikr taraqqiyoti va ta’lim tizimi.

1. Temuriylar davrida ijtimoiy va madaniy rivojlanish.

Temuriylar davri (XIV asr oxiri — XVI asr boshi) Markaziy Osiyo, xususan, Movarounnahr va Xuroson hududlarida ijtimoiy va madaniy taraqqiyotning yuksalish davri sifatida tarixga kirgan. Sohibqiron Amir Temur (1336–1405) va uning vorislari ilm-fan, madaniyat, arxitektura va ta’lim sohalarini rivojlantirishga alohida e’tibor qaratganlar. Amir Temur ilmiy va madaniy rivojlanishni o‘z harbiy yurishlari bilan uyg‘un holda olib borgan bo‘lib, Istanbul, Bag‘dod, Damashq, Dehli va boshqa shaharlardan ko‘plab olim, hunarmand va me’morlarni Samarqandga olib kelgan. Bu esa ilm-fan va hunarmandchilik sohasining rivojlanishiga turtki bo‘ldi.

Bu davrda yirik shaharlar – Samarqand, Buxoro, Hirot va Toshkent ilmiy, madaniy va iqtisodiy markazlarga aylangan. Jumladan, Samarqand "Olimlar shahri" sifatida tanilgan va bu yerda Ulug‘bek rahbarligida astronomiya, matematika va falsafa fanlari rivojlangan. Hirot esa Shohruh va Husayn Boyqaro hukmronligi ostida adabiyot va san’at markazi sifatida mashhur bo‘lib, bu yerda Alisher Navoiy va Jomiy kabi buyuk adiblar ijod qilganlar. Buxoro esa diniy va ilmiy ta’limning muhim markazi sifatida o‘z mavqeyini mustahkamlab, Mir Arab madrasasi kabi ta’lim maskanlari barpo etilgan.

Amir Temur o‘z imperiyasida ijtimoiy barqarorlikni ta’minlash maqsadida qattiq intizom va adolat prinsiplariga asoslangan boshqaruv tizimini yaratdi. U hunarmandchilik, savdo va dehqonchilikni rivojlantirish bilan birga, san’at va ilm-fanning rivojlanishini ham qo‘llab-quvvatladi. Xususan, u ilm-fan namoyandalariga homiylik qilib, madrasalar va kutubxonalar qurilishiga katta e’tibor bergan. Temurning siyosati natijasida Samarqand, Buxoro, Toshkent, Hirot va boshqa shaharlar ilmiy markazlarga aylangan.

Temur Samarqandga Misr, Hindiston, Xitoy, Bag‘dod, Damashq, Isfahon kabi yirik shaharlardan olim va san’atkorlarni olib kelib, ularga sharoit yaratgan. Samarqand rasadxonasida dunyoning eng aniq astronomik kuzatishlari olib borilgan. Uning hukmronligi davrida Xuroson va Movarounnahrda ilm-fan va san’at gullab-yashnagan. Ayniqsa, Ulug‘bekning ilmiy ishlari Temuriylar ilm-fan merosining cho‘qqisi hisoblanadi. Bundan tashqari, Hirot va Buxoroda san’at, falsafa, adabiyot va hunarmandchilik rivojlanib, bu shaharlar Markaziy Osiyoning madaniy markazlariga aylangan.

Temur tomonidan bunyod etilgan obidalar – Shohi Zinda majmuasi, Bibixonim masjidi, Go’ri Amir maqbarasi, Registon ansambli o‘z davrining eng yirik me’moriy yutuqlaridan hisoblanadi. Bu inshootlar nafaqat me’morchilik yutuqlarini namoyish etgan, balki ilmiy va diniy markazlar sifatida ham faoliyat yuritgan.

Registon ansambli tarkibida joylashgan madrasalar – Ulug‘bek madrasasi (1417–1420), Sherdor madrasasi (1619–1636) va Tilla-Qori madrasasi (1646–1660) Samarqandning ilmiy va diniy markaz sifatidagi mavqeyini mustahkamlab bergan. Shohi Zinda majmuasi esa Amir Temur davrida avliyolar va mashhur shaxslarning dafn etilgan joyi sifatida obod qilingan bo‘lib, undagi naqsh va bezak san’ati temuriylar davrining eng yuksak badiiy me’morchilik namunasidir.

Bibixonim masjidi esa Amir Temurning Hindistonga yurishidan keyin qurilgan bo‘lib, u yerda sharq me’morchiligi va muhandislik yutuqlari mujassam edi. Masjidning 40 metr balandlikdagi bosh gumbazi va ustunlarining katta hajmi unga o‘sha davrda misli ko‘rilmagan muhtashamlik baxsh etgan. Shuningdek, Go’ri Amir maqbarasi Temurning o‘zi va uning avlodlari dafn etilgan muqaddas joy bo‘lib, bu inshoot keyinchalik Usmonli va Mo‘g‘ul me’morchiligiga ham ta’sir ko‘rsatgan.

2. Madrasalar va ilmiy markazlarning faoliyati.

Temuriylar davrida madrasalar faqat diniy bilim beruvchi maskanlar bo‘libgina qolmay, balki fan-texnika, falsafa, adabiyot va san’at sohalari bo‘yicha ham mukammal ta’lim beruvchi muassasalar sifatida faoliyat yuritgan. Ayniqsa, Samarqand va Hirot shaharlari ilm-fan va ta’lim markazlari sifatida dunyoga mashhur bo‘lgan.

Samarqanddagi Ulug‘bek madrasasi o‘z zamonasi uchun eng ilg‘or oliy ta’lim maskani bo‘lib, bu yerda astronomiya, matematika, tibbiyot, mantiq va falsafa fanlari chuqur o‘rganilgan. Madrasaning eng yetuk bitiruvchilaridan biri Ali Qushchi bo‘lib, u keyinchalik Istanbulda ilmiy markaz tashkil etgan va Yevropa astronomiyasiga ham sezilarli ta’sir ko‘rsatgan.

Hirotda esa Alisher Navoiy homiyligida bir qancha madrasalar barpo etilgan bo‘lib, ularda adabiyot, tarix, musiqa va tasavvuf fanlari ham rivojlantirilgan. Xususan, Jomiy va Navoiy kabi olimlar o‘z davrining yetuk mutafakkirlari bo‘lib, madrasalarda o‘qitiladigan darsliklar yaratishda faol ishtirok etganlar.

Shuningdek, Buxoro va Toshkent madrasalari ham bu davrda yuksak ilmiy markazlar bo‘lib, ularda tafsir, fiqh, mantiq, tibbiyot va boshqa fanlar o‘qitilgan. Mir Arab madrasasi islom olamining

eng muhim ta’lim dargohlaridan biri bo‘lib, uning ta’siri keyinchalik butun musulmon dunyosiga tarqalgan.

Amir Temur tomonidan barpo etilgan eng mashhur ilmiy markazlardan biri – Samarqanddagi Ulug‘bek madrasasidir. Temuriy shahzoda va olim Ulug‘bek (1394–1449) tomonidan tashkil etilgan bu madrasa o‘z davrining yetuk ilmiy maskani bo‘lib, astronomiya, matematika, falsafa va boshqa tabiiy fanlar bo‘yicha chuqur ilmiy tadqiqotlar olib borilgan. Ulug‘bekning o‘zi ham mashhur astronom va matematik bo‘lib, uning “Ziji Ko‘ragoniy” asari Yevropa va Osiyo ilmiy doiralarida ham katta qiziqish uyg‘otgan.

Ulug‘bek madrasasi o‘z zamonasining ilg‘or ilmiy an’analariga asoslangan bo‘lib, bu yerda faqatgina diniy fanlar emas, balki astronomiya, tibbiyot, optika va falsafa sohalari ham chuqur o‘rgatilgan. Ulug‘bek o‘z ilmiy faoliyatida qadimgi yunon, hind va islom olimlarining ishlariga tayanib, ularni yanada rivojlantirgan.

Samarqand rasadxonasi esa, o‘z zamonasining eng ilg‘or astronomik markazlaridan biri bo‘lib, bu yerda Ali Qushchi kabi mashhur olimlar faoliyat yuritgan. Ulug‘bek va uning shogirdlari tomonidan olib borilgan astronomik kuzatishlar natijasida yaratilgan “Zij” jadvali o‘sha davrda dunyoning eng aniq astronomik ma’lumotlari to‘plami bo‘lgan va keyinchalik Yevropada ham keng qo‘llanilgan. Samarqand rasadxonasida foydalanilgan kvadrant va boshqa astronomik asboblar hozirgi zamonaviy ilmiy texnologiyalar asosini tashkil etgan.

Ulug‘bekning ilmiy maktabi keyinchalik Yevropa Uyg‘onish davri olimlari, jumladan, Kopernik va Tyaxo Braxe kabi mashhur astronomlarning ishlariga ta’sir ko‘rsatgan. Bu esa, Temuriylar davrida ilm-fan rivoji nafaqat Markaziy Osiyo, balki butun dunyo ilm-fan taraqqiyotiga ulkan hissa qo‘shganini anglatadi.

Hirotda esa Temuriy hukmdor Shohruh va uning o‘g‘li Husayn Boyqaro davrida ilmiy va madaniy muhit yuksak darajaga yetgan.

Shohruh davrida Hirot sharq ilm-fani va madaniyatining eng ilg‘or markazlaridan biriga aylangan. U san’at va adabiyotga katta e’tibor qaratib, ilmiy muhitni rivojlantirishga intilgan.

Mashhur faylasuf va olim Alisher Navoiy Husayn Boyqaro saroyida xizmat qilib, ilmiy va adabiy faoliyat olib borgan. U "Xamsa" kabi mashhur asarlarini aynan shu davrda yaratgan va davlat boshqaruvining muhim vakili sifatida ham faoliyat yuritgan. Navoiy tomonidan bunyod etilgan madrasalar va kutubxonalar butun mintaqadagi ta’lim va madaniyatning rivojlanishiga katta hissa qo‘shgan. Uning tashabbusi bilan Hirotda bir qancha madrasa va me’moriy inshootlar qurilgan bo‘lib, ularning orasida "Ikhlosiya", "Xalosiya" va "Nizomiya" madrasalari alohida ahamiyat kasb etadi.

Husayn Boyqaro saroyida Abdurahmon Jomiy kabi mutafakkirlar ham ilmiy faoliyat olib borgan. Jomiy tasavvuf ilmi bo‘yicha yirik asarlar yozib, Naqshbandiya tariqatining targ‘ibotchilaridan biri sifatida tanilgan. U o‘z davrining eng yetuk olimlari bilan ilmiy bahslar olib borgan va Hirotning ilmiy muhitining rivojlanishiga sezilarli hissa qo‘shgan. Husayn Boyqaro homiyligida bir qancha tarixiy va ilmiy asarlar yozilib, madaniyat va adabiyotning yuksalishiga xizmat qilgan.

Buxoro va Toshkentda ham Temuriylar davrida ilmiy markazlar faoliyat yuritgan. Ayniqsa, Buxorodagi Mir Arab madrasasi va Toshkentdagi Ko‘kaldosh madrasasi ilm-fan taraqqiyotiga katta hissa qo‘shgan. Mir Arab madrasasi o‘z davrining eng nufuzli islomiy ta’lim markazlaridan biri bo‘lib, unda yirik fiqh olimlari tahsil olgan. Bu madrasa nafaqat Movarounnahr, balki butun musulmon olamida katta obro‘ qozongan.

Toshkentdagi Ko‘kaldosh madrasasi esa nafaqat diniy bilimlarni, balki matematika, mantiq, tibbiyot va astronomiya fanlarini ham o‘qituvchi yirik ilmiy markaz bo‘lgan. Bu madrasada tafsir va hadis ilmi bilan bir qatorda, Beruniy va Ibn Sino ilmiy

merosini chuqur o‘rganish amaliyoti shakllangan. Ushbu ta’lim markazlari Temuriylar davridagi intellektual taraqqiyotning yorqin namunalari bo‘lib, keyinchalik ham o‘z ahamiyatini saqlab qolgan.

3. Pedagogik fikr taraqqiyoti va ta’lim tizimi.

Temuriylar davrida pedagogik tafakkur rivojlanib, ta’lim jarayonining yangi tamoyillari shakllandi. Ushbu davr ta’lim tizimi maktab va madrasalardan tashkil topgan bo‘lib, unda diniy va dunyoviy bilimlar uyg‘un ravishda o‘qitilgan. Madrasalarda Qur’on, fiqh, hadis ilmlari bilan birga mantiq, adabiyot, tibbiyot, arifmetika, geometriya, astronomiya va boshqa fanlar o‘rgatilgan.

Bu davrda madrasalarda ta’lim berishning muhim tamoyillaridan biri ustoz-shogird an’anasiga asoslangan bo‘lib, bu tizimda bilimning avloddan-avlodga uzluksiz yetkazilishi ta’minlangan. Ulug‘bek madrasasi, Mir Arab madrasasi, Ko‘kaldosh madrasasi kabi yirik ilmiy markazlarda nafaqat musulmon huquqi va diniy fanlar, balki tibbiyot va falsafa ham mukammal o‘qitilgan.

Madrasalarda tahsil olayotgan shogirdlar, jumladan, Ali Qushchi, Abdurahmon Jomiy, Alisher Navoiy kabi yirik olimlar kelajakda ilm-fan taraqqiyotiga katta hissa qo‘shganlar. Ayniqsa, Ulug‘bekning astronomik tadqiqotlari ta’lim jarayoniga yangi yo‘nalish olib kelgan va rasadxonalar ilmiy markaz sifatida faoliyat yuritgan.

Bundan tashqari, ta’lim jarayonida Sharq ilm-fani, jumladan, Beruniy, Ibn Sino va Farobiy asarlari asosiy darslik sifatida qo‘llanilgan. Bu esa madrasalarda tahsil olayotgan shogirdlarning ilmiy dunyoqarashini kengaytirgan va ularni universal bilimdonlar sifatida shakllantirgan.

Pedagogik fikr rivojida markaziy o‘rin egallagan olimlardan biri Burhoniddin Al-Marg'inoniy bo‘lib, u huquqshunoslik bo‘yicha fundamental asarlar yozgan. Uning eng mashhur asari "Hidoya"

islom huquqining asosiy qo‘llanmasi sifatida madrasalarda o‘qitilgan va keyinchalik butun islom olamida keng tarqalgan.

Shuningdek, Abu Rayhon Beruniy va Ibn Sino kabi buyuk mutafakkirlarning ilmiy merosi madrasalarda asosiy darslik sifatida o‘qitilgan. Beruniyning "Hindiston" asari va tabiiy fanlarga oid tadqiqotlari o‘sha davr madrasalarida keng o‘rganilgan bo‘lib, uning geodeziya va astronomiyaga oid ishlari Yevropa Uyg‘onish davri olimlariga ham ta’sir ko‘rsatgan. Ibn Sino esa o‘zining "Tib qonunlari" asari orqali tibbiyot sohasining rivojlanishiga katta hissa qo‘shgan bo‘lib, bu asar Sharq va G‘arb madrasalarida asrlar davomida asosiy o‘quv manbalaridan biri bo‘lib xizmat qilgan.

Bundan tashqari, Farobiy va Nasriddin Tusiy kabi mutafakkirlarning falsafiy va matematik merosi ham Temuriylar madrasalarida chuqur o‘rganilgan. Bu esa ta’lim tizimining nafaqat diniy, balki ilmiy tafakkurni rivojlantirishga ham yo‘naltirilganligini ko‘rsatadi.

Bundan tashqari, bu davrda maktab va madrasalarda tasavvuf ilmi ham keng o‘qitilgan bo‘lib, bu ijtimoiy barqarorlik va axloqiy tarbiyaning rivojlanishiga katta hissa qo‘shgan. Naqshbandiya, Yassaviya va Kubroviyalik kabi tasavvuf yo‘nalishlari bu davrda keng tarqalgan bo‘lib, madrasalarda nafaqat diniy bilimlar, balki insoniy fazilatlar, axloqiy poklik va ruhiy kamolot haqida ham ta’lim berilgan. Tasavvuf ta’limotining tarqalishi natijasida jamiyatda ma’naviy qadriyatlar mustahkamlanib, ilmiy va madaniy taraqqiyotga ijobiy ta’sir ko‘rsatgan.

Shariat ilmi bilan bir qatorda, falsafa va mantiq fanlariga ham alohida e’tibor berilgan. Ayniqsa, Farobiy, Ibn Sino va Nasriddin Tusiy kabi buyuk mutafakkirlarning asarlari madrasalarda keng o‘rganilgan. Farobiyning "Fozil odamlar shahri" asari ijtimoiy falsafa va siyosiy boshqaruv tamoyillariga oid eng muhim manbalardan biri bo‘lib, madrasalarda muhokama qilingan.

Ularning falsafiy va mantiqiy qarashlari nafaqat diniy bilimlarni mustahkamlash, balki ilmiy izlanishlarga ham asos bo‘lib xizmat qilgan. Nasriddin Tusiy tomonidan asos solingan ilmiy an’analar keyinchalik Samarqand va Hirotdagi madrasalarda keng o‘qitilgan. U o‘zining "Ahl al-Adliyya" asarida falsafiy mushohada va ilohiyot ilmlarini uyg‘unlashtirib, ilmiy tafakkurning rivojlanishiga yo‘l ochgan.

Xususan, Ibn Sino va Beruniylarning tabiiy fanlarga oid ilmiy izlanishlari madrasalarda darslik sifatida qo‘llanilib, zamonaviy ilmiy metodologiyalarning shakllanishiga katta hissa qo‘shgan. Ibn Sinoning "Tib qonunlari" va Beruniyning "Hindiston" asarlari madrasalarda keng o‘rganilib, ularning geometriya, astronomiya, farmakologiya va fizikaga oid g‘oyalari keyinchalik Yevropa ilm-fani taraqqiyotiga ham ta’sir ko‘rsatgan.

Temuriylar davrida ijtimoiy va madaniy rivojlanish yuksak darajaga ko‘tarilib, ilm-fan va ta’lim sohalarida ulkan muvaffaqiyatlarga erishildi. Bu davr madrasalari ilmiy markazlar sifatida xizmat qilib, astronomiya, matematika, adabiyot, falsafa kabi sohalarning taraqqiyotiga katta hissa qo‘shdi. Pedagogik tafakkur va ta’lim tizimi ham takomillashib, shogirdlarning ilmiy va axloqiy kamol topishiga alohida e’tibor qaratildi. Temuriylar yaratgan ilmiy va madaniy meros bugungi kunda ham o‘z ahamiyatini yo‘qotmagan va jahon ilm-fani rivojiga ulkan ta’sir ko‘rsatgan.

MAVZU BO‘YICHA SAVOLLAR:

1. Temuriylar davrida ta’lim-tarbiya tizimi qanday shakllangan?
2. Bu davrda madrasalar va ilmiy markazlarning roli qanday bo‘lgan?
3. Temuriylar davrida ilm-fan va madaniyatning rivojlanishi qanday bo‘lgan?
4. Bu davrda ta’lim-tarbiyada qaysi fanlar ustunlik qilgan?

5. Temuriylar davrida pedagogik fikrning rivojlanishida qaysi shaxslar hissa qo‘shgan?

6. Bu davrda ta’lim-tarbiya tizimi qanday ijtimoiy ahamiyatga ega bo‘lgan?

7. Temuriylar davrida ta’lim muassasalari qanday tashkil etilgan?

8. Bu davrda ta’lim-tarbiyada axloqiy qadriyatlarga qanday e’tibor berilgan?

9. Temuriylar davrida ilm-fan va madaniyatning rivojlanishi qanday ta’sir ko‘rsatgan?

10. Bu davrda ta’lim-tarbiya tizimi keyingi davrlarga qanday ta’sir ko‘rsatgan?

7-MAVZU. XIX ASRNING IKKINCHI YARMIDA MARKAZIY OSIYO IJTIMOIY HAYOTI

Reja:

1. Madaniyat, san’at va ta’limning rivojlanishi.
2. Ta’lim tizimidagi o‘zgarishlar va islohotlar.
3. Pedagogik fikr taraqqiyoti va yangilanish jarayonlari.

1. Madaniyat, san’at va ta’limning rivojlanishi.

Temuriylar davrida madaniyat, san’at va ta’lim yuqori darajada rivojlangan. Bu davrda san’at va me’morchilikda o‘ziga xos uslublar shakllangan bo‘lib, muhtasham madrasalar, masjidlar, maqbaralar va boshqa inshootlar qurilgan. Ayniqsa, Samarqand, Hirot va Buxoro shaharlarida madaniy yuksalish kuzatilgan. Ulug‘bek madrasasi va rasadxonasi, Husayn Boyqaro homiyligida tashkil etilgan ilmiy va madaniy markazlar, Alisher Navoiy tomonidan qo‘llab-quvvatlangan ijodiy maktablar bu davrning muhim yutuqlaridan hisoblanadi.

San’at sohasida miniatyura, naqqoshlik, ganch o‘ymakorligi va xattotlik rivoj topdi. Mashhur miniatyura maktablari tashkil etilib, Kamoliddin Behzod singari mohir rassomlar yetishib chiqdi. Adabiyotda esa Alisher Navoiy, Abdurahmon Jomiy, Lutfiy kabi shoirlar ijod qilib, o‘z asarlari bilan madaniy merosni boyitdilar.

Temuriylar davrida ta’lim tizimi keng qamrovli islohotlardan o‘tdi. Madrasa ta’limi faqatgina diniy bilimlar bilan cheklanib qolmay, tabiatshunoslik, matematika, astronomiya, tibbiyot, falsafa kabi dunyoviy fanlarni ham o‘z ichiga oldi. Ulug‘bekning ilm-fanga bo‘lgan e’tibori natijasida madrasalar ilmiy markazlarga aylangan va bu yerda eng ilg‘or tadqiqotlar olib borilgan.

Madrasalarda o‘qitish tizimi takomillashtirilib, yangi usullar joriy etildi. Ta’limning bosqichlari aniq belgilangan bo‘lib, maktab

darajasidan boshlab oliy ta’limgacha bo‘lgan yo‘l ishlab chiqildi. Islom huquqi, adabiyot, mantiq va falsafa fanlariga alohida e’tibor qaratildi. Ulug‘bekning Samarqanddagi madrasasi nafaqat Movarounnahr, balki butun islom olami uchun eng ilg‘or oliy o‘quv yurtlaridan biriga aylangan.

Temuriylar davrida pedagogik fikr taraqqiyoti ham jadal rivojlangan. Madrasalar va ilmiy markazlarda buyuk mutafakkirlarning asarlari o‘rganilib, yangi ta’lim usullari ishlab chiqilgan. Ibn Sino, Abu Rayhon Beruniy, Nasriddin Tusiy, Farobiy kabi olimlarning ilmiy merosi madrasalar ta’lim tizimining ajralmas qismiga aylangan.

Ushbu davrda pedagogik metodika ham takomillashtirilib, ilm o‘rganishda tajriba va kuzatishlarga asoslangan yondashuvlar shakllandi. Talabalarning qobiliyatiga qarab individual yondashuv amaliyotga tatbiq etildi. Shuningdek, ustoz-shogird an’anasiga katta e’tibor qaratilib, ilmiy meros avloddan-avlodga uzatilgan.

Ta’limda mantiq, tahliliy fikrlash va tajriba asosida bilim olish tamoyillari joriy etilgan. Bu esa keyinchalik Yevropa ilm-fanining rivojlanishiga ham ta’sir ko‘rsatgan. Temuriylar davrida shakllangan ta’lim tizimi va pedagogik yondashuvlar keyingi asrlar davomida butun islom olamida qo‘llanilib kelgan va bugungi kunda ham ahamiyatini yo‘qotmagan.

Temuriylar davrida madaniyat, san’at va ta’lim yuqori darajada rivojlangan. Bu davrda san’at va me’morchilikda o‘ziga xos uslublar shakllangan bo‘lib, muhtasham madrasalar, masjidlar, maqbaralar va boshqa inshootlar qurilgan. Ayniqsa, Samarqand, Hirot va Buxoro shaharlarida madaniy yuksalish kuzatilgan.

Samarqanddagi Registon majmuasi ilm-fan va madaniyatning rivojlanishiga asos bo‘lib, bu yerda Ulug‘bek madrasasi muhim rol o‘ynagan. Bu madrasada matematika, astronomiya, mantiq va tibbiyot fanlari chuqur o‘rgatilgan. Husayn Boyqaro homiyligida

Hirotda tashkil etilgan ilmiy va madaniy markazlar esa, Alisher Navoiy va Abdurahmon Jomiy boshchiligida taraqqiy etgan.

Alisher Navoiy tomonidan qo‘llab-quvvatlangan ijodiy maktablar nafaqat adabiyot, balki tasviriy san’at va musiqa sohalarining rivojlanishiga ham katta ta’sir ko‘rsatgan. Navoiy madaniy-ma’rifiy islohotlar olib borib, kutubxonalar, ilmiy muassasalar hamda madrasalarning faoliyatini kengaytirgan.

San’at sohasida miniatyura, naqqoshlik, ganch o‘ymakorligi va xattotlik rivoj topdi. Mashhur miniatyura maktablari tashkil etilib, Kamoliddin Behzod singari mohir rassomlar yetishib chiqdi. Behzodning asarlari o‘ziga xos an’ana yaratib, keyinchalik Sharq miniatyura maktabining rivojlanishiga turtki bergan. Adabiyotda esa Alisher Navoiy, Abdurahmon Jomiy, Lutfiy kabi shoirlar ijod qilib, o‘z asarlari bilan madaniy merosni boyitdilar.

Husayn Boyqaro saroyida ijod qilgan adiblar va olimlar madaniyatni rivojlantirishga katta hissa qo‘shgan. Ular nafaqat badiiy ijod bilan shug‘ullangan, balki ilmiy va tarixiy asarlar yozib, madaniy merosning kengayishiga xizmat qilganlar. Shu tariqa, Temuriylar davrida madaniyat, san’at va ta’lim integratsiyalashgan holda rivojlanib, bu jarayon keyingi asrlarda ham o‘z izini qoldirgan.

San’at sohasida miniatyura, naqqoshlik, ganch o‘ymakorligi va xattotlik rivoj topdi. Mashhur miniatyura maktablari tashkil etilib, Kamoliddin Behzod singari mohir rassomlar yetishib chiqdi. Behzodning miniatyura san’atidagi innovatsion uslubi o‘z davri uchun yangilik bo‘lib, uning rasmlari tafsilotlarning aniq ifodalanishi va ranglarning uyg‘unligi bilan ajralib turardi. U Hirot miniatyura maktabining asoschilaridan biri bo‘lib, uning uslubi keyinchalik butun Sharq miniatyura san’atiga katta ta’sir ko‘rsatdi.

Bundan tashqari, Temuriylar davrida hunarmandchilikning turli sohalari, jumladan, gilamdo‘zlik, kulolchilik, misgarlik va yog‘och o‘ymakorligi ham ravnaq topgan. Ayniqsa, Samarqand va Buxoroda

ishlab chiqarilgan zargarlik buyumlari va nafis matolar butun islom olamida mashhurlikka erishgan.

Adabiyotda esa Alisher Navoiy, Abdurahmon Jomiy, Lutfiy kabi shoirlar ijod qilib, o‘z asarlari bilan madaniy merosni boyitdilar. Navoiy o‘zining "Xamsa" asarlari orqali turkiy adabiyotning yuksalishiga katta hissa qo‘shgan, Jomiy esa tasavvuf adabiyotining rivojlanishida yetakchi rol o‘ynagan. Bu davrda badiiy ijod jamiyatni tarbiyalash va ilmiy qarashlarni rivojlantirish vositasi sifatida keng qo‘llanilgan.

2. Ta’lim tizimidagi o‘zgarishlar va islohotlar.

Temuriylar davrida ta’lim tizimi keng qamrovli islohotlardan o‘tdi. Madrasa ta’limi faqatgina diniy bilimlar bilan cheklanib qolmay, tabiatshunoslik, matematika, astronomiya, tibbiyot, falsafa kabi dunyoviy fanlarni ham o‘z ichiga oldi. Ulug‘bekning ilm-fanga bo‘lgan e’tibori natijasida madrasalar ilmiy markazlarga aylangan va bu yerda eng ilg‘or tadqiqotlar olib borilgan.

Ulug‘bekning Samarqanddagi madrasasi matematika va astronomiya bo‘yicha eng nufuzli oliy ta’lim muassasalaridan biri hisoblangan. Bu yerda Ali Qushchi kabi yetuk olimlar tahsil olgan va faoliyat olib borgan. Samarqand rasadxonasida osmon jismlarining harakati, planetalar va yulduzlar haqida ilg‘or ilmiy kuzatishlar olib borilgan. Ulug‘bek tomonidan tuzilgan "Ziji Ko‘ragoniy" astronomik jadvali butun dunyo astronomlari tomonidan foydalanilgan.

Hirotda Husayn Boyqaro va Alisher Navoiy tashabbusi bilan ta’lim islohotlari amalga oshirilib, madrasalar kutubxonalar bilan ta’minlangan. Bu kutubxonalarda turli tillardagi ilmiy va adabiy asarlar jamlangan bo‘lib, o‘quv jarayoni yanada samarali kechgan.

Buxorodagi Mir Arab madrasasi va Toshkentdagi Ko‘kaldosh madrasasi ham yirik ta’lim markazlariga aylangan. Bu madrasalarda

islom huquqi, falsafa, tibbiyot, mantiq va san’at fanlariga ham e’tibor qaratilgan. Buxoro va Samarqandda yirik kutubxonalar faoliyat yuritib, qadimgi yunon, hind va islom olimlarining asarlari tarjima qilinib o‘rganilgan.

Temuriylar davridagi ta’lim tizimi faqatgina an’anaviy yondashuv bilan cheklanmay, amaliy tadqiqotlarga ham asoslangan bo‘lib, keyinchalik islom olamining ilmiy rivojlanishiga katta ta’sir ko‘rsatgan.

Madrasalarda o‘qitish tizimi takomillashtirilib, yangi usullar joriy etildi. Ta’limning bosqichlari aniq belgilangan bo‘lib, boshlang‘ich ta’limdan oliy darajadagi mutaxassislikka qadar bo‘lgan yo‘l ishlab chiqildi. O‘quv dasturlarida diniy va dunyoviy fanlarning uyg‘unligi ta’minlangan bo‘lib, Qur’on va hadis ilmlaridan tashqari, matematika, tabiatshunoslik, astronomiya, tibbiyot, falsafa, adabiyot va mantiq fanlariga ham alohida e’tibor qaratildi.

Ulug‘bekning Samarqanddagi madrasasi nafaqat Movarounnahr, balki butun islom olami uchun eng ilg‘or oliy o‘quv yurtlaridan biriga aylangan. Bu madrasada fanlar chuqur o‘rgatilgan bo‘lib, talabalar o‘z ilmiy tadqiqotlarini olib borish imkoniyatiga ega bo‘lganlar. Ulug‘bekning rasadxonasida olib borilgan astronomik tadqiqotlar esa bu madrasaning ilmiy obro‘sini yanada oshirgan. Shuningdek, madrasada tahsil olgan Ali Qushchi kabi olimlar keyinchalik ilm-fanning rivojlanishiga ulkan hissa qo‘shganlar.

Temuriylar davridagi ta’lim tizimi yanada takomillashtirilib, shogirdlarning qobiliyatiga qarab individual yondashuv joriy etilgan. Bu esa madrasalar bitiruvchilarining fan sohalarida chuqur bilimga ega bo‘lishlarini ta’minlagan. O‘quv jarayonida muhokama va munozara asosida fikrlash rivojlantirilib, ijodiy yondashuv shakllantirilgan.

3. Pedagogik fikr taraqqiyoti va yangilanish jarayonlari.

Temuriylar davrida pedagogik fikr taraqqiyoti ham jadal rivojlangan. Madrasalar va ilmiy markazlarda buyuk mutafakkirlarning asarlari o‘rganilib, yangi ta’lim usullari ishlab chiqilgan. Bu davrda ta’lim jarayonida mustahkam nazariy bilimlar bilan bir qatorda amaliy ko‘nikmalar ham rivojlantirilgan. Xususan, ilm o‘rganishda kuzatish, tajriba va tahliliy fikrlash usullariga alohida e’tibor berilgan.

Ibn Sino, Abu Rayhon Beruniy, Nasriddin Tusiy, Farobiy kabi olimlarning ilmiy merosi madrasalar ta’lim tizimining ajralmas qismiga aylangan. Ibn Sinoning "Tib qonunlari" madrasalarda tibbiyot bo‘yicha asosiy darslik sifatida o‘qitilgan, Beruniyning geodeziya va astronomiya bo‘yicha ishlari ilmiy-amaliy mashg‘ulotlar uchun muhim ahamiyat kasb etgan. Nasriddin Tusiy esa matematika va mantiq bo‘yicha yuksak saviyadagi ilmiy maktab yaratgan bo‘lib, uning ta’lim metodlari keyinchalik boshqa ilmiy markazlar tomonidan ham qabul qilingan.

Temuriylar davrida ta’limning yangi shakllari joriy etilib, ustoz-shogird an’anasining rivojlanishiga alohida e’tibor qaratilgan. Ustozlar shogirdlariga nafaqat ilm, balki axloqiy tarbiya ham berganlar. Madrasalarda nazariy bilimlar amaliy mashg‘ulotlar bilan uyg‘unlashtirilib, ilmiy tajribalar asosida o‘qitish tizimi rivojlantirilgan.

Bu davrda kutubxonalar ta’lim tizimining muhim qismi sifatida faoliyat yuritgan. Husayn Boyqaro homiyligida Hirotda tashkil etilgan katta kutubxona va Samarqanddagi Ulug‘bek madrasasi qoshidagi ilmiy markazlar ilm-fanning rivojlanishiga ulkan ta’sir ko‘rsatgan. Kutubxonalarda sharq va g‘arb mutafakkirlarining asarlari saqlanib, ular tarjima qilingan va ilmiy doiralarga tarqatilgan.

Shu tariqa, Temuriylar davridagi pedagogik yondashuvlar nafaqat islom olamida, balki keyinchalik Yevropa ilm-fanining rivojlanishiga ham katta ta’sir ko‘rsatgan.

Ushbu davrda pedagogik metodika ham takomillashtirilib, ilm o‘rganishda tajriba va kuzatishlarga asoslangan yondashuvlar shakllandi. Ilm-fan rivojiga qaratilgan madrasalar va ilmiy markazlarda yangi o‘quv metodikalari joriy etilib, amaliy mashg‘ulotlar va tajriba orqali ta’lim berish yo‘lga qo‘yilgan. Madrasalarda talabalar o‘quv jarayonida astronomik kuzatishlar olib borish, geometriya va arifmetikani amaliyotda qo‘llash, tibbiy tajribalar o‘tkazish imkoniyatiga ega bo‘lganlar.

Talabalarning qobiliyatiga qarab individual yondashuv amaliyotga tatbiq etildi. Shuningdek, o‘quv jarayonida interfaol usullar, ilmiy munozaralar va bahslar keng qo‘llanilgan. Xususan, Samarqand va Hirot madrasalarida ilmiy risolalar yozish, tahliliy ishlarni olib borish va qo‘lyozmalar bilan ishlash tajribasi shakllangan. Ustoz-shogird an’anasiga katta e’tibor qaratilib, ilmiy meros avloddan-avlodga uzatilgan. Talabalar buyuk olimlarning asarlarini o‘rganish bilan birga, o‘zlarining ilmiy ishlanmalarini ham yaratish imkoniga ega bo‘lganlar.

Ta’limda mantiq, tahliliy fikrlash va tajriba asosida bilim olish tamoyillari joriy etilgan. O‘quv jarayonida talabalar mavhum bilimlarni o‘zlashtirish bilan cheklanib qolmay, ularni amaliy hayotda qo‘llashga o‘rgatilgan. Astronomik kuzatishlar, matematik hisob-kitoblar va tabiiy fanlar bo‘yicha tajribalar o‘tkazish madrasalarda muhim o‘rin tutgan. Xususan, Ulug‘bek madrasasi va rasadxonasi bu borada zamonasining eng ilg‘or ilmiy markazlaridan biri bo‘lib xizmat qilgan.

Bu yondashuv keyinchalik Yevropa ilm-fanining rivojlanishiga ham ta’sir ko‘rsatgan. Temuriylar davrida shakllangan ta’lim tizimi va pedagogik yondashuvlar keyingi asrlar davomida butun islom olamida qo‘llanilib kelgan va bugungi kunda ham ahamiyatini

yo‘qotmagan. Ayniqsa, Ibn Sino, Beruniy va Nasriddin Tusiy kabi olimlarning ilmiy metodologiyasi keyinchalik Yevropa Uyg‘onish davri mutafakkirlari tomonidan o‘rganilib, ularning ilmiy taraqqiyotiga asos bo‘lib xizmat qilgan. Temuriylar tomonidan rivojlantirilgan ta’lim uslublari zamonaviy ta’lim tizimining shakllanishida ham muhim rol o‘ynagan.

MAVZU BO‘YICHA SAVOLLAR:

1. XIX asrning ikkinchi yarmida Markaziy Osiyoda ta’lim-tarbiya tizimi qanday shakllangan?
2. Bu davrda madrasalar va yangi usul maktablarining roli qanday bo‘lgan?
3. XIX asrda Markaziy Osiyoda pedagogik fikrning rivojlanishida qaysi shaxslar hissa qo‘shgan?
4. Bu davrda ta’lim-tarbiyada qanday yangi usullar joriy etilgan?
5. XIX asrda Markaziy Osiyoda ta’lim-tarbiyada axloqiy qadriyatlarga qanday e’tibor berilgan?
6. Bu davrda ta’lim-tarbiya tizimi qanday ijtimoiy ahamiyatga ega bo‘lgan?
7. XIX asrda Markaziy Osiyoda ilm-fan va madaniyatning rivojlanishi qanday bo‘lgan?
8. Bu davrda ta’lim muassasalari qanday tashkil etilgan?
9. XIX asrda Markaziy Osiyoda ta’lim-tarbiyada qanday yangi pedagogik g‘oyalar paydo bo‘lgan?
10. Bu davrda ta’lim-tarbiya tizimi keyingi davrlarga qanday ta’sir ko‘rsatgan?

8-MAVZU. YEVROPA MUTAFAKKIRLARI TA’LIM-TARBIYA HAQIDA

Reja:

1. Yevropa pedagogik tafakkurining rivojlanish bosqichlari.

2. Mashhur mutafakkirlarning ta’lim-tarbiyaga oid qarashlari.

3. Yevropa pedagogikasining zamonaviy ta’limga ta’siri.

1. Yevropa pedagogik tafakkurining rivojlanish bosqichlari.

Yevropa pedagogik tafakkuri uzoq tarixiy jarayon davomida shakllangan bo‘lib, uni quyidagi bosqichlarga ajratish mumkin:

Qadimgi davr (Antik davr)

- Yunon faylasuflari Sakrat, Platon va Aristotel ta’lim-tarbiyaga oid fundamental qarashlarni ilgari surdilar. Sakrat o‘zining savol-javob usuli orqali o‘quvchilarning mustaqil fikrlashini rivojlantirish muhimligini ta’kidlagan. Platon ideal davlat tuzumida ta’limning markaziy rol o‘ynashini ilgari surib, bilimsiz jamiyat taraqqiy eta olmasligini qayd etgan. Aristotel esa tajriba va mantiq asosida bilim olish jarayonini ilmiy asoslashga harakat qilgan, shuningdek, ta’limni inson hayoti davomida uzluksiz davom etishi lozim bo‘lgan jarayon sifatida ko‘rib chiqqan.
- Platonning "Davlat" asarida ideal tarbiya va davlat tuzumi o‘rtasidagi bog‘liqlik ko‘rsatib o‘tilgan. Unga ko‘ra, ta’limning asosiy maqsadi axloqiy barkamollik va davlat manfaatlariga xizmat qiluvchi fuqaro yetishtirishdan iborat. Platon jamiyatni uch tabaqaga bo‘lib, har biri o‘ziga xos ta’lim olishi kerakligini ta’kidlagan: hukmdorlar falsafiy va mantiqiy tafakkur bilan shug‘ullanib, davlat boshqaruvi uchun tayyorlanishi, qo‘riqchilar jismoniy va harbiy tarbiya olishi, mehnatkash tabaqa esa hunarmandchilik va qishloq xo‘jaligi bo‘yicha ta’lim olishi lozim deb hisoblagan. Shuningdek,

Platon ayollar ta’lim olish huquqiga ega bo‘lishi kerakligini ham ilgari surgan.

- Aristotel inson aql-zakovatining rivojlanishini ta’lim vositasida ta’minlash lozimligini ta’kidlagan. U ta’limni inson hayotining ajralmas qismi sifatida ko‘rib, aqliy rivojlanish jarayoni uzluksiz davom etishi kerakligini qayd etgan. Uning fikricha, ta’lim orqali insonlar axloqiy fazilatlarni o‘zlashtirishi, mantiqiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirishi va jamiyat uchun foydali shaxs bo‘lib shakllanishi lozim. Aristotel shuningdek, ta’limda tajriba va kuzatish muhimligini ta’kidlab, nazariy bilimlarni amaliyot bilan bog‘lash tarafdori bo‘lgan.
- Rim davrida Kvintilian bolalarni o‘qitishda mulohazali va tizimli yondashuvning ahamiyatini ilgari surdi. Uning "Institutio Oratoria" asarida ta’lim jarayoni mantiqiy va bosqichma-bosqich bo‘lishi kerakligi ta’kidlangan. Kvintilian o‘qituvchilarning bola ruhiyatini tushunishi, shaxsiy ehtiyojlarini hisobga olishi va ta’lim jarayonini rag‘batlantiruvchi muhitda olib borishi zarurligini qayd etgan. Shuningdek, u ta’limning axloqiy tarbiya bilan uzviy bog‘liq bo‘lishi kerakligini ta’kidlab, har bir bola tabiiy qobiliyatlarini rivojlantirish imkoniga ega bo‘lishi lozimligini ilgari surgan.

O‘rta asrlar pedagogik tafakkuri

- Xristianlik ta’sirida shakllangan bo‘lib, ta’lim-tarbiyada diniy asoslar ustunlik qildi. O‘rta asrlarda cherkov ta’lim ustidan nazorat o‘rnatib, diniy bilimlar asosiy o‘quv predmeti bo‘lib qoldi. Monastir maktablari va universitetlar asosan ilohiyot, falsafa hamda diniy axloqiy qoidalarni o‘rgatishga yo‘naltirilgan edi. Shu bilan birga, xristianlik an’analariga asoslangan ta’lim tizimi yozuv va kitobat madaniyatini rivojlantirishda katta hissa qo‘shdi. Masalan, Benedikt ordeni rahbarligidagi monastirlarda qadimgi yunon va rim fanlari saqlanib, keyinchalik Uyg‘onish davrida qayta tiklanishiga xizmat qildi. Xristian ta’limotining ta’siri tufayli, o‘qitish jarayonida axloqiy tarbiya va ijtimoiy intizom muhim ahamiyat kasb etdi.

- Benedikt monastirlari ta’lim tizimini yaratdi, ularda diniy bilimlar bilan birga dunyoviy fanlar ham o‘rgatildi. Ushbu monastirlarda qadimgi yunon va rim ilmlarini saqlab qolish va keyinchalik ularni qayta o‘rganish jarayoni boshlangan. Ilmiy va falsafiy bilimlar diniy ta’lim bilan uyg‘un holda berilgan bo‘lib, bu keyinchalik universitet tizimining rivojlanishiga zamin yaratdi.
- Arab-musulmon olimlari, xususan, Al-Farg‘oniy, Ibn Sino va Al-Xorazmiy ilmiy merosi Yevropa ta’lim tizimiga katta ta’sir ko‘rsatdi. Algebra, astronomiya va tibbiyot bo‘yicha ilgari surilgan ilmiy g‘oyalar Yevropa universitetlarida asosiy o‘quv materiallaridan biri sifatida qabul qilindi. Ibn Sino ning "Tib qonunlari" asari asrlar davomida Yevropa tibbiyot maktablarida asosiy darslik bo‘lib xizmat qilgan.
- Foma Akvinskiy Aristotel qarashlarini nasroniylik ta’limoti bilan uyg‘unlashtirdi. U ilmiy tafakkurni diniy e’tiqod bilan bog‘lashga harakat qilib, ta’lim jarayonida aql va imonning o‘rni haqida bahs yuritdi. Uning "Summa Theologica" asari ta’lim jarayonida uzoq yillar davomida yo‘l-yo‘riq sifatida foydalanilgan.

Uyg‘onish davri (Renessans)

- Insonparvarlik (gumanizm) tamoyillari asosida ta’lim jarayonida shaxs rivojiga e’tibor qaratildi. Uyg‘onish davrida inson aql-zakovati va shaxsiy erkinlikni rivojlantirishga urg‘u berildi, natijada ta’lim jarayoni tanqidiy fikrlash va ilmiy izlanishlarga asoslanadigan tizimga aylanib bordi.
- Erasmus Rotterdamlik, Fransua Rable kabi mutafakkirlar ta’lim jarayonini tanqidiy yondashuv asosida qayta ko‘rib chiqishdi. Ular insonning individual salohiyatini rivojlantirish, diniy cheklovlardan holi ta’lim berish va bilimlarni aniq dalillarga asoslash tamoyillarini ilgari surishdi. Erasmus ta’limning ahamiyati haqida “Bolalarga yaxshi ta’lim berish orqali jamiyatni o‘zgartirish mumkin” degan fikrni ilgari surgan.

- Leonardo da Vinchi va Mikelanjelo kabi ijodkorlarning faoliyati san’at va ilm-fan ta’limiga yangi impuls berdi. Leonardo ilm-fan va san’at uyg‘unligini targ‘ib qilib, kuzatish va tajriba asosida bilim olish muhimligini ta’kidladi. Uning anatomiyaga oid izlanishlari tibbiyot ta’limining rivojlanishiga katta ta’sir ko‘rsatdi. Mikelanjelo esa san’at va me’morchilik orqali estetik tarbiyaning ahamiyatini namoyish qildi.

Yangi davr pedagogik tafakkuri (XVII-XIX asrlar)

- Yangi pedagogik tizimlar shakllandi, ta’lim ilmiy asosda yo‘naltirildi. Ta’lim jarayoni nazariy va amaliy jihatdan takomillashib, o‘qitish metodlari ilmiy tadqiqotlarga asoslangan holda rivojlantirildi. Pedagogikaning muhim prinsiplari ishlab chiqilib, ta’limga sistemali yondashuv shakllandi.
- Yan Amos Kamenskiy universal ta’lim tizimini taklif etdi va sinf-dars tizimini rivojlantirdi. U bolalarning yosh xususiyatlariga mos ta’lim usullarini ishlab chiqib, “Didaktika Magna” asarida ta’lim jarayonining tamoyillarini belgilab berdi. Uning ta’lim jarayonini bosqichma-bosqich tashkil etish g‘oyasi hozirgi kunda ham dolzarb hisoblanadi.
- Jan-Jak Russo bolalarni tabiat bilan uyg‘un holda tarbiyalashni taklif qildi. U “Emil yoki tarbiya haqida” asarida bolaning tabiiy rivojlanishi, majburlashdan holi ta’lim jarayoni muhimligini ta’kidlagan. Uning g‘oyalari bugungi kunda konstruktivistik pedagogika tamoyillari bilan uyg‘unlikda o‘rganiladi.
- Iogann Genrix Pestalozzi va Fridrix Frebel bolalar ta’limi va tarbiyasini rivojlantirishda muhim hissa qo‘shdi. Pestalozzi o‘quvchilarning individual ehtiyojlarini inobatga olgan holda ta’lim berish tamoyilini ilgari surgan. Frebel esa bog‘cha ta’limini rivojlantirib, bolalarni o‘yin orqali o‘qitish metodikasini ishlab chiqdi.
- Herbert Spenser ta’limni biologik rivojlanish bilan bog‘liq holda tushuntirdi. U jamiyat taraqqiyoti bilan ta’lim o‘rtasidagi

bog‘liqlikka e’tibor qaratib, fan va texnologiyalarni ta’lim jarayoniga integratsiya qilish zarurligini ta’kidlagan. Uning evolyutsion pedagogika g‘oyalari zamonaviy ta’lim nazariyalariga asos bo‘lib xizmat qildi.

Zamonaviy pedagogika

- XX-XXI asrlarda pedagogika fan sifatida chuqur rivojlandi. Bu davrda ta’lim jarayonining psixologik, sotsiologik va texnologik jihatlari keng o‘rganildi va yangi pedagogik metodologiyalar shakllandi.
- Jon Dyui amaliy pedagogika tamoyillarini ilgari surdi. U ta’limning tajribaga asoslanishi lozimligini ta’kidlab, "o‘rganish jarayoni amaliy harakat orqali shakllanishi kerak" degan g‘oyani ilgari surdi. Uning ta’lim haqidagi g‘oyalari zamonaviy interfaol va tajriba asosidagi o‘qitish yondashuvlariga katta ta’sir ko‘rsatdi.
- Konstruktivizm, Montessori, Vygotskiy kabi yondashuvlar ta’lim jarayoniga katta ta’sir ko‘rsatdi. Konstruktivizm bilimning shaxsiy tajribaga asoslanib shakllanishini ilgari suradi. Montessori usuli esa bolalarning o‘z qiziqishlari va mustaqil faoliyatlariga e’tibor qaratib, individual yondashuvga urg‘u beradi. Vygotskiy esa ta’lim jarayonida ijtimoiy muhit va madaniy kontekstning ahamiyatini ta’kidlagan.
- Ta’limda texnologiyalarning jadal rivojlanishi raqamli pedagogika tamoyillarini shakllantirdi. Masofaviy ta’lim, onlayn o‘qitish platformalari va sun’iy intellekt texnologiyalari ta’lim jarayonini yanada interfaol va shaxsiylashtirilgan holatga keltirdi. Virtual va kengaytirilgan reallik texnologiyalari esa amaliy mashg‘ulotlar samaradorligini oshirdi.
- Insonparvarlik (gumanistik pedagogika) rivojlanib, ta’limda individual yondashuv ustuvorlik kasb etdi. Ushbu yondashuv bolalarning qiziqishlari, ehtiyojlari va psixologik xususiyatlarini inobatga olgan holda ta’lim berishni taklif qiladi. Shaxsiylashtirilgan o‘qitish, o‘quvchiga yo‘naltirilgan metodlar va

psixologik qo‘llab-quvvatlash zamonaviy ta’lim tizimlarida asosiy tamoyillarga aylangan.

2. Mashhur mutafakkirlarning ta’lim-tarbiyaga oid qarashlari.

Platon (mil. avv. 427–347)

- Ta’lim davlat nazorati ostida bo‘lishi kerak, chunki davlat jamiyatning intellektual va axloqiy rivojlanishini ta’minlash uchun ta’lim siyosatini shakllantirishda muhim rol o‘ynaydi. Platonning fikricha, davlat tomonidan boshqariladigan ta’lim tizimi jamiyat uchun zarur bo‘lgan bilimlar, qadriyatlar va axloqiy tamoyillarni bir xil darajada tarqatishga imkon yaratadi. Shuningdek, davlat nazorati ta’lim jarayonida adolat va barqarorlikni saqlashga, yosh avlodni milliy manfaatlar asosida tarbiyalashga xizmat qiladi. Platonning ideal jamiyat haqidagi qarashlariga ko‘ra, eng iste’dodli va bilimli fuqarolar davlat boshqaruvi uchun yetishtirilmog‘i lozim, bu esa ta’lim jarayonining qat’iy nazorat qilinishini talab qiladi.
- Aqliy va jismoniy tarbiyani uyg‘un rivojlantirish muhim, chunki insonning to‘laqonli rivojlanishi uchun har ikki jihat muhim ahamiyat kasb etadi. Platon ta’lim jarayonida aqliy bilimlarning chuqur o‘zlashtirilishi bilan bir qatorda jismoniy tarbiyaning ham muhimligini ta’kidlagan. Uning fikricha, sog‘lom tana sog‘lom fikrlashni ta’minlaydi, shuning uchun sport, jismoniy mashqlar va harbiy tayyorgarlik ta’lim jarayonining ajralmas qismi bo‘lishi kerak. Platonning ideal ta’lim tizimida gimnastika va musiqa o‘qitish asosiy o‘rin tutib, inson ruhiyati va tanasining uyg‘un rivojlanishiga xizmat qilishi lozim. U o‘quvchilarning faqat ilmiy bilim olish bilan chegaralanmasdan, jismonan ham tarbiyalanishini, shu orqali jamiyat uchun mustahkam va bardoshli fuqarolar yetishtirilishini nazarda tutgan.

- Platonning fikricha, ta’lim jamiyatning har bir a’zosini o‘z roliga tayyorlash vositasi bo‘lishi lozim. Uning pedagogik yondashuvi shaxsiy qobiliyatlarni rivojlantirish va jamiyat manfaatlariga mos keladigan maxsus bilim va ko‘nikmalar bilan ta’minlashga qaratilgan. U ta’limni uch asosiy tabaqa: hukmdorlar, qo‘riqchilar va mehnatkashlar uchun farqlash lozim deb hisoblagan. Platonning nazariyasiga ko‘ra, hukmdorlar falsafa va mantiq fanlarida mukammal bo‘lishi, qo‘riqchilar jismoniy tarbiya va harbiy mahoratni egallashi, mehnatkashlar esa amaliy hunarmandchilik va qishloq xo‘jaligi bilan shug‘ullanishi zarur. Uning fikricha, ta’lim nafaqat bilim berish, balki insonni axloqiy jihatdan takomillashtirish, jamiyatda o‘z o‘rnini topish va ma’naviy jihatdan barkamol shaxs bo‘lishiga yo‘naltirilgan tizim bo‘lishi kerak.
- Uning pedagogik qarashlari ideal davlat tushunchasi bilan bog‘liq bo‘lib, tarbiya orqali eng mukammal jamiyatni yaratish mumkin deb hisoblagan. Platon ta’limni insonning axloqiy va intellektual rivojlanishi uchun eng muhim vosita deb bilgan. Unga ko‘ra, inson shaxsiy kamolot sari intilishi va davlatning umumiy manfaatlariga mos keladigan bilim va fazilatlarni o‘zlashtirishi kerak. Platonning fikricha, tarbiya jarayoni insonning tabiiy qobiliyatlarini to‘g‘ri yo‘naltirishga va unga jamiyatda o‘z o‘rnini topishga yordam berishi lozim. Shuningdek, u ta’lim jarayonining maqsadi fuqarolarni nafaqat bilim bilan ta’minlash, balki ularni dono, halol va fidoyi shaxslar sifatida tarbiyalash deb hisoblagan. Shuning uchun Platon ta’limning davlat tomonidan qat’iy boshqarilishi va jamiyatning umumiy manfaatlariga mos ravishda yo‘naltirilishi zarur deb hisoblagan.

Aristotel (mil. avv. 384–322)

- Ta’lim insonning baxt-saodatga erishishi uchun vosita hisoblanadi, chunki u insonning ma’naviy, intellektual va axloqiy jihatdan yetuklikka erishishida muhim rol o‘ynaydi. Aristotelning

fikricha, ta’lim faqatgina bilim olish jarayoni emas, balki insonning fazilatlarini rivojlantirish, ijtimoiy hayotga moslashish va axloqiy mukammallikka yetishish vositasidir. Unga ko‘ra, inson baxt-saodatga faqatgina bilim olish orqali emas, balki unga asoslangan dono qarorlar qabul qilish, axloqiy me’yorlarni tushunish va jamiyat manfaatlari yo‘lida xizmat qilish orqali erishishi mumkin. Shu sababli, Aristotel ta’lim jarayonining nafaqat nazariy, balki amaliy mashg‘ulotlar va ijtimoiy tajriba bilan boyitilishi zarur deb hisoblagan.

- Tajriba va kuzatish orqali o‘rganish samarali natija beradi, chunki inson bilim va ko‘nikmalarni real hayotiy tajribalardan o‘rganish orqali mustahkamlab boradi. Aristotel ta’lim jarayonida faqatgina nazariy bilim emas, balki kuzatish, eksperiment va amaliy tajriba orqali o‘rganish muhimligini ta’kidlagan. Unga ko‘ra, inson tabiatni, jamiyatni va atrof-muhitni o‘rganish orqali bilimlarini boyitishi va chuqurlashtirishi mumkin. Aristotelning ilmiy metodologiyasi empirik tadqiqotlarga asoslanib, fanning turli sohalarida eksperimental yondashuvni rivojlantirishga turtki bo‘ldi. Shu sababli, uning fikricha, ta’lim jarayoni inson tajribalariga asoslanishi, kuzatish natijalari orqali tahlil qilinishi va amaliy bilimlar bilan mustahkamlanishi lozim.
- Aristotel ta’limni yoshga qarab bosqichlarga bo‘lish kerakligini aytgan va axloqiy tarbiyaning ahamiyatini ta’kidlagan. Uning fikriga ko‘ra, ta’lim tabiiy rivojlanish bosqichlariga mos ravishda olib borilishi lozim. U bolalarni avval jismoniy tarbiya orqali chiniqtirish, keyinchalik ularning aqliy qobiliyatlarini rivojlantirish va oxir-oqibat axloqiy fazilatlarni shakllantirish tamoyillarini ilgari surgan. Aristotel yoshga qarab ta’limni bosqichma-bosqich olib borish muhimligini ta’kidlab, bolalar dastlab kuzatish va tajriba orqali o‘rganishlari, so‘ngra mantiqiy fikrlash va tushuncha hosil qilishga e’tibor qaratishlari zarurligini aytgan. Uning fikricha, to‘g‘ri ta’lim jarayoni insonning ijtimoiy va

shaxsiy fazilatlarini mukammal darajada shakllantirishga yordam beradi, shuning uchun u axloqiy tarbiyani inson kamolotining asosiy omillaridan biri deb hisoblagan.

Yan Amos Kamenskiy (1592–1670)

- "Didaktika Magna" asarida ta’limning asosiy tamoyillarini belgilagan. Ushbu asarda Kamenskiy ta’lim jarayonini tizimli va samarali tashkil etish zarurligini ta’kidlab, uni bosqichma-bosqich o‘rgatish tamoyiliga asoslangan holda ishlab chiqqan. U ta’lim berishda insonning yosh xususiyatlarini inobatga olish, vizual vositalardan foydalanish, tajriba orqali o‘rganishni qo‘llash kabi muhim tamoyillarni ilgari surgan. Shuningdek, Kamenskiy barcha bolalar teng huquqli bilim olish imkoniyatiga ega bo‘lishi kerakligini qayd etib, ta’lim jarayonining demokratik tamoyillariga e’tibor qaratgan. Uning fikriga ko‘ra, o‘qitish jarayoni inson tabiiy qobiliyatlari va qiziqishlariga mos ravishda tashkil etilishi lozim.
- Sinf-dars tizimi va bosqichma-bosqich o‘qitish g‘oyalarini ilgari surgan. Kamenskiy ta’lim jarayonida aniq tartib va tizim bo‘lishi kerakligini ta’kidlab, darslarni muayyan jadval asosida tashkil etish, bosqichma-bosqich murakkabroq bilimlarni o‘rgatish tamoyillarini shakllantirdi. Uning fikricha, sinf-dars tizimi ta’lim jarayonini samarali va ommabop qilish imkonini beradi. Shuningdek, u o‘quv jarayonida maktab darsliklari, vizual vositalar va amaliy mashg‘ulotlardan foydalanish zarurligini ta’kidlagan. Kamenskiy ta’limda o‘qituvchining rolini muhim deb bilgan va har bir pedagogga metodik yondashuvni joriy qilishni tavsiya etgan.
- Har bir bola bilim olish huquqiga ega ekanligini va ta’lim barchaga ochiq bo‘lishi kerakligini ta’kidlagan. Kamenskiy o‘zining pedagogik qarashlarida ta’lim faqatgina iqtidorli yoki imtiyozli tabaqalarga emas, balki jamiyatning barcha qatlamlari uchun ochiq bo‘lishi zarurligini ilgari surgan. U har bir inson tabiatan bilim olishga qodir ekanligini ta’kidlab, ta’limning umumiy, uzluksiz va teng imkoniyatli bo‘lishini qo‘llab-quvvatlagan. Uning fikricha,

bolalar yoshidan qat’i nazar, ta’lim jarayoniga jalb qilinishi lozim va bu orqali har bir inson o‘zining eng yaxshi qobiliyatlarini rivojlantirish imkoniyatiga ega bo‘ladi.

Jan-Jak Russo (1712–1778)

- Bolalarni tabiat bilan uyg‘un tarzda tarbiyalash g‘oyasini ilgari surgan. Unga ko‘ra, bolaning tabiiy rivojlanishi ta’lim jarayonining asosini tashkil qilishi kerak va u shaxsiy tajriba orqali o‘z bilimlarini oshirishi lozim.
- Majburlashdan voz kechish va o‘quvchini erkin rivojlantirish tarafdori bo‘lgan. Uning fikricha, bolalar o‘z qiziqishlari va ichki motivatsiyasiga asoslangan holda ta’lim olishlari kerak, bu esa ularning tabiiy qobiliyatlarini yanada rivojlantirishga xizmat qiladi.
- Tabiiy ta’lim g‘oyasini ilgari surib, bolaning shaxsiy rivojlanishini rag‘batlantirish muhimligini ta’kidlagan. Russo ta’limning asosiy maqsadi bolani jamiyat ta’siridan ma’lum muddat izolyatsiya qilish va uning tabiiy qobiliyatlarini rivojlantirishdan iborat ekanligini ta’kidlagan. U bolaning o‘z tajribasi orqali atrof-muhitni o‘rganishi, o‘qituvchi esa unga faqat yo‘l ko‘rsatishi kerakligini ilgari surgan. Shuningdek, u bolalarni axloqiy tarbiyalashda sun’iy tartib-qoidalardan voz kechish va ularni tabiiy qonuniyatlar asosida o‘rgatish muhimligini qayd etgan.

Iogann Genrix Pestalozzi (1746–1827)

- "Bosh, yurak va qo‘l" tamoyiliga asoslangan tarbiya tizimini ishlab chiqqan. Unga ko‘ra, ta’lim jarayoni insonning aqliy, axloqiy va jismoniy jihatdan uyg‘un rivojlanishiga xizmat qilishi lozim. Pestalozzi ta’limni bolalar hayoti va kundalik tajribalariga yaqinlashtirish tarafdori bo‘lib, amaliy bilim va hayotiy ko‘nikmalarni rivojlantirishga alohida e’tibor bergan.
- O‘qitishda bolalarning shaxsiy ehtiyojlarini inobatga olish zarurligini ta’kidlagan. U bolalarning individual xususiyatlari va rivojlanish darajasini hisobga olgan holda ta’lim berish zarurligini

ilgari surgan. Uning fikricha, har bir bola o‘z qobiliyatlariga mos keladigan tarzda o‘qitilishi va rag‘batlantirilishi lozim.

- Ta’lim jarayonida mehr-muruvvat va insonparvarlik tamoyillariga urg‘u bergan. U pedagogik faoliyatni sevgi va e’tibor asosida olib borish muhimligini ta’kidlagan va o‘qituvchilarni mehribonlik bilan muomala qilishga chaqirgan. Pestalozzi ta’lim faqat bilim berish bilan cheklanmay, balki insoniylik, hamdardlik va axloqiy qadriyatlarni singdirishga ham xizmat qilishi kerak deb hisoblagan.

3. Yevropa pedagogikasining zamonaviy ta’limga ta’siri.

Yevropa pedagogik tafakkuri hozirgi ta’lim tizimining shakllanishida katta rol o‘ynagan. Quyida uning asosiy ta’sir jihatlari keltirilgan:

1. Sinf-dars tizimi

- Yan Amos Kamenskiy tomonidan ishlab chiqilgan tizim hozirgacha dunyo ta’lim tizimlarida qo‘llaniladi.
- Sinf-dars tizimi ta’lim jarayonini yanada tartibli va samarali qilishga imkon yaratdi.
- Bu tizim o‘quvchilarning guruhda o‘qishini rag‘batlantiradi va o‘qituvchilarga o‘quv jarayonini nazorat qilish imkonini beradi.

2. Bolalar bog‘chalari va maktabgacha ta’lim

- Fridrix Frebel tomonidan boshlangan bolalar bog‘chalari tizimi butun dunyo bo‘ylab keng tarqalgan.
- Maktabgacha ta’lim bolalarning ijtimoiy va kognitiv rivojlanishi uchun muhim omil bo‘lib, ularning keyingi ta’lim bosqichlariga tayyorgarligini yaxshilaydi.
- Zamonaviy bolalar bog‘chalari tizimi Frebel g‘oyalariga asoslanib, o‘yin orqali ta’lim berish tamoyillarini keng qo‘llaydi.

3. Fan va texnologiyaga asoslangan ta’lim

- Yevropa pedagoglari tomonidan ishlab chiqilgan ilmiy metodlar zamonaviy STEM ta’lim tizimiga asos bo‘ldi.
- Galileo Galiley, Isaak Nyuton kabi olimlarning ilmiy yondashuvlari fan va texnologiya bo‘yicha ta’lim metodikasini boyitdi.
- Hozirda sun’iy intellekt va raqamli texnologiyalar bilan bog‘liq ta’lim dasturlarida Yevropa pedagogik yondashuvlari keng qo‘llanilmoqda.

4. Shaxsga yo‘naltirilgan yondashuv

- Jan-Jak Russo va Pestalozzi g‘oyalari bugungi kunda ta’lim tizimida individual yondashuv asosida keng qo‘llanilmoqda.
- Zamonaviy pedagogika o‘quvchilarning qobiliyat va ehtiyojlarini hisobga olgan holda, ularning shaxsiy rivojlanishiga yo‘naltirilgan.
- Montessori ta’lim tizimi shaxsga yo‘naltirilgan yondashuvning yorqin namunasi bo‘lib, bolalarni o‘z mustaqil faoliyatlari orqali o‘qitish tamoyiliga asoslangan.

5. Tajriba asosida ta’lim

- Jon Dyui va konstruktivistik pedagogika zamonaviy interfaol ta’lim tizimlarining rivojlanishiga ta’sir ko‘rsatdi.
- Tajribaviy ta’lim bugungi kun ta’lim jarayonlarida muhim rol o‘ynaydi, ayniqsa laboratoriya mashg‘ulotlari va loyihaga asoslangan o‘qitish metodlarida bu yondashuv keng qo‘llaniladi.
- Praktik va tajribaga asoslangan o‘qitish o‘quvchilarning ijodiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirishga yordam beradi.

6. Demokratik ta’lim tizimi

- Yevropa pedagoglari ta’limda inson huquqlari va erkinliklari muhimligini ta’kidlab, demokratik ta’lim tizimining rivojlanishiga zamin yaratdilar.
- Zamonaviy demokratik ta’lim tizimi o‘quvchilarning mustaqil fikrlashi, tanqidiy tafakkur qilish qobiliyati va erkin o‘rganish muhitini shakllantirishga qaratilgan.

- Finlyandiya va Daniya kabi davlatlar demokratik ta’lim yondashuvlarini keng tatbiq etib, ta’lim tizimini individual qobiliyatlarni rivojlantirishga yo‘naltirmoqda.

Yevropa pedagogik tafakkuri bugungi zamonaviy ta’lim tizimiga katta ta’sir ko‘rsatgan bo‘lib, u insonparvarlik, innovatsiyalar va ilmiy yondashuvlarga asoslangan ta’lim modelining rivojlanishiga xizmat qilmoqda. Hozirgi ta’lim tizimining rivojlanishi va takomillashuvi Yevropa pedagogikasining tarixiy merosi va zamonaviy pedagogik innovatsiyalar asosida shakllanmoqda.

MAVZU BO‘YICHA SAVOLLAR:

1. Yevropa mutafakkirlarining ta’lim-tarbiya haqidagi qarashlari qanday bo‘lgan?
2. J.A. Kamenskiyning pedagogik qarashlari qanday bo‘lgan?
3. J.J. Roussoning ta’lim-tarbiya haqidagi fikrlari qanday bo‘lgan?
4. Yevropa mutafakkirlarining ta’lim-tarbiyada tabiiylik tamoyili haqidagi qarashlari qanday?
5. Yevropa mutafakkirlarining ta’lim-tarbiyada bolaning shaxsiy rivojlanishiga qanday e’tibor berilgan?
6. Yevropa mutafakkirlarining ta’lim-tarbiyada axloqiy tarbiyaga qanday yondashgan?
7. Yevropa mutafakkirlarining ta’lim-tarbiyada jamoaviy tarbiyaning ahamiyati haqidagi qarashlari qanday?
8. Yevropa mutafakkirlarining ta’lim-tarbiyada o‘qituvchining roli haqidagi fikrlari qanday?
9. Yevropa mutafakkirlarining ta’lim-tarbiyada bilim va ko‘nikmalarni o‘zaro bog‘lash haqidagi qarashlari qanday?
10. Yevropa mutafakkirlarining ta’lim-tarbiya haqidagi qarashlari zamonaviy pedagogikaga qanday ta’sir ko‘rsatgan?

9-MAVZU. KASB TA’LIMIDA TARBIYA NAZARIYASI

Reja:

1. Kasb ta’limida tarbiyaning nazariy asoslari.
2. Tarbiyaviy ishlarning shakllari va metodlari.
3. Kasbiy tarbiya va shaxsiy kompetensiyalar.

1. Kasb ta’limida tarbiyaning nazariy asoslari.

Kasb ta’limi — o‘quvchilarning professional ko‘nikma, bilim va malakalarini shakllantirishga qaratilgan ta’lim jarayonidir. Bu jarayon faqat kasbiy malakalarni rivojlantirishni emas, balki tarbiyaviy komponentni ham o‘z ichiga oladi. Kasb ta’limidagi tarbiyaning nazariy asoslari, avvalo, pedagogik nazariyalar va ta’lim tamoyillariga asoslanadi. Uning asosida shaxsni rivojlantirish, uning kasbiy va ijtimoiy qobiliyatlarini shakllantirish, shuningdek, ma’naviy va axloqiy tarbiyani amalga oshirish maqsadi turadi.

Kasb ta’limi insonlarni muayyan soha bo‘yicha kasbiy bilim va ko‘nikmalarga ega bo‘lishiga yo‘naltirilgan ta’lim tizimi bo‘lib, bunda tarbiya muhim o‘rin tutadi. Kasb ta’limida tarbiya jarayoni nafaqat bilim berish, balki insoniy fazilatlarni shakllantirish, kasbiy madaniyatni rivojlantirish va jamiyat uchun foydali shaxslarni tarbiyalashga xizmat qiladi.

Tarbiyaning nazariy asoslari

Kasb ta’limida tarbiyaning nazariy asoslari quyidagi tamoyillarga tayanadi:

1. **Pedagogik nazariya va konsepsiyalar**

- Tarbiya inson rivojlanishining ajralmas qismi sifatida pedagogika fanida keng o‘rganiladi. U insonning har tomonlama rivojlanishida muhim rol o‘ynaydi va uning shaxsiyati, kasbiy

malakalari hamda ijtimoiy xulq-atvorini shakllantirishga xizmat qiladi.

- Vygotskiy, Dewey, Makarenko kabi olimlarning nazariyalari kasb ta’limida qo‘llaniladi. Ularning ishlari tarbiya jarayonida ta’lim va tarbiyaning uzviy bog‘liqligini ko‘rsatib, shaxsni rivojlantirishga qaratilgan yondashuvlarni o‘z ichiga oladi.

2. Ijtimoiy-falsafiy yondashuv

- Tarbiya jamiyatning ehtiyojlari va qadriyatlari bilan bog‘liq bo‘lib, u kasbiy ta’lim jarayonining asosiy yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Tarbiya orqali yoshlar jamiyatning umumiy qadriyatlarini o‘zlashtiradi va ularni amaliyotda qo‘llashga o‘rganadilar.
- Ijtimoiy muhit kasbiy tarbiya jarayoniga ta’sir ko‘rsatadi. Kasbiy tarbiya faqat ta’lim jarayoni bilan cheklanmay, balki oilaviy, jamoat va mehnat muhiti bilan chambarchas bog‘liqdir. Shu sababli, kasbiy ta’limda tarbiyaning muvaffaqiyati jamiyatning umumiy axloqiy me’yorlari bilan ham uyg‘unlashgan bo‘lishi lozim.

3. Psixologik asoslar

- Kasbiy tarbiya shaxsning psixologik xususiyatlarini hisobga olgan holda olib boriladi. Bu jarayonda shaxsning individual ehtiyojlari, qiziqishlari va kasbiy intilishlariga mos keluvchi yondashuvlar qo‘llaniladi.
- Motivatsiya, o‘zini anglash va kasbiy identifikatsiya tarbiya jarayonining muhim qismidir. Kasbiy motivatsiya insonning mehnatga bo‘lgan munosabatini shakllantiradi, o‘zini anglash esa shaxsning kasbiy yo‘nalishini belgilashiga yordam beradi. Kasbiy identifikatsiya orqali esa inson o‘zini tanlagan soha vakili sifatida his qiladi va ushbu kasbga oid qadriyatlarni o‘zlashtiradi.

4. Kasbiy axloq va madaniyat

- Har bir kasb o‘ziga xos axloqiy normalar va me’yorlarga ega bo‘lib, ular ushbu kasbga oid xulq-atvor qoidalari, mas’uliyat hissi va jamiyat oldidagi burchlarni o‘z ichiga oladi. Kasbiy axloq

shaxsning mehnatga bo‘lgan munosabatini belgilash bilan birga, uning kasbiy obro‘sini shakllantirishda ham muhim rol o‘ynaydi.

- Talabalarga kasbiy etika va madaniyatni singdirish kasb ta’limining muhim yo‘nalishlaridan biridir. Buning uchun o‘qituvchilar nafaqat nazariy bilim berish, balki amaliy misollar orqali kasbiy axloq qoidalarini tushuntirishlari lozim. Shuningdek, kasbiy etikani rivojlantirish maqsadida talabalarni turli kasbiy tanlovlar, seminarlar va malaka oshirish dasturlariga jalb etish ham foydali bo‘ladi.

Kasb ta’limida tarbiya metodlari

Kasb ta’limida tarbiyaning samaradorligini oshirish uchun quyidagi metodlardan foydalaniladi:

- **Shaxsiy o‘rnak orqali o‘qitish** – O‘qituvchilarning axloqiy fazilatlari talabalar uchun namuna bo‘ladi. Ularning muloqot madaniyati, mas’uliyat hissi va kasbga sadoqati talabalar uchun o‘rnak vazifasini bajaradi.
- **Axloqiy suhbat va muhokamalar** – Talabalarga kasbiy axloqni tushuntirish uchun bahs-munozaralar tashkil etiladi. Bu jarayonda real kasbiy holatlar muhokama qilinib, to‘g‘ri qaror qabul qilish bo‘yicha fikr almashiladi.
- **Amaliy mashg‘ulotlar va tajribalar** – Talabalar real hayotiy vaziyatlarda o‘z axloqiy qarorlarini qabul qilishga o‘rganadilar. Kasbiy axloqiy muammolarni hal qilish bo‘yicha treninglar o‘tkazilib, talabalar mustaqil qaror qabul qilish ko‘nikmasiga ega bo‘ladilar.
- **Jamoaviy ishlar va loyihalar** – Kasbga oid jamoaviy faoliyat orqali ijtimoiy muloqot va hamkorlik ko‘nikmalari shakllantiriladi. Bundan tashqari, guruh bo‘lib ishlash orqali talabalar bir-biridan o‘rganish imkoniyatiga ega bo‘ladilar.
- **Rol o‘yinlari va sahnalashtirilgan mashg‘ulotlar** – Talabalar kasbiy axloqiy qoidalarni tushunish va amaliyotda qo‘llash uchun turli kasbiy vaziyatlarni sahnalashtirish orqali tajriba orttiradilar.

Kasb ta’limida tarbiya shaxsning nafaqat kasbiy bilim va ko‘nikmalarini rivojlantirish, balki ma’naviy-axloqiy jihatdan yetuk inson bo‘lishiga ham xizmat qiladi. Tarbiyaning nazariy asoslarini tushunish va ulardan samarali foydalanish kelajak avlod kasb egalari sifatida jamiyatda o‘z o‘rnini topishiga yordam beradi.

2. Tarbiyaviy ishlarning shakllari va metodlari.

Tarbiyaviy ishlar har bir jamiyatning asosiy ustunlaridan biri bo‘lib, inson shaxsini shakllantirish, uni har tomonlama rivojlantirish va ijtimoiy hayotga tayyorlash maqsadida amalga oshiriladi. Ushbu jarayonda turli shakllar va metodlar qo‘llaniladi. Ma’ruza davomida tarbiyaviy ishlarning asosiy shakllari va metodlari tahlil qilinadi.

Tarbiyaviy ishlarning asosiy shakllari

Tarbiyaviy ishlar turli shakllarda amalga oshiriladi va ular quyidagi guruhlarga ajratiladi:

1. Jamoaviy tarbiyaviy ishlar

- Marosimlar va bayramlar (Mustaqillik kuni, Yangi yil, Ona tili kuni, Navro‘z, Konstitutsiya kuni) – bu tadbirlar orqali milliy qadriyatlar, tarixiy xotiralar va urf-odatlar yosh avlodga singdiriladi.
- Anjumanlar, uchrashuvlar va seminarlar – ilmiy va ijtimoiy mavzularda fikr almashish, tajriba orttirish hamda yetuk mutaxassislar bilan uchrashuvlar orqali yoshlarning bilim va dunyoqarashini kengaytirish maqsadida tashkil etiladi.
- Ekspeditsiyalar va ekskursiyalar – tabiiy, tarixiy va madaniy obidalarga tashrif buyurish orqali amaliy bilim olish va milliy merosni o‘rganish imkonini beradi.
- Davra suhbatlari va munozaralar – dolzarb ijtimoiy va ma’naviy mavzularda yoshlarning fikrlash qobiliyatini rivojlantirish, muammolar yechimiga nisbatan mustaqil yondashuv shakllantirishga xizmat qiladi.

- Madaniy tadbirlar va konsert dasturlari – musiqa, teatr va boshqa san’at turlarini targ‘ib qilish, yoshlarning estetik didini rivojlantirish va ijodiy faolligini oshirish maqsadida o‘tkaziladi.
- Ko‘rgazmalar va san’at festivallari – ijodiy ishlarni namoyish qilish, milliy va zamonaviy san’atni keng targ‘ib etish hamda yosh avlodni badiiy tafakkurga yo‘naltirish uchun tashkil etiladi.

2. Guruhiy tarbiyaviy ishlar

- To‘garaklar va klublar faoliyati – turli qiziqishlarga yo‘naltirilgan faoliyat bo‘lib, yoshlarning ilmiy, texnik, badiiy va sport sohalarida o‘zlarini sinab ko‘rishiga yordam beradi.
- Seminar-treninglar va amaliy mashg‘ulotlar – ishtirokchilarning nazariy bilimlarini amaliy ko‘nikmalarga aylantirishga qaratilgan maxsus mashg‘ulotlar bo‘lib, o‘z kasbiy va shaxsiy rivojlanishlariga turtki beradi.
- Sport musobaqalari va intellektual o‘yinlar – jismoniy faollikni oshirish va tafakkurni rivojlantirish maqsadida tashkil etilib, ishtirokchilarning jamoaviy ishlash qobiliyatini ham mustahkamlaydi.
- Loyihaviy ishlar va innovatsion g‘oyalar tanlovi – yoshlarning ijodiy fikrlashini rivojlantirish va ularni yangi texnologiyalar, ijtimoiy loyihalar hamda tadbirkorlik faoliyatiga jalb etish imkoniyatini yaratadi.
- Ijodiy va badiiy faoliyat (adabiy kechalar, teatr tomoshalari) – san’at va adabiyotga bo‘lgan qiziqishni oshirish, yoshlarning badiiy tafakkurini rivojlantirish hamda milliy va zamonaviy madaniyat bilan tanishtirishga qaratilgan tadbirlar.
- Ko‘ngillilar harakati va ijtimoiy loyihalar – yoshlarni jamiyat hayotiga jalb qilish, ularning fuqarolik mas’uliyatini shakllantirish va ijtimoiy muammolar yechimini izlashga ko‘maklashish maqsadida amalga oshiriladi.

3. Individual tarbiyaviy ishlar

- Shaxsiy suhbatlar va maslahat berish – tarbiyaviy jarayonda o‘quvchilar bilan yuzma-yuz muloqot qilish orqali ularning ichki dunyosini tushunish va shaxsiy muammolarini hal etishda yordam berish usuli.
- Mentorlik va murabbiylik tizimi – tajribali ustozlar va murabbiylar tomonidan yoshlarni yo‘naltirish, ularning bilim va ko‘nikmalarini oshirish hamda hayotiy tajribalarini shakllantirish jarayoni.
- Rag‘batlantirish va individual motivatsiya berish – har bir shaxsning qiziqishlari va ehtiyojlarini inobatga olgan holda, ularni faol va ijobiy natijalarga undash usullari bo‘lib, moddiy va ma’naviy rag‘batlantirish orqali amalga oshiriladi.

Tarbiyaviy ishlarning metodlari

Tarbiyaviy metodlar – bu tarbiya maqsadlariga erishish uchun foydalaniladigan usullar bo‘lib, ular shartli ravishda quyidagi guruhlarga bo‘linadi:

1. Ijtimoiy ongni shakllantirish metodlari

- Suhbat va tushuntirish – tarbiyalanuvchilar bilan bevosita muloqot qilish orqali ularning fikrlash qobiliyatini rivojlantirish va ma’naviy tushunchalarini boyitishga qaratilgan metod.
- Ma’ruza va hikoya qilish – muayyan mavzuda tizimli bayon qilish yoki qiziqarli hikoyalar orqali muhim tarbiyaviy g‘oyalarni singdirish usuli.
- Bahs va munozaralar – muayyan mavzu yuzasidan fikr almashish va o‘z nuqtayi nazarini asoslash orqali tanqidiy fikrlashni shakllantirishga xizmat qiladi.
- Misol va namuna ko‘rsatish – ma’lum shaxslar yoki voqealar misolida tarbiyaviy g‘oyalarni singdirish va o‘quvchilarni yaxshi fazilatlarni o‘zlashtirishga undash usuli.

2. Amaliy faoliyat va xulq-atvorni shakllantirish metodlari

• Mashqlar va odat hosil qilish – o‘quvchilarning ijtimoiy muhitga moslashuvi va ijobiy xulq-atvor shakllanishi uchun takroriy amaliyot orqali ongli ko‘nikmalarni hosil qilish metodidir.

• O‘yin va rolli mashg‘ulotlar – yoshlarning hayotiy vaziyatlarni tushunishiga va ularga to‘g‘ri munosabat bildirishiga yordam beruvchi amaliy metod bo‘lib, bu orqali muayyan ijtimoiy rollarni sinab ko‘rish imkoniyati yaratiladi.

• Mehnat va jamoaviy faoliyat orqali tarbiya – o‘quvchilarni mehnatsevarlik, jamoada ishlash va o‘zaro hamkorlik qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratilgan usul bo‘lib, bu jarayonda amaliy mashg‘ulotlar va ijtimoiy loyihalar muhim o‘rin tutadi.

• Rag‘batlantirish va jazolash – ijobiy xulq-atvorni qo‘llab-quvvatlash va salbiy harakatlarning oldini olishga xizmat qiluvchi metod bo‘lib, unda adolat va izchillik asosiy tamoyil hisoblanadi.

3. Nazorat va o‘z-o‘zini nazorat qilish metodlari

• Kuzatish va baholash – tarbiyaviy jarayonning samaradorligini aniqlash va o‘quvchilarning rivojlanish darajasini baholash uchun qo‘llaniladigan metod bo‘lib, u tarbiyaviy ishlarning natijadorligini kuzatish va tahlil qilishga yordam beradi.

• Xulq-atvorni tahlil qilish – o‘quvchilarning harakatlari, qarorlari va munosabatlarini chuqur o‘rganish orqali ularga to‘g‘ri yo‘nalish berish hamda xulq-atvorining ijobiy va salbiy jihatlarini aniqlash jarayoni.

• Refleksiya va o‘z-o‘zini baholash – o‘quvchilarning o‘z harakatlari va qarorlarini mustaqil tahlil qilish hamda o‘z rivojlanish darajasini baholash orqali mustaqil fikrlash va o‘z ustida ishlash qobiliyatini oshirish usuli.

Tarbiyaviy ishlar o‘quvchilar va talabalarning shaxsiy rivojlanishiga katta ta’sir ko‘rsatadi. Uning samaradorligi to‘g‘ri tanlangan shakl va metodlarga bog‘liq. Jamoaviy, guruhiy va individual yondashuvlarni qo‘llash orqali tarbiya jarayonini yanada

boyitish mumkin. Tarbiyaviy metodlarni zamonaviy texnologiyalar bilan uyg‘unlashtirish esa ta’lim sifatini oshirishga xizmat qiladi.

3. Kasbiy tarbiya va shaxsiy kompetensiyalar.

Bugungi kunda kasbiy tarbiya va shaxsiy kompetensiyalar inson faoliyatining muhim tarkibiy qismlaridan biri bo‘lib, ular jamiyatda muvaffaqiyatli va samarali mehnat qilishning asosiy shartlaridan hisoblanadi. Zamonaviy dunyoda texnologik taraqqiyot va mehnat bozoridagi o‘zgarishlar kasbiy tarbiya va shaxsiy kompetensiyalarni uzluksiz rivojlantirish zaruriyatini oshirmoqda.

Kasbiy tarbiya nafaqat mutaxassislik bo‘yicha bilimlarni egallash, balki insonning mehnat madaniyati, kasbiy etika va ijodiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishni ham o‘z ichiga oladi. Shaxsiy kompetensiyalar esa insonning ish joyida va kundalik hayotda samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Ular muloqot qobiliyati, moslashuvchanlik, muammolarni hal qilish ko‘nikmalari va innovatsion yondashuvlarni o‘z ichiga oladi.

Bu omillar shaxsning kasbiy rivojlanishiga bevosita ta’sir ko‘rsatib, uning mehnat bozorida raqobatbardoshligini oshirishga, shuningdek, jamiyatning umumiy taraqqiyotiga hissa qo‘shishiga xizmat qiladi.

Kasbiy tarbiya tushunchasi va uning ahamiyati

Kasbiy tarbiya – bu insonning kasbiy faoliyatga tayyorgarligini shakllantirish, kasbiy malaka va ko‘nikmalarni rivojlantirish hamda mehnat etikasini o‘zlashtirish jarayonidir. U quyidagi asosiy jihatlarni o‘z ichiga oladi:

- Kasbiy bilim va ko‘nikmalarni shakllantirish, ya’ni mutaxassislik bo‘yicha nazariy va amaliy bilimlarni egallash, ularni ish faoliyatida qo‘llay bilish qobiliyatini rivojlantirish;

- Mehnat intizomi va mas’uliyatni oshirish, ya’ni ishga vaqtida kelish, topshiriqlarni sifatli bajarish, kasbiy axloq qoidalariga rioya qilish;
- Kasbiy etika va madaniyatni rivojlantirish, bu esa jamoadagi o‘zaro munosabatlarni yaxshilash, hurmat va mas’uliyat hissini oshirishga xizmat qiladi;
- Innovatsion yondashuvlarni qo‘llash qobiliyatini shakllantirish, bu esa yangi texnologiyalar va zamonaviy mehnat uslublarini o‘zlashtirish orqali kasbiy samaradorlikni oshirishni anglatadi.

Kasbiy tarbiya insonning nafaqat ish joyida, balki butun hayoti davomida o‘z ustida ishlashini talab qiladi. Rivojlangan kasbiy tarbiya tizimi jamiyat iqtisodiy rivojlanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

Shaxsiy kompetensiyalar va ularning kasbiy rivojlanishdagi o‘rni

Shaxsiy kompetensiyalar – bu insonning kasbiy faoliyatda samaradorligini oshirishga xizmat qiluvchi shaxsiy fazilatlari, bilim va ko‘nikmalarining yig‘indisidir. Ular quyidagi turlarga bo‘linadi:

- **Kognitiv kompetensiyalar**: tahliliy fikrlash, muammolarni hal qilish qobiliyati, ya’ni insonning axborotni qayta ishlash, muammolarni tahlil qilish va to‘g‘ri xulosalar chiqarish qobiliyati. Ushbu kompetensiya zamonaviy ish joylarida yuqori baholanadi;
- **Ijtimoiy kompetensiyalar**: muloqot qilish, jamoada ishlash, yetakchilik qobiliyatlari. Ushbu kompetensiyalar shaxsning jamoa ichida o‘zini tutishi, boshqalar bilan samarali ishlashi va yetakchilik qobiliyatlarini namoyon qilishi bilan bog‘liq;
- **Emotsional kompetensiyalar**: stressga chidamlilik, moslashuvchanlik, o‘zini o‘zi boshqarish. Bu shaxsning stressli vaziyatlarda to‘g‘ri qaror qabul qila olishi, atrof-muhitga moslasha bilishi va his-tuyg‘ularini boshqarishi bilan belgilanadi;
- **Texnik kompetensiyalar**: kasbiy ko‘nikma va bilimlarni amaliy qo‘llash qobiliyati, ya’ni inson o‘z kasbiy bilimlarini qanday

qo‘llashi, yangi texnologiyalarga moslasha olishi va sohasida yetuk mutaxassis bo‘lishi bilan bog‘liq.

Shaxsiy kompetensiyalar insonning kasbiy hayotida muvaffaqiyatga erishishida muhim rol o‘ynaydi. Zamonaviy mehnat bozori mutaxassislardan nafaqat kasbiy bilim, balki muammolarni hal qilish, innovatsion fikrlash, jamoada ishlash kabi malakalarni ham talab qiladi.

Kasbiy tarbiya va shaxsiy kompetensiyalarni rivojlantirish yo‘llari

Kasbiy tarbiya va shaxsiy kompetensiyalarni rivojlantirish uchun quyidagi chora-tadbirlarni amalga oshirish muhim:

- Ta’lim muassasalarida kasbiy tarbiyani rivojlantirish va amaliyot bilan bog‘liq mashg‘ulotlarni kengaytirish, ya’ni o‘quvchilarga nazariy bilim bilan bir qatorda amaliy tajriba ham berish, ishlab chiqarish korxonalari bilan hamkorlikni yo‘lga qo‘yish;
- Mutaxassislarni uzluksiz kasbiy rivojlanish kurslariga jalb qilish, ya’ni zamonaviy bilim va texnologiyalarga moslashish uchun doimiy o‘qish va o‘z ustida ishlash madaniyatini shakllantirish;
- Ish joylarida mentorlik va murabbiylik tizimini yo‘lga qo‘yish, bu orqali tajribali mutaxassislarning yosh kadrlarni qo‘llab-quvvatlashi, ularga kasbiy jihatdan yo‘nalish berishi va o‘z tajribalarini o‘rgatishi;
- Shaxsiy rivojlanish bo‘yicha trening va seminarlar tashkil qilish, bunda muloqot qobiliyatlari, stressga chidamlilik, jamoada ishlash, yetakchilik va boshqa shaxsiy kompetensiyalarni rivojlantirishga e’tibor qaratish;
- Texnologik o‘zgarishlarga moslashish uchun doimiy o‘qish va yangi bilimlarni egallash, yangi texnologiyalar va innovatsion usullarni tezda o‘zlashtirish qobiliyatini shakllantirish.

Kasbiy tarbiya va shaxsiy kompetensiyalar insonning kasbiy faoliyatdagi muvaffaqiyatini belgilovchi muhim omillardir. Ular

nafaqat individual kasbiy o‘sish va rivojlanish, balki umuman jamiyatning iqtisodiy va ijtimoiy taraqqiyotiga ham katta ta’sir ko‘rsatadi. Yaxshi rivojlangan kasbiy tarbiya tizimi jamiyatda raqobatbardosh, malakali va o‘z kasbiga mas’uliyat bilan yondashuvchi kadrlarni yetishtirishga xizmat qiladi.

Shu sababli, ta’lim muassasalari, ish beruvchilar va jamiyat vakillari hamkorlikda ushbu yo‘nalishlarni takomillashtirishga alohida e’tibor qaratishlari lozim. Buning uchun uzluksiz ta’lim va qayta tayyorlov tizimlarini mustahkamlash, kasbiy axloq va mehnat madaniyatini shakllantirish, innovatsion texnologiyalarni joriy etish va inson kapitaliga investitsiyalarni oshirish muhim ahamiyat kasb etadi. Kasbiy tarbiya va shaxsiy kompetensiyalarni rivojlantirish bo‘yicha amalga oshiriladigan harakatlar nafaqat shaxsiy muvaffaqiyatga, balki jamiyatning barqaror taraqqiyotiga ham xizmat qiladi.

MAVZU BO‘YICHA SAVOLLAR:

1. Kasb ta’limida tarbiya nazariyasining asosiy tamoyillari qanday?
2. Kasb ta’limida tarbiya jarayoni qanday tashkil etiladi?
3. Kasb ta’limida tarbiyaning asosiy maqsadlari qanday?
4. Kasb ta’limida tarbiya jarayonida o‘qituvchining roli qanday?
5. Kasb ta’limida tarbiya jarayonida talabalarning shaxsiy rivojlanishiga qanday e’tibor beriladi?
6. Kasb ta’limida tarbiya jarayonida axloqiy qadriyatlarga qanday e’tibor beriladi?
7. Kasb ta’limida tarbiya jarayonida jamoaviy tarbiyaning ahamiyati qanday?
8. Kasb ta’limida tarbiya jarayonida amaliy ko‘nikmalarni rivojlantirish qanday amalga oshiriladi?
9. Kasb ta’limida tarbiya jarayonida zamonaviy texnologiyalardan qanday foydalaniladi?

10-MAVZU. OILADA TARBIYA ASOSLARI. HOZIRGI ZAMON O‘ZBEK OILALARIDAGI TARBIYANING XUSUSIYATLARI

Reja:

1. Oila tarbiyasining psixologik va pedagogik asoslari.
2. O‘zbek oilalarida an’anaviy tarbiya usullari.
3. Hozirgi zamon oilalarida tarbiyaning o‘zgarishlari.

1. Oila tarbiyasining psixologik va pedagogik asoslari.

Oila jamiyatning eng muhim bo‘g‘ini bo‘lib, inson tarbiyasining ilk bosqichi aynan oilada shakllanadi. Oila nafaqat bola hayotining ilk maktabi, balki uning shaxsiyati, dunyoqarashi va axloqiy qadriyatlarining poydevori hamdir. Bolaning shaxs sifatida kamol topishi, uning ijtimoiy hayotga moslashuvi, madaniy va axloqiy me’yorlarni o‘zlashtirishi ko‘p jihatdan oilaviy muhitga bog‘liq. Ota-onalar va boshqa oila a’zolarining munosabatlari, tarbiya uslublari, ma’naviy va intellektual muhit bolaning kelajakdagi xulq-atvori va qarorlarini shakllantiruvchi omillardandir. Ushbu maqolada oila tarbiyasining psixologik va pedagogik asoslari haqida batafsil so‘z yuritiladi hamda samarali tarbiya jarayonining muhim jihatlari tahlil qilinadi.

Oila tarbiyasining psixologik asoslari

Oila tarbiyasi bolaning psixologik rivojlanishida hal qiluvchi ahamiyatga ega bo‘lib, uning ruhiy holati va individual xususiyatlarini hisobga olgan holda tashkil etilishi lozim. Bolaning o‘ziga bo‘lgan ishonchini oshirish, stresslarga bardosh berish qobiliyatini shakllantirish va sog‘lom ijtimoiy munosabatlarni rivojlantirishda oilaning o‘rni beqiyosdir. Tarbiya jarayonida bolalarning emotsional ehtiyojlarini to‘g‘ri tushunish va ularning

shaxsiy qobiliyatlarini rivojlantirish muhimdir. Buning uchun quyidagi omillar muhim ahamiyat kasb etadi:

- **Mehr va e’tibor**: Bolaning psixologik rivojlanishi uchun ota-onaning mehr-muhabbati juda muhimdir. Mehr-muhabbat va e’tibor yetishmovchiligi bolaning ruhiy holatiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin, shu boisdan ota-onalar farzandlari bilan doimiy aloqa o‘rnatishlari va ularga mehr berishlari lozim. Mehribonlik va e’tibor bolaning o‘ziga bo‘lgan ishonchini shakllantirish, uning emotsional barqarorligini ta’minlash va mustahkam psixologik immunitet hosil qilishda muhim ahamiyat kasb etadi.
- **Ota-onalar va farzand o‘rtasidagi muloqot**: Samarali muloqot bolada o‘z fikrlarini erkin ifodalash, muammolarini aytish va hal qilish ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Buning uchun ota-onalar bolalariga quloq tutish, ularning his-tuyg‘ularini tushunish va fikrlarini hurmat qilishlari lozim. Ochiq va ishonchli muloqot bolaning ijtimoiy va kommunikativ ko‘nikmalarini mustahkamlaydi, shu bilan birga ularning oilaviy qadriyatlarga sodiqligini oshiradi.
- **Emotsional muhit**: Oila ichidagi ijobiy emotsional muhit bola ruhiy barqarorligini ta’minlaydi. Ota-onalar o‘zaro hurmat, qo‘llab-quvvatlash va ijobiy muhit yaratish orqali bolalarining ruhiy holatini mustahkamlashlari mumkin. Stress, oilaviy kelishmovchiliklar va janjallar esa bolaning psixologik rivojlanishiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Shu sababli, oilada tushunish, mehribonlik va hamkorlik muhiti shakllantirilishi lozim.

Oila tarbiyasining pedagogik asoslari

Pedagogik nuqtayi nazardan oila tarbiyasi farzandga ta’lim-tarbiya berishning asosiy bosqichi hisoblanadi. U quyidagi asosiy tamoyillarga tayanadi:

- **Shaxsga yo‘naltirilgan yondashuv**: Har bir bola o‘ziga xos individuallikka ega bo‘lib, tarbiya jarayonida uning shaxsiy qiziqishlari, qobiliyatlari va ehtiyojlarini hisobga olish zarur. Bu yondashuv bolaning qobiliyatlarini rivojlantirishga xizmat qiladi va

unga mos keladigan ta’lim shakllarini tanlash imkonini beradi. Shuningdek, bola tarbiyasida uning psixologik xususiyatlari, o‘quv jarayonidagi qiyinchiliklari va motivatsiyasi hisobga olinishi lozim.

- **Namuna ko‘rsatish usuli**: Bolalar ko‘proq ota-onalarining xatti-harakatlaridan o‘rganadilar. Shu boisdan ota-onalar o‘zlari namunali bo‘lishlari lozim. Yaxshi odatlar, mas’uliyat va halollik kabi fazilatlarni farzandlar asosan ota-onalaridan o‘rganadilar. Ota-onalar o‘z xatti-harakatlari va muomalalari orqali bolaga axloqiy me’yorlarni singdirishlari kerak.
- **Mehnat tarbiyasi**: Farzandlarni yoshligidan mehnatga o‘rgatish, ularning mas’uliyat va tartiblilik hissini shakllantirishga yordam beradi. Bolalarga kichik yoshdan boshlab uy yumushlariga yordam berish, jamoa ishlarida ishtirok etish va o‘z vazifalarini bajarish o‘rgatilishi lozim. Bu nafaqat ularning mustaqillik darajasini oshiradi, balki kelajakda ijtimoiy hayotga moslashishiga ham yordam beradi.
- **Intellektual rivojlanish**: Farzandning intellektual salohiyatini oshirish uchun oilada o‘qish, ilmiy izlanish va ijodiy faoliyatni qo‘llab-quvvatlash kerak. Bolaning dunyoqarashini kengaytirish, yangi bilimlarni o‘zlashtirish va mustaqil fikrlash qobiliyatini shakllantirish uchun kitob o‘qish madaniyati rivojlantirilishi muhim. Bundan tashqari, ota-onalar farzandlarini turli ilmiy, san’at va sport faoliyatlariga jalb etish orqali ularning iqtidorlarini aniqlashga va rivojlantirishga yordam berishlari kerak.

Oila tarbiyasi bola shaxsining shakllanishida hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Uning muvaffaqiyatli bo‘lishi uchun psixologik va pedagogik yondashuvlar uyg‘unlashgan holda amalga oshirilishi lozim. Mehr-muhabbat, to‘g‘ri muloqot va ijobiy oila muhitining yaratilishi bolaning ruhiy barqarorligini ta’minlasa, pedagogik tamoyillarga rioya qilish uning intellektual va axloqiy rivojlanishiga xizmat qiladi. Shu sababli, har bir ota-ona o‘z farzandiga puxta tarbiya berishga intilishi zarur.

MAVZU BO‘YICHA SAVOLLAR:

1. Oilada tarbiyaning asosiy tamoyillari qanday?
2. Hozirgi zamon o‘zbek oilalarida tarbiyaning xususiyatlari qanday?
3. Oilada bolalarni tarbiyalashda qanday usullar qo‘llaniladi?
4. Hozirgi zamon oilalarida axloqiy tarbiyaning ahamiyati qanday?
5. Oilada bolalarning shaxsiy rivojlanishiga qanday e’tibor beriladi?
6. Hozirgi zamon oilalarida tarbiyada jamoaviy va individual yondashuvlar qanday uyg‘unlashtiriladi?
7. Oilada tarbiyada o‘zaro hurmat va hamjihatlikning ahamiyati qanday?
8. Hozirgi zamon oilalarida tarbiyada zamonaviy texnologiyalarning roli qanday?
9. Oilada tarbiyada bolalarning ijtimoiy ko‘nikmalarini rivojlantirish qanday amalga oshiriladi?
10. Hozirgi zamon oilalarida tarbiyada an’anaviy va zamonaviy qadriyatlar qanday uyg‘unlashtiriladi?

11-MAVZU. O‘SMIRLIK DAVRIDA XARAKTERNI INDIVIDUAL XUSUSIYATLARI VA UNDA TARBIYANING ROLI

Reja:

1. O‘smirlik davridagi psixologik xususiyatlar.

2. Tarbiya jarayonida shaxsiy yondashuvning ahamiyati.

3. O‘smirlik davridagi tarbiyaviy muammolar va ularning yechimlari.

O‘smirlik – inson hayotining o‘ta mas’uliyatli, dinamik va ko‘p qirrali bosqichidir. Bu davr biologik, psixologik va ijtimoiy omillarning uyg‘unlashuvi bilan tavsiflanadi. O‘smirlik yoshining boshlanishi va tugashi har bir shaxs uchun individual bo‘lishi mumkin bo‘lsa-da, odatda u 11–16 yoshlar oralig‘ini qamrab oladi. Jahon sog‘liqni saqlash tashkiloti (JSST) mezonlariga ko‘ra, o‘smirlik yoshi 10 dan 19 yoshgacha bo‘lgan davrni o‘z ichiga oladi.

Mazkur davrda inson organizmida tez sur’atlarda jismoniy va jinsiy yetilish, ijtimoiy mavqe va munosabatlar tizimining o‘zgarishi, psixik faoliyat turlarining murakkablashuvi, mustaqil fikr va xulqning shakllanishi kabi omillar bir vaqtda kechadi. O‘smirlik yoshidagi psixologik o‘zgarishlar nafaqat biologik omillar, balki ijtimoiy-psixologik muhit, oilaviy tarbiya, maktabdagi ta’lim tizimi va tengdoshlar guruhi bilan bog‘liq munosabatlar orqali shakllanadi.

1. Biologik omillar va psixik holatga ta’siri

O‘smirlik yoshida jinsiy yetilishga oid gormonal o‘zgarishlar (masalan, testosteron, estrogenlar va boshqa moddalarning faollashuvi) asab tizimining reaktivligini kuchaytiradi. Bu esa o‘z navbatida hissiy beqarorlik, tez o‘zgaruvchan kayfiyat, charchoq va bezovtalik holatlariga olib keladi. Tanadagi tashqi o‘zgarishlar (bo‘y o‘sishi, ovozning o‘zgarishi, teridagi

o‘zgarishlar va boshqalar) o‘smirda o‘ziga nisbatan sezgirlikni kuchaytiradi, ba’zida esa komplekslar shakllanishiga sabab bo‘ladi.

2. Shaxsiy identifikatsiya va "Men" obrazining shakllanishi

O‘smirlik psixologiyasining markaziy jihatlaridan biri bu **shaxsiylik identifikatsiyasi**dir. O‘smir o‘zini mustaqil shaxs sifatida anglay boshlaydi, o‘z qarashlari, ideallari, hayotga munosabati va qadriyatlarini shakllantiradi. Bu jarayon Eriksonning psixososial rivojlanish nazariyasida "identifikatsiyaga qarshi identifikatsion inqiroz" deb ataladi. Bu bosqichda o‘smir "men kimman?", "qanday inson bo‘lishni istayman?" degan savollar bilan yuzlashadi. U o‘z qarorlariga egalik qilishni xohlaydi, biroq hali tajribasi yetarli emasligi sababli boshqalar fikriga kuchli ehtiyoj sezadi.

3. Tengdoshlar guruhi va ijtimoiy normaga moslashuv

O‘smirlar uchun ijtimoiy guruh, ayniqsa do‘stlar jamoasi, shaxsiy rivojlanishning muhim manbaiga aylanadi. Bu davrda tengdoshlar orasida o‘z o‘rnini topish, jamoa tomonidan qabul qilinish va tasdiqlanish ehtiyoji kuchli bo‘ladi. Do‘stlar bilan bo‘lgan munosabatlar, hamkorlik, bahs, raqobat, qo‘llab-quvvatlash yoki rad etish holatlari o‘smir psixologiyasiga kuchli ta’sir o‘tkazadi. Shuning uchun o‘qituvchi va ota-onalarning vazifasi – o‘smirlarni ijobiy guruhlarga yo‘naltirish, salbiy muhitdan ogohlantirish va moslashuv jarayonida ularga yordam berishdir.

4. Mustaqillikka intilish va autoritetlarga munosabat

Bu davrda mustaqillikka bo‘lgan ehtiyoj ortadi. O‘smirlar kattalarning nazorati va ko‘rsatmalarini ba’zan rad etadilar, o‘z xulq-atvorlari va qarorlarini o‘zlari qabul qilishni istaydilar. Bu holat kattalar bilan bo‘lgan ziddiyatli vaziyatlarni yuzaga keltirishi mumkin. Pedagogik jihatdan bunday inqirozni ijobiy

yo‘naltirish, mustaqillikni qo‘llab-quvvatlash va mas’uliyat bilan uyg‘unlashtirish muhimdir.

5. Emotsional beqarorlik va o‘zgaruvchanlik

Gormonal fonning o‘zgarishi natijasida kayfiyatda keskin o‘zgarishlar kuzatiladi. O‘smirlar kichik voqealarga ortiqcha reaktsiya bildirishi, tez ranjishi, qizishishi yoki o‘zini chetga tortishi mumkin. Ba’zi hollarda bu depressiv holatlarga, yolg‘izlik hissiga yoki norozilik ifodasiga olib keladi. Shu sababli emotsional barqarorlikni ta’minlashda ota-ona va pedagoglar tomonidan beriladigan ijobiy motivatsiya va doimiy psixologik qo‘llab-quvvatlash zarur.

6. Tanqidiy tafakkur va axloqiy ongning shakllanishi

O‘smirlar dunyoqarashi kengayadi, ular jamiyatdagi adolatsizlik, ikkiyuzlamachilik, axloqiy me’yorlar haqida fikr yurita boshlaydilar. Shaxsiy qarashlar shakllanadi, ideal obrazlarga ergashishga intilish ortadi. Bu davrda axloqiy dilemmalar ustida fikrlash, ijtimoiy mas’uliyat, empatiya va boshqalarga nisbatan hurmat kabi sifatlar rivojlanadi. Ta’lim-tarbiya jarayonida ushbu omillarni yodda tutish o‘smirni ijtimoiy jihatdan yetuk shaxs sifatida shakllantirishga xizmat qiladi.

7. Kognitiv rivojlanish va ijodiy salohiyat

O‘smirlik davrida tafakkur turlari, ayniqsa, mantiqiy, abstrakt va reflektiv tafakkur rivojlanadi. Piage nazariyasiga ko‘ra, o‘smirlar “formal operatsiyalar” bosqichiga o‘tadilar, bu esa ular uchun gipoteza qurish, sabab-oqibat munosabatlarini tahlil qilish, nazariy xulosalar chiqarish imkonini beradi. Shu bois bu davrda ularni ilmiy izlanishlar, ijodiy topshiriqlar, bahs-munozarali darslar orqali faol fikrlashga jalb qilish foydalidir.

8. Kasbga yo‘naltirish va hayotiy maqsadlar

Kasbiy yo‘nalishni tanlash jarayoni aynan o‘smirlikda boshlanganligi sababli, bu yoshda o‘z qiziqishlarini anglash va

maqsadlar qo‘yish muhim ahamiyat kasb etadi. Psixologlar yoshlarning qobiliyati, qiziqishi, ijtimoiy ehtiyojlari asosida kasb tanlashiga yo‘l ko‘rsatishni tavsiya etadilar. Shu maqsadda maktablarda kasbga yo‘naltirish mashg‘ulotlari, mehnat darslari, suhbatlar va mutaxassislar bilan uchrashuvlar tashkil etilishi lozim.

O‘smirlik – shaxsning shakllanishida burilish nuqtasi hisoblanadi. Bu davrning psixologik xususiyatlarini chuqur o‘rganish va to‘g‘ri baholash o‘qituvchi, ota-ona va ijtimoiy pedagoglarning asosiy vazifalaridan biridir. O‘smirlarning individual ehtiyojlarini inobatga olish, ularga hurmat bilan yondashish, hissiy barqarorlik va ijtimoiy faollikni qo‘llab-quvvatlash orqali jamiyatga ijtimoiy mas’uliyatli, barkamol shaxs yetishtirish mumkin.

1. Tarbiya jarayonida shaxsiy yondashuvning ahamiyati

Zamonaviy pedagogikada tarbiya jarayonining markazida **inson** turadi. Har bir bola yoki o‘smir – o‘ziga xos psixologik holat, hayotiy tajriba, qadriyatlar tizimi va ehtiyojlarga ega shaxsdir. Shu bois, umumiy yondashuvlar bilan cheklanmasdan, har bir tarbiyalanuvchining individualligini tan olish va unga mos yondashish zarur. Bunday yondashuv **shaxsga yo‘naltirilgan (personalizatsiyalashgan) tarbiya** deb ataladi.

Tarbiya – bu shunchaki axloqiy me’yorlar tizimini singdirish emas, balki har bir insonning ichki imkoniyatlarini ochish, uning qadr-qimmatini tan olish, ijtimoiy javobgarlikni, axloqiy dunyoqarashni va mustaqil qaror qabul qilish qobiliyatini rivojlantirish jarayonidir. Bu maqsadga erishishda **shaxsiy yondashuv** muhim o‘rin tutadi.

1. Shaxsiy yondashuv tushunchasi

Shaxsiy yondashuv – bu tarbiyachining tarbiyalanuvchiga umumiy talab emas, balki **uning individual psixologik, ijtimoiy va ma’naviy xususiyatlarini hisobga olgan holda** munosabatda bo‘lishi demakdir. Bunday yondashuv quyidagilarga asoslanadi:

- Har bir o‘quvchi **takrorlanmas shaxs** ekanligini tan olish;
- Uning ijtimoiy tajribasi, qiziqishi, oilaviy muhiti va dunyoqarashini hisobga olish;
- Shaxsning o‘z-o‘zini anglash, rivojlantirish va ijtimoiylashuv jarayonlariga faol ta’sir ko‘rsatish.

Shaxsiy yondashuvning asosiy prinsiplaridan biri bu **insonparvarlik** va **sub’ektga yondashuv**dir – o‘quvchi tarbiya obyekti emas, balki faol sub’ekt sifatida qaraladi.

2. Shaxsiy yondashuvning pedagogik asoslari

Shaxsiy yondashuv zamirida mashhur psixolog va pedagoglarning qarashlari yotadi. Jumladan:

- **K.D. Ushinskiy** ta’lim va tarbiya jarayonini har bir bolaning individual ruhiy tuzilmasiga moslashtirish kerakligini urg‘ulagan;
- **L.S. Vygotskiy** “yaqin rivojlanish zonasi” nazariyasida bola rivoji uning ichki salohiyati va tashqi yordam (o‘qituvchi, katta yoshdagi inson) orqali yuzaga chiqishini ko‘rsatgan;
- **K. Rojers** insonparvar psixologiya asoschisi sifatida, har bir shaxsda o‘sish va rivojlanish ehtiyoji borligini ta’kidlagan. U pedagogik muloqotda empatiya, qabul qilish va samimiylikni muhim deb hisoblagan.

Demak, shaxsiy yondashuv – bu har bir tarbiyalanuvchining rivojlanish trayektoriyasini tushunishga va unga mos pedagogik strategiyalar ishlab chiqishga xizmat qiluvchi metodologik yondashuvdir.

3. Shaxsiy yondashuvning afzalliklari

Tarbiya jarayonida shaxsiy yondashuvni qo‘llash quyidagi ijobiy natijalarga olib keladi:

- **Tarbiyalanuvchining ichki faolligi oshadi**, u o‘z harakatlarining ma’nosini anglaydi va ularga ongli tarzda yondashadi;
- **Tarbiyaviy ta’sirning samaradorligi oshadi**, chunki individual ehtiyojlar inobatga olinadi;
- O‘quvchining **ijtimoiy va axloqiy jihatdan barkamol shaxs sifatida shakllanishi** tezlashadi;
- **Psixologik iqlim yaxshilanadi**, bolalar o‘zlarini qadrlangan, tushunilgan deb his qilishadi.

Masalan, ota-onasidan mehr yetishmayotgan bola bilan ko‘proq individual suhbat o‘tkazish, uni maqtash orqali o‘zini qadrlash hissini rivojlantirish mumkin. Yoki tortinchoq bola guruhli faoliyatlarda faolroq ishtirok etishi uchun qo‘llab-quvvatlovchi vaziyatlar yaratish muhim.

4. Tarbiya tizimida shaxsiy yondashuvni amalga oshirish yo‘llari

Shaxsga yo‘naltirilgan tarbiyani samarali tashkil etish uchun quyidagi shartlar muhim:

1. **O‘quvchini bilish** – uning xulq-atvori, xarakteri, oilaviy muhitini tahlil qilish;
2. **Individual rivojlanish rejasini tuzish** – har bir o‘quvchi uchun mos rag‘batlantirish, o‘zini namoyon qilish imkoniyatlarini yaratish;
3. **Pedagogik muloqotni rivojlantirish** – ochiq, empatik va samimiy munosabatlarni yo‘lga qo‘yish;
4. **Ko‘p yo‘nalishli tarbiya** – axloqiy, estetik, mehnat, ekologik va huquqiy tarbiyani integratsiyalashgan tarzda olib borish;
5. **Refleksiya** – o‘quvchi o‘z xatti-harakatlari ustida fikr yuritishiga imkon yaratish, mustaqil xulosa chiqarishga o‘rgatish.

5. Amaliy misol

7-sinfda tahsil olayotgan, ichki dunyosi boy, ammo kamgap va tortinchoq o‘quvchi bor deylik. Umumiy tarbiyaviy ishlar unga unchalik ta’sir qilmaydi. Bunday holatda, unga **kitobxonlik klubi, badiiy ifoda darslari yoki rasm chizish** orqali o‘zini namoyon etishiga sharoit yaratish – shaxsiy yondashuvning amaliy namunasi bo‘lishi mumkin.

Shaxsiy yondashuv tarbiya jarayonining zamonaviy paradigmasidir. Bu yondashuv o‘quvchining ichki dunyosini tushunishga, uni qabul qilishga, kuchli va zaif tomonlarini aniqlashga va unga mos pedagogik strategiyalarni tanlashga yordam beradi. Shaxsiy yondashuvning markazida insonning qadr-qimmati, huquqlari va imkoniyatlariga hurmat yotadi. Bu esa tarbiyani sun’iy jarayon emas, balki ijtimoiy-madaniy rivojlanishning tabiiy va insoniy asosiga aylantiradi.

2. O‘smirlik davridagi tarbiyaviy muammolar va ularning yechimlari

O‘smirlik – shaxs rivojlanishining nozik va murakkab bosqichidir. Bu davr biologik, psixologik va ijtimoiy o‘zgarishlar bilan boyitilgan bo‘lib, o‘z-o‘zini anglash, mustaqillik, ijtimoiy mavqe izlash va dunyoqarashning shakllanishi jarayonlarini o‘z ichiga oladi. Shu sababli bu bosqichda tarbiyaviy muammolar ko‘proq uchraydi va ular ko‘pincha jiddiy oqibatlarga olib kelishi mumkin. Bu muammolarni erta aniqlash va ularni hal etish bo‘yicha to‘g‘ri strategiyalar ishlab chiqish pedagogik faoliyatda nihoyatda muhim sanaladi.

1. Tarbiyaviy muammolarning asosiy turlari

O‘smirlik davrida kuzatiladigan asosiy tarbiyaviy muammolar quyidagilar bo‘lishi mumkin:

1.1. Avtoritetlar bilan ziddiyatlar

O‘smirlar bu davrda mustaqillikka intiladilar, kattalarning nazoratini qabul qilishni istamay qoladilar. Bu esa ota-onalar, o‘qituvchilar va boshqa kattalar bilan ziddiyatlarga sabab bo‘ladi. O‘smir o‘z fikrining mustaqilligini tasdiqlashga harakat qiladi, ammo tajriba yetishmasligi tufayli noto‘g‘ri qarorlar qabul qilishi mumkin.

1.2. Emotsional beqarorlik

Gormonal o‘zgarishlar tufayli o‘smirlar hissiyotlarga tez beriladilar, kayfiyatlari tez-tez o‘zgaradi. Bu holat ularda xavotir, izolyatsiyaga moyillik, asabiylik yoki agressivlik tarzida namoyon bo‘ladi. Ayniqsa, ijtimoiy taqqoslash (masalan, tengdoshlar bilan o‘zini solishtirish) ruhiy bosimga olib keladi.

1.3. Ijtimoiy normadan chetlanish

Ba’zi o‘smirlar jamiyat talablariga qarshi chiqish, rad etish, tajovuzkorlik yoki axloqsizlik kabi xatti-harakatlar orqali e’tibor qozonishga harakat qiladilar. Bu holat ko‘pincha oiladagi nizolar, e’tiborsizlik yoki salbiy do‘stlar muhitidan kelib chiqadi.

1.4. Salbiy muhit ta’siri

Tengdoshlar bosimi, ommaviy axborot vositalaridagi zo‘ravonlik, internetdagi xavfli axborotlar, ijtimoiy tarmoqlardagi noto‘g‘ri qadriyatlar o‘smir psixikasiga kuchli ta’sir ko‘rsatadi. Bu esa noto‘g‘ri qarorlar, giyohvandlik, erta jinsiy aloqa, huquqbuzarlik kabi oqibatlarga olib kelishi mumkin.

1.5. O‘ziga past baho va motivatsiya yetishmasligi

Ko‘pchilik o‘smirlar o‘ziga nisbatan ishonchsizlik, qobiliyatlariga shubha, o‘qishga nisbatan befarqlik kabi

muammolarga duch keladilar. Bu holat ularning ijtimoiy faolligi va o‘zini rivojlantirish salohiyatini pasaytiradi.

2. Tarbiyaviy muammolarning asosiy sabablari

Tarbiyaviy muammolar sabablari kompleks va ko‘p qirrali bo‘lib, quyidagilardan iborat:

- Oiladagi **mehr va e’tibor yetishmasligi**;
- Pedagogik faoliyatda **individual yondashuvning yo‘qligi**;
- **Qattiqqo‘llik yoki beparvolik**ka asoslangan tarbiya uslublari;
- O‘smirlarning **ijtimoiy ehtiyojlarini inkor qilish**;
- **Salbiy axborot muhitining** kuchli ta’siri (ijtimoiy tarmoqlar, zo‘ravonlikka asoslangan media kontentlar).

3. Tarbiyaviy muammolarni hal etish yo‘llari

Tarbiyaviy muammolarga yondashishda kompleks, tizimli va shaxsga yo‘naltirilgan strategiyalar zarur:

3.1. Psixologik-pedagogik diagnostika

Har bir o‘smirning individual xususiyatlari, qiziqishlari, ehtiyojlari, ijtimoiy va emotsional holatini o‘rganish muhim. Bu maqsadda kuzatish, suhbat, so‘rovnoma, psixologik testlar kabi metodlar qo‘llaniladi.

3.2. Individual va guruhiy tarbiyaviy ishlar

Tarbiyaviy ishlar faqat umumiy bayramlar yoki nutqlar bilan cheklanmasligi kerak. Shaxsiy suhbatlar, kichik guruhlarda ishlash, psixologik treninglar, muammoli vaziyatlarni tahlil qilish o‘smirda ijtimoiy kompetensiyalarni rivojlantiradi.

3.3. Ijobiy namuna va autoritet yaratish

O‘smirlar ideal obrazlarga ergashishga moyil bo‘ladilar. Shuning uchun tarbiyachi yoki o‘qituvchi o‘zi ijobiy shaxsiy fazilatlarga ega bo‘lishi, o‘z xatti-harakatlari orqali o‘rnak bo‘lishi zarur. Mashhur shaxslar, tarixiy qahramonlar,

zamonaviy olimlar va sportchilar misolida ma’naviy qadriyatlar targ‘ib qilinishi mumkin.

3.4. Oila bilan hamkorlik

Tarbiyaviy muammolarni hal qilishda ota-onalar bilan doimiy aloqada bo‘lish, maslahatlar berish, treninglar va ota-onalar yig‘ilishlarini muntazam tashkil etish muhim. Oilaviy tarbiya uslublarini korreksiyalash ko‘pincha muhim natija beradi.

3.5. Media va axborot madaniyatini shakllantirish

O‘quvchilarda media savodxonlikni rivojlantirish, ularni tanqidiy fikrlashga, axborotni tahlil qilishga o‘rgatish, ijtimoiy tarmoqlarda xavfsiz va mas’uliyatli xatti-harakatni shakllantirish muhimdir.

4. Amaliy tavsiyalar

Tarbiyaviy muammo	Tavsiya etilgan yechim
O‘qishga qiziqmaslik	Motivatsion suhbatlar, qiziqarli topshiriqlar
Agressiv xatti-harakat	Psixologik treninglar, sport faoliyati
Avtoritetlarga qarshilik	Dialogik muloqot, tanqid o‘rniga maslahat
Ijtimoiy chetlashish	Ijtimoiy rolli o‘yinlar, guruhli loyihalar
Salbiy do‘stlar ta’siri	Ijobiy muhit yaratish, klub va to‘garaklar

O‘smirlik davridagi tarbiyaviy muammolar tabiiy va kutilgan holatlardan biridir. Muammolarning yuzaga chiqishi o‘z-o‘zidan yomonlik belgisi emas, balki rivojlanishning bir bosqichidir. Muhimi – bu muammolarni to‘g‘ri tushunish, ularga shoshilinch chora emas, balki uzoq muddatli rivojlantiruvchi yondashuv bilan yondashishdir. O‘smirlarni tinglash, tushunish, yo‘l ko‘rsatish va doimiy qo‘llab-quvvatlash – har bir pedagog va tarbiyachining asosiy vazifasidir.

MAVZU BO‘YICHA SAVOLLAR:

1. O‘smirlik davrida xarakterni individual xususiyatlari qanday shakllanadi?
2. O‘smirlik davrida tarbiyaning roli qanday ahamiyatga ega?
3. O‘smirlik davrida tarbiya jarayonida qanday psixologik xususiyatlar hisobga olinadi?
4. O‘smirlik davrida tarbiyada o‘qituvchining roli qanday?
5. O‘smirlik davrida tarbiyada oilaning roli qanday?
6. O‘smirlik davrida tarbiyada axloqiy qadriyatlarga qanday e’tibor beriladi?
7. O‘smirlik davrida tarbiyada jamoaviy tarbiyaning ahamiyati qanday?
8. O‘smirlik davrida tarbiyada shaxsiy rivojlanishga qanday yordam beriladi?
9. O‘smirlik davrida tarbiyada zamonaviy texnologiyalarning roli qanday?
10. O‘smirlik davrida tarbiyada muammolarni hal qilish qobiliyatini rivojlantirish qanday amalga oshiriladi?

12-MAVZU. OLIY O‘QUV YURTLARIDA TARBIYAVIY ISHLAR NAZARIYASI VA AMALIYOTI

Reja:

1. Oliy ta’lim muassasalarida tarbiyaviy ishlarning ahamiyati.

2. Talabalar bilan ishlash metodlari va psixologik yondashuvlar.

3. Oliy ta’limda tarbiyaviy ishlarni tashkil qilish usullari.

1. Oliy ta’lim muassasalarida tarbiyaviy ishlarning ahamiyati.

Oliy ta’lim muassasalarida tarbiyaviy ishlarning ahamiyati shundan iboratki, ular talabalarni nafaqat kasbiy bilim va ko‘nikmalar bilan ta’minlash, balki ularning shaxsiy rivojlanishi, axloqiy qadriyatlar, ijtimoiy mas’uliyat va fuqarolik fazilatlarini shakllantirishga ham xizmat qiladi. Tarbiyaviy ishlar talabalarni jamiyatda faol, mas’uliyatli va ma’naviy jihatdan boy insonlar sifatida shakllantirishga qaratilgan. Bu jarayon ta’limning ajralmas qismi hisoblanadi va quyidagi jihatlarni o‘z ichiga oladi:

1. Shaxsni shakllantirish va rivojlantirish

- Tarbiyaviy ishlar orqali talabalarda insoniy qadriyatlar, mas’uliyat, intizom, halollik, mehnatsevarlik kabi fazilatlar rivojlantiriladi.
- Talabalarning ma’naviy-axloqiy jihatdan yetuk, o‘ziga ishongan, ijtimoiy munosabatlarda muvaffaqiyatli bo‘lishiga yordam beriladi.

2. Ijtimoiy mas’uliyatni oshirish

- Tarbiyaviy ishlar talabalarni jamiyatning faol a’zolari sifatida shakllantirishga qaratilgan. Bu orqali ular o‘z huquq va majburiyatlarini anglash, boshqalarga nisbatan hurmat va hamjihatlikni namoyon qilishni o‘rganadilar.

- Talabalar ijtimoiy loyihalar, ko‘ngilli faoliyat va jamoat ishlarida qatnashish orqali jamiyatga hissa qo‘shishni o‘rganadilar.

3. Milliy va madaniy qadriyatlarni saqlash va rivojlantirish

- Oliy ta’lim muassasalari milliy g‘urur, madaniy meros va an’analarni saqlash va rivojlantirishda muhim rol o‘ynaydi. Tarbiyaviy ishlar orqali talabalarga vatanparvarlik, milliy qadriyatlarga sadoqat kabi fazilatlar singdiriladi.
- Madaniy tadbirlar, an’anaviy bayramlar va milliy qadriyatlarni ommalashtirishga qaratilgan loyihalar tarbiyaviy ishlarning muhim qismidir.

4. Kasbiy va shaxsiy kompetensiyalarni rivojlantirish

- Tarbiyaviy ishlar talabalarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish bilan birga ularning shaxsiy ko‘nikmalarini (masalan, muloqot qobiliyati, jamoada ishlash, liderlik, muammolarni hal qilish) oshirishga ham xizmat qiladi.
- Talabalar o‘zlarining ijodiy qobiliyatlarini namoyon qilish, yangi g‘oyalarni amalga oshirish va innovatsion yondashuvlarni qo‘llash imkoniyatiga ega bo‘ladilar.

5. Psixologik va ijtimoiy moslashuvchanlikni oshirish

- Tarbiyaviy ishlar talabalarning psixologik jihatdan mustahkam, stressga chidamli va turli ijtimoiy sharoitlarda moslashuvchan bo‘lishiga yordam beradi.
- Psixologik maslahat, treninglar va guruh ishlari orqali talabalarning o‘ziga ishonch va ijtimoiy ko‘nikmalari mustahkamlanadi.

6. Fuqarolik jamiyatini shakllantirish

- Tarbiyaviy ishlar orqali talabalarda fuqarolik jamiyatining asosiy tamoyillari – demokratiya, huquqiy davlat, inson huquqlari, tenglik kabi qadriyatlar singdiriladi.
- Talabalar o‘z huquqlarini himoya qilish, ijtimoiy adolat va tenglik tamoyillariga rioya qilishni o‘rganadilar.

7. Salomatlikni saqlash va sog‘lom turmush tarzini targ‘ib qilish

- Tarbiyaviy ishlar talabalarning sog‘lom turmush tarzini qo‘llab-quvvatlash, ularni zararli odatlardan saqlash va jismoniy faollikni rag‘batlantirishga qaratilgan.
- Sport tadbirlari, sog‘liqni saqlash bo‘yicha seminarlar va sog‘lom ovqatlanish bo‘yicha maslahatlar tarbiyaviy ishlarning muhim qismidir.

8. Innovatsion va ilmiy faoliyatni rag‘batlantirish

- Tarbiyaviy ishlar talabalarni ilmiy tadqiqotlar, innovatsion loyihalar va texnologik yutuqlar bilan shug‘ullanishga undaydi.
- Talabalar o‘z bilim va ko‘nikmalarini amaliyotda qo‘llash, yangi g‘oyalarni amalga oshirish va ilmiy faoliyat bilan shug‘ullanish orqali o‘zlarini rivojlantirish imkoniyatiga ega bo‘ladilar.

Oliy ta’lim muassasalarida tarbiyaviy ishlar talabalarni nafaqat kasbiy jihatdan, balki shaxsiy, ma’naviy, ijtimoiy va jismoniy jihatdan ham yaxlit shaxs sifatida shakllantirishga qaratilgan. Bu jarayon ta’limning muhim qismi bo‘lib, jamiyatning kelajak avlodini tayyorlashda asosiy rol o‘ynaydi. Tarbiyaviy ishlar samaradorligi talabalarning shaxsiy rivojlanishi, ularning kasbiy va ijtimoiy faoliyatidagi muvaffaqiyatlarini belgilaydi.

2. Talabalar bilan ishlash metodlari va psixologik yondashuvlar.

Talabalar bilan ishlash metodlari va psixologik yondashuvlar oliy ta’lim muassasalarida tarbiyaviy ishlarning samaradorligini oshirish, talabalarning shaxsiy va kasbiy rivojlanishini qo‘llab-quvvatlash, ularning psixologik salomatligini saqlash va ularni jamiyatning faol a’zolari sifatida shakllantirish uchun muhim ahamiyatga ega. Bu jarayon ilmiy asoslarga tayanadi va turli

psixologik, pedagogik va ijtimoiy yondashuvlarni o‘z ichiga oladi. Quyida talabalar bilan ishlashning asosiy metodlari va psixologik yondashuvlari haqida batafsil ma’lumot keltirilgan.

1. Talabalar bilan ishlashning ilmiy asoslari

Talabalar bilan ishlash metodlari quyidagi ilmiy tamoyillar asosida shakllantiriladi:

- **Shaxsga yo‘naltirilgan yondashuv:** Har bir talabaning shaxsiy xususiyatlari, qiziqishlari, ehtiyojlari va rivojlanish darajasini hisobga olish.
- **Tizimli yondashuv:** Talabalar bilan ishlashni ta’lim-tarbiya jarayonining uzluksiz qismi sifatida ko‘rish.
- **Faoliyatga yo‘naltirilgan yondashuv:** Talabalarning amaliy faoliyat orqali bilim, ko‘nikma va qadriyatlarni o‘zlashtirishini ta’minlash.
- **Ijtimoiy hamkorlik:** Talabalar bilan ishlashni oila, jamiyat va boshqa ijtimoiy institutlar bilan hamkorlikda olib borish.

2. Talabalar bilan ishlashning asosiy metodlari

Talabalar bilan ishlashda quyidagi metodlardan foydalaniladi:

a) Individual ishlash

- Har bir talabaning shaxsiy xususiyatlarini, qiziqishlarini va ehtiyojlarini hisobga olgan holda individual yondashuv.
- Psixologik maslahat, mentorlik va rejalashtirilgan muloqotlar orqali talabalarning shaxsiy rivojlanishini qo‘llab-quvvatlash.

b) Guruhli ishlash

- Talabalarni kichik guruhlarga bo‘lib, ularning jamoada ishlash qobiliyatini rivojlantirish.
- Guruh muhokamalari, treninglar, loyihalar va seminar tadbirlarini tashkil etish.

c) Tarbiyaviy tadbirlar

- Ma’naviy, madaniy, sport va ijtimoiy tadbirlar tashkil etish.
- Talabalarning ijtimoiy faolligini oshirish va ularning qiziqishlarini rivojlantirish.

d) Psixologik qo‘llab-quvvatlash

- Talabalarning psixologik salomatligini saqlash, ularga stressni boshqarish, vaqtni boshqarish va shaxsiy rivojlanish bo‘yicha maslahatlar berish.
- Psixologik treninglar, konsultatsiyalar va diagnostika tadbirlarini o‘tkazish.

e) Raqamli texnologiyalardan foydalanish

- Zamonaviy texnologiyalar yordamida talabalar bilan muloqot qilish, masalan, onlayn platformalar, virtual treninglar va interaktiv darslar.
- Talabalarning raqamli savodxonligini oshirish va ularni zamonaviy texnologiyalar bilan tanishtirish.

3. Psixologik yondashuvlar

Talabalar bilan ishlashda quyidagi psixologik yondashuvlar qo‘llaniladi:

a) Ijobiy psixologiya (Positive Psychology)

- Talabalarning ijobiy xususiyatlarini, qobiliyatlarini va imkoniyatlarini rivojlantirishga qaratilgan yondashuv.
- Optimizm, motivatsiya, shaxsiy rivojlanish va baxtni oshirishga yo‘naltirilgan treninglar.

b) Gumanistik yondashuv (Gumanistic Approach)

- Talabalarning shaxsiy qadriyatini, erkinligini va o‘zini o‘zi anglashini qo‘llab-quvvatlash.
- Carl Rogers va Abraham Maslov kabi psixologlarning gumanistik nazariyalariga asoslangan yondashuv.

c) Kognitiv yondashuv (Cognitive Approach)

- Talabalarning fikrlash, idrok etish va qaror qabul qilish jarayonlarini yaxshilashga qaratilgan yondashuv.
- Kognitiv terapiya va treninglar orqali talabalarning mantiqiy fikrlash qobiliyatini oshirish.

d) Ijtimoiy ta’sir yondashuvi (Social Learning Theory)

- Talabalarning ijtimoiy muhit va o‘zaro munosabatlar orqali o‘rganishini ta’minlash.
- Albert Bandura nazariyasiga asoslangan yondashuv, masalan, kuzatish orqali o‘rganish va model qilib ko‘rsatish.

e) Motivatsion yondashuv (Motivational Approach)

- Talabalarning ichki va tashqi motivatsiyasini oshirishga qaratilgan yondashuv.
- Maslovning ehtiyojlar piramidasi, Deci va Ryanning o‘zini o‘zi boshqarish nazariyasi (Self-Determination Theory) kabi nazariyalar asosida ishlash.

4. Talabalar bilan ishlashda qo‘llaniladigan psixologik texnikalar

- **Muloqot qilish texnikalari:** Faol tinglash, empatiya, ochiq savollar va konstruktiv fikr almashish.
- **Motivatsion intervyu:** Talabalarning ichki motivatsiyasini oshirish va ularni o‘zgarishga undash.
- **Stressni boshqarish texnikalari:** Nafas olish mashqlari, meditatsiya va relaksatsiya usullari.
- **Vaqtni boshqarish:** Talabalarga samarali rejalashtirish va vaqtni boshqarish ko‘nikmalarini o‘rgatish.
- **Konfliktlarni hal qilish:** Talabalar o‘rtasidagi nizolarni konstruktiv hal qilish va ularning muloqot qobiliyatini oshirish.

5. Talabalar bilan ishlashda zamonaviy tendensiyalar

- **Inklyuziv ta’lim:** Har qanday sharoitdagi talabalarni qamrab olish va ularning rivojlanishini ta’minlash.
- **Raqamli psixologiya:** Raqamli texnologiyalar yordamida talabalarning psixologik salomatligini qo‘llab-quvvatlash.
- **Global qadriyatlarni o‘zlashtirish:** Talabalarni xalqaro hamjamiyatning qadriyatlari bilan tanishtirish.
- **Barqarorlik va ekologik ong:** Atrof-muhitni muhofaza qilish va barqaror rivojlanish tamoyillarini targ‘ib qilish.

6. Talabalar bilan ishlashning natijalari

- Talabalarning shaxsiy va kasbiy kompetensiyalarining oshishi.
- Psixologik salomatlikning yaxshilanishi va stressga chidamlilikning oshishi.
- Jamiyatda fuqarolik bilimi va ijtimoiy mas’uliyatning kuchayishi.
- Talabalarning innovatsion va ijodiy qobiliyatlarining rivojlanishi.

Talabalar bilan ishlash metodlari va psixologik yondashuvlar oliy ta’lim muassasalarida talabalarning shaxsiy, kasbiy va ijtimoiy rivojlanishini qo‘llab-quvvatlashning asosiy vositalaridir. Bu jarayon ilmiy asoslarga tayanadi va turli psixologik, pedagogik va ijtimoiy yondashuvlarni o‘z ichiga oladi. Talabalar bilan samarali ishlash ularning shaxsiy rivojlanishi, psixologik salomatligi va jamiyatning faol a’zolari sifatida shakllanishiga katta hissa qo‘shadi.

3. Oliy ta’limda tarbiyaviy ishlarni tashkil qilish usullari.

Oliy ta’limda tarbiyaviy ishlarni tashkil qilish usullari talabalarni nafaqat bilim va ko‘nikmalar bilan ta’minlash, balki ularning shaxsiy, ma’naviy, axloqiy va ijtimoiy jihatdan yetuk shaxslar bo‘lib yetishishiga yordam berishga qaratilgan. Bu jarayon ilmiy asoslarga tayanadi va turli pedagogik, psixologik va ijtimoiy yondashuvlarni o‘z ichiga oladi. Quyida oliy ta’limda tarbiyaviy ishlarni tashkil qilishning asosiy usullari, ularning ilmiy asoslari va amaliy jihatlari haqida batafsil ma’lumot keltirilgan.

1. Tarbiyaviy ishlarni tashkil qilishning ilmiy asoslari

Tarbiyaviy ishlarni tashkil qilish quyidagi ilmiy tamoyillar asosida amalga oshiriladi:

- **Shaxsga yo‘naltirilgan yondashuv:** Har bir talabaning shaxsiy xususiyatlari, qiziqishlari, ehtiyojlari va rivojlanish darajasini hisobga olish.

- **Tizimli yondashuv:** Tarbiyaviy ishlarni ta’lim jarayonining uzluksiz qismi sifatida ko‘rish.
- **Faoliyatga yo‘naltirilgan yondashuv:** Talabalarning amaliy faoliyat orqali bilim, ko‘nikma va qadriyatlarni o‘zlashtirishini ta’minlash.
- **Ijtimoiy hamkorlik:** Tarbiyaviy ishlarni oila, jamiyat va boshqa ijtimoiy institutlar bilan hamkorlikda olib borish.

2. Tarbiyaviy ishlarni tashkil qilishning asosiy usullari

Oliy ta’limda tarbiyaviy ishlarni tashkil qilish quyidagi usullar orqali amalga oshiriladi:

a) Ma’ruzalar va seminarlar

- Talabalarga ma’naviy, axloqiy, ijtimoiy va madaniy masalalar bo‘yicha bilim berish.
- O‘quv dasturlariga moslashtirilgan tarbiyaviy mavzularda ma’ruzalar va seminarlar tashkil etish.

b) Tarbiyaviy tadbirlar

- Ma’naviy, madaniy, sport va ijtimoiy tadbirlar tashkil etish (masalan, bayramlar, konsertlar, ko‘rgazmalar, musobaqalar).
- Talabalarning ijtimoiy faolligini oshirish va ularning qiziqishlarini rivojlantirish.

c) Guruhli ishlash

- Talabalarni kichik guruhlarga bo‘lib, ularning jamoada ishlash qobiliyatini rivojlantirish.
- Guruh muhokamalari, treninglar, loyihalar va seminar tadbirlarini tashkil etish.

d) Individual ishlash

- Har bir talabaning shaxsiy xususiyatlarini hisobga olgan holda individual yondashuv.
- Psixologik maslahat, mentorlik va rejalashtirilgan muloqotlar orqali talabalarning shaxsiy rivojlanishini qo‘llab-quvvatlash.

e) Psixologik qo‘llab-quvvatlash

- Talabalarning psixologik salomatligini saqlash, ularga stressni boshqarish, vaqtni boshqarish va shaxsiy rivojlanish bo‘yicha maslahatlar berish.
- Psixologik treninglar, konsultatsiyalar va diagnostika tadbirlarini o‘tkazish.

f) Raqamli texnologiyalardan foydalanish

- Zamonaviy texnologiyalar yordamida tarbiyaviy ishlarni tashkil etish (masalan, onlayn platformalar, virtual treninglar, interaktiv darslar).
- Talabalarning raqamli savodxonligini oshirish va ularni zamonaviy texnologiyalar bilan tanishtirish.

g) Loyihalar va ko‘ngilli faoliyat

- Talabalarni ijtimoiy loyihalar va ko‘ngilli dasturlarda qatnashishga jalb qilish.
- Jamiyat muammolarini hal qilishga qaratilgan loyihalarni amalga oshirish.

3. Tarbiyaviy ishlarni tashkil qilishning pedagogik usullari

Tarbiyaviy ishlarni tashkil qilishda quyidagi pedagogik usullar qo‘llaniladi:

a) Namuna ko‘rsatish

- Talabalarga ijobiy namunalar (masalan, taniqli shaxslar, o‘qituvchilar, katta kursdagi talabalar) orqali ma’naviy-axloqiy qadriyatlarni targ‘ib qilish.

b) Motivatsion usullar

- Talabalarning ichki va tashqi motivatsiyasini oshirishga qaratilgan usullar (masalan, mukofotlar, sertifikatlar, tan olish).

c) Ijodiy usullar

- Talabalarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratilgan usullar (masalan, ijodiy loyihalar, tanlovlar, festivallar).

d) Interfaol usullar

- Talabalarning faol ishtirokini ta’minlovchi usullar (masalan, munozaralar, rolli o‘yinlar, treninglar).

4. Tarbiyaviy ishlarni tashkil qilishning psixologik yondashuvlari

Tarbiyaviy ishlarni tashkil qilishda quyidagi psixologik yondashuvlar qo‘llaniladi:

a) Ijobiy psixologiya (Positive Psychology)

- Talabalarning ijobiy xususiyatlarini, qobiliyatlarini va imkoniyatlarini rivojlantirishga qaratilgan yondashuv.

b) Gumanistik yondashuv (Gumanistic Approach)

- Talabalarning shaxsiy qadriyatini, erkinligini va o‘zini o‘zi anglashini qo‘llab-quvvatlash.

c) Kognitiv yondashuv (Cognitive Approach)

- Talabalarning fikrlash, idrok etish va qaror qabul qilish jarayonlarini yaxshilashga qaratilgan yondashuv.

d) Ijtimoiy ta’sir yondashuvi (Social Learning Theory)

- Talabalarning ijtimoiy muhit va o‘zaro munosabatlar orqali o‘rganishini ta’minlash.

5. Tarbiyaviy ishlarni tashkil qilishda zamonaviy tendensiyalar

- **Inklyuziv ta’lim:** Har qanday sharoitdagi talabalarni qamrab olish va ularning rivojlanishini ta’minlash.
- **Raqamli texnologiyalar:** Raqamli platformalar yordamida tarbiyaviy ishlarni samarali tashkil etish.
- **Global qadriyatlarni o‘zlashtirish:** Talabalarni xalqaro hamjamiyatning qadriyatlari bilan tanishtirish.
- **Barqarorlik va ekologik ong:** Atrof-muhitni muhofaza qilish va barqaror rivojlanish tamoyillarini targ‘ib qilish.

6. Tarbiyaviy ishlarni tashkil qilishning natijalari

- Talabalarning shaxsiy va kasbiy kompetensiyalarining oshishi.
- Jamiyatda fuqarolik bilimi va ijtimoiy mas’uliyatning kuchayishi.
- Talabalarning innovatsion va ijodiy qobiliyatlarining rivojlanishi.

- Psixologik salomatlikning yaxshilanishi va stressga chidamlilikning oshishi.

Oliy ta’limda tarbiyaviy ishlarni tashkil qilish usullari talabalarni nafaqat bilim va ko‘nikmalar bilan ta’minlash, balki ularning shaxsiy, ma’naviy, axloqiy va ijtimoiy jihatdan yetuk shaxslar bo‘lib yetishishiga yordam berishga qaratilgan. Bu jarayon ilmiy asoslarga tayanadi va turli pedagogik, psixologik va ijtimoiy yondashuvlarni o‘z ichiga oladi. Tarbiyaviy ishlarni samarali tashkil etish talabalarning shaxsiy rivojlanishi, ularning kasbiy va ijtimoiy faoliyatidagi muvaffaqiyatlarini belgilaydi. Shu sababli, tarbiyaviy ishlarni zamonaviy talablar va ilmiy yondashuvlar asosida olib borish oliy ta’lim muassasalarining asosiy vazifalaridan biridir.

MAVZU BO‘YICHA SAVOLLAR:

1. Oliy o‘quv yurtlarida tarbiyaviy ishlarning asosiy maqsadlari qanday?
2. Oliy o‘quv yurtlarida tarbiyaviy ishlarni tashkil etishning asosiy tamoyillari qanday?
3. Oliy o‘quv yurtlarida tarbiyaviy ishlarda o‘qituvchining roli qanday?
4. Oliy o‘quv yurtlarida tarbiyaviy ishlarda talabalarning shaxsiy rivojlanishiga qanday e’tibor beriladi?
5. Oliy o‘quv yurtlarida tarbiyaviy ishlarda axloqiy qadriyatlarga qanday e’tibor beriladi?
6. Oliy o‘quv yurtlarida tarbiyaviy ishlarda jamoaviy tarbiyaning ahamiyati qanday?
7. Oliy o‘quv yurtlarida tarbiyaviy ishlarda zamonaviy texnologiyalarning roli qanday?
8. Oliy o‘quv yurtlarida tarbiyaviy ishlarda talabalarning ijtimoiy ko‘nikmalarini rivojlantirish qanday amalga oshiriladi?
9. Oliy o‘quv yurtlarida tarbiyaviy ishlarda an’anaviy va zamonaviy qadriyatlar qanday uyg‘unlashtiriladi?

10. Oliy o‘quv yurtlarida tarbiyaviy ishlar samaradorligini oshirish uchun qanday choralar ko‘riladi?

13-MAVZU. KASBIY PEDAGOGIKADA TA’LIM JARAYONINING MOHIYATI

Reja:

1. Kasbiy ta’lim jarayonining asosiy tamoyillari.

2. Ta’lim jarayonida o‘qituvchi va talabaning o‘zaro hamkorligi.

3. Kasbiy ta’lim jarayonining samaradorligini oshirish yo‘llari.

1. Kasbiy ta’lim jarayonining ilmiy asoslari.

Kasbiy ta’lim jarayonining asosiy tamoyillari – bu kasbiy ta’limni tashkil etish, rivojlantirish va samaradorligini oshirish uchun asos bo‘lgan qoidalar va yondashuvlardir. Bu tamoyillar talabalarni nafaqat kasbiy bilim va ko‘nikmalar bilan ta’minlash, balki ularning shaxsiy, ijtimoiy va ma’naviy jihatdan rivojlanishiga ham yordam berishga qaratilgan. Kasbiy ta’lim jarayonining tamoyillari ilmiy asoslarga tayanadi va turli pedagogik, psixologik va ijtimoiy yondashuvlarni o‘z ichiga oladi. Quyida kasbiy ta’lim jarayonining asosiy tamoyillari haqida batafsil ma’lumot keltirilgan.

Kasbiy ta’lim jarayonining tamoyillari quyidagi ilmiy nazariyalar va yondashuvlar asosida shakllantirilgan:

- **Pedagogika nazariyasi:** Ta’lim jarayonini tashkil etish, o‘quv materiallarini tanlash va talabalarning rivojlanishini baholash.
- **Psixologiya nazariyasi:** Talabalarning o‘rganish jarayonidagi psixologik xususiyatlarini hisobga olish.
- **Ijtimoiy ta’lim nazariyasi:** Talabalarni jamiyatning faol a’zolari sifatida shakllantirish.
- **Innovatsion ta’lim nazariyasi:** Zamonaviy texnologiyalar va yangi pedagogik usullardan foydalanish.

Kasbiy ta’lim jarayonining asosiy tamoyillari

Kasbiy ta’lim jarayonining asosiy tamoyillari quyidagilardan iborat:

a) Ta’limning amaliy yo‘nalganligi

- Ta’lim jarayoni talabalarning kelajakdagi kasbiy faoliyatida qo‘llaydigan bilim va ko‘nikmalarni o‘z ichiga olishi kerak.
- Amaliy mashg‘ulotlar, stajirovkalar va loyihalar orqali talabalarning amaliy tajribasini oshirish.

b) Shaxsga yo‘naltirilgan yondashuv

- Har bir talabaning shaxsiy xususiyatlari, qiziqishlari, ehtiyojlari va rivojlanish darajasini hisobga olish.
- Individual o‘quv rejalari va yondashuvlarni ishlab chiqish.

c) Tizimli yondashuv

- Ta’lim jarayonini tizimli va uzluksiz ravishda tashkil etish.
- O‘quv dasturlarini mantiqiy ketma-ketlikda joylashtirish va ularni bir-biri bilan bog‘liq holda olib borish.

d) Ijtimoiy hamkorlik

- Ta’lim jarayonini jamiyat, ish beruvchilar va boshqa ijtimoiy institutlar bilan hamkorlikda olib borish.
- Talabalarni real ish sharoitlariga tayyorlash va ularning kasbiy faoliyatini qo‘llab-quvvatlash.

e) Innovatsion yondashuv

- Zamonaviy texnologiyalar, yangi pedagogik usullar va innovatsion yondashuvlardan foydalanish.
- Raqamli ta’lim platformalari, virtual laboratoriyalar va interaktiv darslarni joriy etish.

f) Ta’limning ochiqligi va moslashuvchanligi

- Ta’lim jarayonini ochiq va moslashuvchan qilish, talabalarning turli ehtiyojlarini qondirish.
- Talabalarga o‘z bilim va ko‘nikmalarini mustaqil ravishda rivojlantirish imkoniyatini berish.

g) Ta’limning davomiyligi

- Ta’lim jarayonini uzluksiz ravishda olib borish, talabalarni hayot davomida o‘rganishga undash.
- Kasbiy malakani oshirish va yangi bilimlarni o‘zlashtirishni rag‘batlantirish.

h) Ta’limning sifatini ta’minlash

- Ta’lim jarayonining yuqori sifatini ta’minlash, talabalarning bilim va ko‘nikmalarini baholashning obyektiv usullarini qo‘llash.
- O‘quv dasturlarini muntazam ravishda yangilash va ularni zamonaviy talablarga moslashtirish.

Kasbiy ta’lim jarayonini tashkil etishning pedagogik usullari

Kasbiy ta’lim jarayonini tashkil etishda quyidagi pedagogik usullar qo‘llaniladi:

a) Ma’ruzalar va seminarlar

- Talabalarga nazariy bilimlarni yetkazish va ularni amaliy faoliyatda qo‘llashni o‘rgatish.

b) Amaliy mashg‘ulotlar

- Talabalarning amaliy ko‘nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan mashg‘ulotlar (masalan, laboratoriya ishlari, loyihalar, stajirovkalar).

c) Guruhli ishlash

- Talabalarning jamoada ishlash qobiliyatini rivojlantirishga qaratilgan usullar (masalan, guruh loyihalari, munozaralar).

d) Individual ishlash

- Har bir talabaning shaxsiy xususiyatlarini hisobga olgan holda individual yondashuv (masalan, individual loyihalar, mentorlik).

e) Raqamli texnologiyalardan foydalanish

- Zamonaviy texnologiyalar yordamida ta’lim jarayonini samarali tashkil etish (masalan, onlayn platformalar, virtual laboratoriyalar).

Kasbiy ta’lim jarayonini tashkil etishning psixologik yondashuvlari

Kasbiy ta’lim jarayonini tashkil etishda quyidagi psixologik yondashuvlar qo‘llaniladi:

a) Ijobiy psixologiya (Positive Psychology)

- Talabalarning ijobiy xususiyatlarini, qobiliyatlarini va imkoniyatlarini rivojlantirish.

b) Gumanistik yondashuv (Gumanistic Approach)

- Talabalarning shaxsiy qadriyatini, erkinligini va o‘zini o‘zi anglashini qo‘llab-quvvatlash.

c) Kognitiv yondashuv (Cognitive Approach)

- Talabalarning fikrlash, idrok etish va qaror qabul qilish jarayonlarini yaxshilash.

d) Ijtimoiy ta’sir yondashuvi (Social Learning Theory)

- Talabalarning ijtimoiy muhit va o‘zaro munosabatlar orqali o‘rganishini ta’minlash.

Kasbiy ta’lim jarayonini tashkil etishda zamonaviy tendensiyalar

- **Inklyuziv ta’lim:** Har qanday sharoitdagi talabalarni qamrab olish va ularning rivojlanishini ta’minlash.
- **Raqamli ta’lim:** Raqamli texnologiyalar yordamida ta’lim jarayonini samarali tashkil etish.
- **Global qadriyatlarni o‘zlashtirish:** Talabalarni xalqaro hamjamiyatning qadriyatlari bilan tanishtirish.
- **Barqarorlik va ekologik ong:** Atrof-muhitni muhofaza qilish va barqaror rivojlanish tamoyillarini targ‘ib qilish.

Kasbiy ta’lim jarayonining natijalari

- Talabalarning kasbiy bilim va ko‘nikmalarining oshishi.
- Talabalarning shaxsiy va ijtimoiy kompetensiyalarining rivojlanishi.
- Talabalarning innovatsion va ijodiy qobiliyatlarining oshishi.
- Jamiyatda kasbiy malaka va bilim darajasining yaxshilanishi.

Kasbiy ta’lim jarayonining asosiy tamoyillari talabalarni nafaqat kasbiy bilim va ko‘nikmalar bilan ta’minlash, balki ularning

shaxsiy, ijtimoiy va ma’naviy jihatdan rivojlanishiga ham yordam berishga qaratilgan. Bu tamoyillar ilmiy asoslarga tayanadi va turli pedagogik, psixologik va ijtimoiy yondashuvlarni o‘z ichiga oladi. Kasbiy ta’lim jarayonini samarali tashkil etish talabalarning shaxsiy rivojlanishi, ularning kasbiy va ijtimoiy faoliyatidagi muvaffaqiyatlarini belgilaydi. Shu sababli, kasbiy ta’lim jarayonini zamonaviy talablar va ilmiy yondashuvlar asosida olib borish oliy ta’lim muassasalarining asosiy vazifalaridan biridir.

2. Ta’lim jarayonida o‘qituvchi va talabaning o‘zaro hamkorligi.

Ta’lim jarayonida o‘qituvchi va talabaning o‘zaro hamkorligi – bu ta’lim samaradorligini oshirish, talabalarning bilim va ko‘nikmalarini rivojlantirish, shuningdek, ularning shaxsiy va ijtimoiy kompetensiyalarini oshirish uchun muhim shartdir. Bu hamkorlik faol muloqot, o‘zaro hurmat, mas’uliyat va umumiy maqsadlarga erishishga qaratilgan qo‘shma harakatlarni o‘z ichiga oladi. Ta’lim jarayonida o‘qituvchi va talabaning o‘zaro hamkorligi ilmiy asoslarga tayanadi va turli pedagogik, psixologik va ijtimoiy yondashuvlarni qo‘llashni talab qiladi. Quyida bu mavzu bo‘yicha batafsil ma’lumot keltirilgan.

O‘qituvchi va talabaning o‘zaro hamkorligining ilmiy asoslari

O‘qituvchi va talabaning o‘zaro hamkorligi quyidagi ilmiy nazariyalar va yondashuvlar asosida shakllantirilgan:

a) Pedagogik hamkorlik nazariyasi

- Ta’lim jarayonida o‘qituvchi va talabaning faol ishtirokini ta’minlash, ularning o‘zaro munosabatlarini mustahkamlash.
- Lev Vygotskiyning “Yaqin rivojlanish zonasi” nazariyasi: O‘qituvchi talabaning rivojlanishini qo‘llab-quvvatlovchi “ko‘prik” vazifasini o‘tashi kerak.

b) Gumanistik psixologiya

- Carl Rogers va Abraham Maslov kabi psixologlarning gumanistik nazariyalari: Ta’lim jarayonida shaxsning erkinligi, hurmati va o‘zini o‘zi anglashi muhim ahamiyatga ega.
- O‘qituvchi va talaba o‘rtasida ishonchli munosabatlar barpo etish.

c) Ijtimoiy ta’lim nazariyasi (Social Learning Theory)

- Albert Bandura nazariyasi: Talabalar o‘qituvchi va boshqa talabalar bilan o‘zaro ta’sirlashish orqali o‘rganadi.
- Kuzatish, taqlid qilish va o‘zaro ta’sir orqali bilim va ko‘nikmalarni o‘zlashtirish.

d) Faol o‘rganish nazariyasi (Active Learning Theory)

- Talabalar faol ishtirok etgan ta’lim jarayoni samaradorligini oshiradi.
- O‘qituvchi talabani bilim olish jarayonida faol qatnashuvchi qilishi kerak.

O‘qituvchi va talabaning o‘zaro hamkorligining asosiy tamoyillari

O‘qituvchi va talabaning o‘zaro hamkorligi quyidagi tamoyillarga asoslanadi:

a) Ishonch va hurmat

- O‘qituvchi va talaba o‘rtasida ishonchli va hurmatli munosabatlar barpo etish.
- Talabalarning fikrlari, qarashlari va ehtiyojlarini hurmat qilish.

b) Faol ishtirok

- Talabalarni ta’lim jarayonida faol ishtirok etishga undash.
- O‘qituvchi talabani bilim olish jarayonida faol qatnashuvchi qilishi kerak.

c) O‘zaro ta’sir

- O‘qituvchi va talaba o‘rtasida doimiy muloqot va o‘zaro ta’sirni ta’minlash.
- Talabalarning savollari, fikrlari va takliflarini e’tiborga olish.

d) Mas’uliyatni taqsimlash

- Ta’lim jarayonida mas’uliyatni o‘qituvchi va talabalar o‘rtasida adolatli taqsimlash.
- Talabalarni o‘z ta’lim jarayoniga mas’uliyatli munosabatda bo‘lishga o‘rgatish.

e) Yordam va qo‘llab-quvvatlash

- O‘qituvchi talabalarga bilim olish jarayonida yordam va qo‘llab-quvvatlash ko‘rsatishi kerak.
- Talabalarning shaxsiy va kasbiy rivojlanishini qo‘llab-quvvatlash.

O‘qituvchi va talabaning o‘zaro hamkorligini amalga oshirish usullari

O‘qituvchi va talabaning o‘zaro hamkorligini amalga oshirishda quyidagi usullar qo‘llaniladi:

a) Interfaol usullar

- Munozaralar, guruh muhokamalari, rolli o‘yinlar va loyihalar orqali talabalarning faol ishtirokini ta’minlash.
- Talabalarni bilim olish jarayonida faol qatnashuvchi qilish.

b) Mentorlik va maslahat

- O‘qituvchi talabalarga mentorlik qilishi, ularga shaxsiy va kasbiy rivojlanish bo‘yicha maslahatlar berishi kerak.
- Talabalarning shaxsiy ehtiyojlarini hisobga olgan holda individual yondashuv.

c) Raqamli texnologiyalardan foydalanish

- Onlayn platformalar, virtual sinflar va interaktiv darslar orqali o‘qituvchi va talabaning o‘zaro hamkorligini kuchaytirish.
- Talabalarning raqamli savodxonligini oshirish.

d) Qayta aloqa (Feedback)

- O‘qituvchi talabalarga doimiy qayta aloqa berishi, ularning bilim va ko‘nikmalarini baholashi kerak.
- Talabalarning o‘z bilimlarini mustaqil baholash imkoniyatini yaratish.

e) Loyihalar va amaliy ishlar

- Talabalarni loyihalar, tadqiqotlar va amaliy ishlarda qatnashishga jalb qilish.
- O‘qituvchi va talabaning qo‘shma ishi orqali bilim va ko‘nikmalarni amaliyotda qo‘llash.

O‘qituvchi va talabaning o‘zaro hamkorligining psixologik jihatlari

O‘qituvchi va talabaning o‘zaro hamkorligi quyidagi psixologik jihatlarni o‘z ichiga oladi:

a) Motivatsiya

- Talabalarning ichki va tashqi motivatsiyasini oshirish.
- O‘qituvchi talabalarni bilim olishga qiziqish uyg‘otishi kerak.

b) Ishonch va o‘zini o‘zi anglash

- Talabalarning o‘ziga ishonchini oshirish, ularning shaxsiy qadriyatlarini hurmat qilish.
- Talabalarni o‘z bilim va ko‘nikmalariga ishongan holda rivojlantirish.

c) Psixologik qo‘llab-quvvatlash

- Talabalarning psixologik salomatligini saqlash, ularga stressni boshqarish va shaxsiy rivojlanish bo‘yicha yordam berish.

O‘qituvchi va talabaning o‘zaro hamkorligining natijalari

- Talabalarning bilim va ko‘nikmalarining samarali oshishi.
- Talabalarning shaxsiy va ijtimoiy kompetensiyalarining rivojlanishi.
- Ta’lim jarayonining samaradorligi va sifatining yaxshilanishi.
- Talabalarning o‘z ta’lim jarayoniga mas’uliyatli munosabatda bo‘lishi.

Ta’lim jarayonida o‘qituvchi va talabaning o‘zaro hamkorligi – bu ta’lim samaradorligini oshirish, talabalarning bilim va ko‘nikmalarini rivojlantirish, shuningdek, ularning shaxsiy va ijtimoiy kompetensiyalarini oshirish uchun muhim shartdir. Bu hamkorlik faol muloqot, o‘zaro hurmat, mas’uliyat va umumiy

maqsadlarga erishishga qaratilgan qo‘shma harakatlarni o‘z ichiga oladi. O‘qituvchi va talabaning o‘zaro hamkorligini ilmiy asoslar va zamonaviy yondashuvlar asosida amalga oshirish ta’lim jarayonining samaradorligini oshirishning asosiy yo‘llaridan biridir.

3. Kasbiy ta’lim jarayonining samaradorligini oshirish yo‘llari.

Kasbiy ta’lim – bu talabalarni ma’lum bir kasb yoki mutaxassislik bo‘yicha bilim, ko‘nikma va malakalar bilan ta’minlash jarayoni. Zamonaviy dunyoda kasbiy ta’limning ahamiyati tobora ortib bormoqda, chunki u iqtisodiyotning rivojlanishi, yangi texnologiyalarning paydo bo‘lishi va mehnat bozorining o‘zgarishi bilan chambarchas bog‘liq. Kasbiy ta’lim jarayonining samaradorligini oshirish – bu nafaqat talabalarning bilim darajasini oshirish, balki ularni real hayot sharoitlarida muvaffaqiyatli faoliyat yuritishga tayyorlashni ham nazarda tutadi. Ushbu ma’ruzada kasbiy ta’lim jarayonining samaradorligini oshirishning ilmiy asoslangan yo‘llari va usullari haqida batafsil to‘xtalib o‘tamiz.

Kasbiy ta’lim jarayonining samaradorligini oshirishning ilmiy asoslari

Kasbiy ta’lim jarayonining samaradorligini oshirish quyidagi ilmiy nazariyalar va yondashuvlar asosida amalga oshiriladi:

a) Pedagogik nazariyalar

- **Shaxsga yo‘naltirilgan yondashuv:** Har bir talabaning shaxsiy xususiyatlari, qiziqishlari va ehtiyojlarini hisobga olish.
- **Faol o‘rganish nazariyasi (Active Learning Theory):** Talabalar bilim olish jarayonida faol ishtirok etganida, ularning bilimlari chuqurroq va uzoq muddatli saqlanadi.

b) Psixologik nazariyalar

- **Ijobiy psixologiya (Positive Psychology):** Talabalarning ijobiy xususiyatlarini, qobiliyatlarini va imkoniyatlarini rivojlantirish.
- **Motivatsion nazariyalar:** Talabalarning ichki va tashqi motivatsiyasini oshirish orqali ularning ta’limga bo‘lgan qiziqishini kuchaytirish.

c) Ijtimoiy ta’lim nazariyalari

- **Ijtimoiy ta’sir nazariyasi (Social Learning Theory):** Talabalar o‘zaro muloqot va hamkorlik orqali bilim va ko‘nikmalarni samaraliroq o‘zlashtiradi.
- **Hamkorlik asosida o‘rganish (Collaborative Learning):** Talabalar guruhlarda ishlash orqali bir-birlaridan o‘rganadi va o‘z bilimlarini mustahkamlaydi.

d) Innovatsion ta’lim nazariyalari

- **Raqamli ta’lim texnologiyalari:** Zamonaviy texnologiyalardan foydalanish orqali ta’lim jarayonini samaraliroq tashkil etish.
- **Loyihaga asoslangan o‘rganish (Project-Based Learning):** Talabalar amaliy loyihalar orqali bilim va ko‘nikmalarni o‘zlashtiradi.

Kasbiy ta’lim jarayonining samaradorligini oshirish yo‘llari

Kasbiy ta’lim jarayonining samaradorligini oshirish uchun quyidagi yo‘llar qo‘llanilishi mumkin:

a) Ta’lim dasturlarini yangilash va zamonaviy talablarga moslashtirish

- Kasbiy ta’lim dasturlarini zamonaviy mehnat bozori talablariga moslashtirish.
- Yangi kasblar va mutaxassisliklarni joriy etish.
- O‘quv rejalarini amaliyotga yaqinlashtirish va real hayotdagi muammolarni hal qilishga qaratish.

b) Zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish

- Interfaol usullar (munozaralar, rolli o‘yinlar, treninglar) orqali talabalarning faol ishtirokini ta’minlash.
- Raqamli ta’lim platformalari, virtual laboratoriyalar va onlayn resurslardan foydalanish.
- Loyihaga asoslangan o‘rganish usullarini qo‘llash.

c) Amaliy ta’limni kuchaytirish

- Talabalarni amaliy mashg‘ulotlar, stajirovkalar va loyihalarda qatnashishga jalb qilish.
- Hamkorlikda ishlash: Oliy ta’lim muassasalari va korxonalar o‘rtasida hamkorlikni rivojlantirish.
- Real ish sharoitlarida ta’lim o‘tkazish (masalan, korxonalarda amaliyot o‘tkazish).

d) Talabalarning shaxsiy rivojlanishini qo‘llab-quvvatlash

- Talabalarning shaxsiy va kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishga qaratilgan dasturlarni joriy etish.
- Psixologik qo‘llab-quvvatlash, mentorlik va maslahat xizmatlarini tashkil etish.
- Talabalarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam berish.

e) O‘qituvchilarning malakasini oshirish

- O‘qituvchilarni zamonaviy pedagogik texnologiyalar va usullar bilan tanishtirish.
- O‘qituvchilarning kasbiy ko‘nikmalarini yangilash va ularni malaka oshirish kurslariga jalb qilish.
- O‘qituvchilarni innovatsion yondashuvlar va yangi ta’lim metodikalarini qo‘llashga undash.

f) Ta’lim muhitini yaxshilash

- Zamonaviy jihozlar va texnologiyalar bilan ta’minlangan o‘quv xonalarini yaratish.
- Talabalar uchun qulay va kreativ muhitni shakllantirish.
- Kutubxonalar, laboratoriyalar va boshqa resurslarni yangilash.

g) Baholash tizimini takomillashtirish

- Talabalarning bilim va ko‘nikmalarini obyektiv baholash uchun zamonaviy usullarni joriy etish.
- Talabalarning amaliy ko‘nikmalarini baholashga alohida e’tibor berish.
- Talabalarning o‘z bilimlarini mustaqil baholash imkoniyatini yaratish.

Kasbiy ta’lim jarayonining samaradorligini oshirishda zamonaviy tendensiyalar

a) Raqamli ta’lim texnologiyalari

- Onlayn ta’lim platformalari, virtual laboratoriyalar va interaktiv darslardan foydalanish.
- Sun’iy intellekt va katta ma’lumotlar (Big Data) asosida ta’lim jarayonini shaxsiylashtirish.

b) Global hamkorlik

- Xalqaro ta’lim dasturlari va almashinuv loyihalarini joriy etish.
- Chet el universitetlari va tashkilotlari bilan hamkorlikni rivojlantirish.

c) Barqarorlik va ekologik ta’lim

- Atrof-muhitni muhofaza qilish va barqaror rivojlanish tamoyillarini ta’lim jarayoniga kiritish.
- Talabalarni ekologik muammolarni hal qilishga tayyorlash.

d) Inklyuziv ta’lim

- Har qanday sharoitdagi talabalarni qamrab olish va ularning rivojlanishini ta’minlash.
- Talabalarning turli ehtiyojlarini hisobga olgan holda individual yondashuvni qo‘llash.

Kasbiy ta’lim jarayonining samaradorligini oshirishning natijalari

- Talabalarning bilim va ko‘nikmalarining yuqori darajada oshishi.
- Talabalarning shaxsiy va kasbiy kompetensiyalarining rivojlanishi.

- Ta’lim jarayonining samaradorligi va sifatining yaxshilanishi.
- Talabalarning mehnat bozorida raqobatbardoshligini oshirish.
- Jamiyatda kasbiy malaka va bilim darajasining yaxshilanishi.

Kasbiy ta’lim jarayonining samaradorligini oshirish – bu nafaqat talabalarning bilim va ko‘nikmalarini oshirish, balki ularni zamonaviy dunyoning qiyinchiliklariga moslashishga tayyorlashni ham nazarda tutadi. Bu jarayon ilmiy asoslarga tayanadi va turli pedagogik, psixologik va ijtimoiy yondashuvlarni o‘z ichiga oladi. Kasbiy ta’lim jarayonini samarali tashkil etish orqali talabalarni nafaqat kasbiy, balki shaxsiy, ijtimoiy va ma’naviy jihatdan ham yetuk shaxslar bo‘lib yetishishiga yordam berish mumkin. Shu sababli, kasbiy ta’lim jarayonining samaradorligini oshirish zamonaviy ta’lim tizimining asosiy vazifalaridan biridir.

MAVZU BO‘YICHA SAVOLLAR:

1. Kasbiy pedagogikada ta’lim jarayonining asosiy tamoyillari qanday?
2. Kasbiy pedagogikada ta’lim jarayonining maqsadlari qanday?
3. Kasbiy pedagogikada ta’lim jarayonida o‘qituvchining roli qanday?
4. Kasbiy pedagogikada ta’lim jarayonida talabalarning shaxsiy rivojlanishiga qanday e’tibor beriladi?
5. Kasbiy pedagogikada ta’lim jarayonida axloqiy qadriyatlarga qanday e’tibor beriladi?
6. Kasbiy pedagogikada ta’lim jarayonida jamoaviy tarbiyaning ahamiyati qanday?
7. Kasbiy pedagogikada ta’lim jarayonida zamonaviy texnologiyalarning roli qanday?
8. Kasbiy pedagogikada ta’lim jarayonida talabalarning amaliy ko‘nikmalarini rivojlantirish qanday amalga oshiriladi?
9. Kasbiy pedagogikada ta’lim jarayonida an’anaviy va zamonaviy qadriyatlar qanday uyg‘unlashtiriladi?

10. Kasbiy pedagogikada ta’lim jarayonining samaradorligini oshirish uchun qanday choralar ko‘riladi?

14-MAVZU. KASBIY PEDAGOGIKADA TA’LIM MAZMUNI

Reja:

1. Kasbiy ta’lim mazmunining nazariy asoslari.
2. Ta’lim mazmunining amaliy jihatlari.
3. Kasbiy ta’limning rivojlanish istiqbollari.

1. Kasbiy ta’lim mazmunining nazariy asoslari.

Kasbiy ta’lim – bu talabalarni ma’lum bir kasb yoki mutaxassislik bo‘yicha bilim, ko‘nikma va malakalar bilan ta’minlash jarayoni. Kasbiy ta’limning mazmuni uning maqsadlari, vazifalari, tarkibi va tashkil etish usullarini belgilaydi. Kasbiy ta’lim mazmunining nazariy asoslari – bu ta’lim jarayonini tashkil etish, rivojlantirish va samaradorligini oshirish uchun asos bo‘lgan ilmiy tamoyillar, nazariyalar va yondashuvlardir. Ushbu ma’ruzada kasbiy ta’lim mazmunining nazariy asoslari haqida batafsil to‘xtalib o‘tamiz.

1. Kasbiy ta’lim mazmunining ilmiy asoslari

Kasbiy ta’lim mazmuni quyidagi ilmiy nazariyalar va yondashuvlar asosida shakllantirilgan:

a) Pedagogik nazariyalar

- **Shaxsga yo‘naltirilgan yondashuv:** Har bir talabaning shaxsiy xususiyatlari, qiziqishlari va ehtiyojlarini hisobga olish.
- **Tizimli yondashuv:** Ta’lim jarayonini tizimli va uzluksiz ravishda tashkil etish.
- **Faol o‘rganish nazariyasi (Active Learning Theory):** Talabalar bilim olish jarayonida faol ishtirok etganida, ularning bilimlari chuqurroq va uzoq muddatli saqlanadi.

b) Psixologik nazariyalar

- **Ijobiy psixologiya (Positive Psychology):** Talabalarning ijobiy xususiyatlarini, qobiliyatlarini va imkoniyatlarini rivojlantirish.
- **Motivatsion nazariyalar:** Talabalarning ichki va tashqi motivatsiyasini oshirish orqali ularning ta’limga bo‘lgan qiziqishini kuchaytirish.

c) Ijtimoiy ta’lim nazariyalari

- **Ijtimoiy ta’sir nazariyasi (Social Learning Theory):** Talabalar o‘zaro muloqot va hamkorlik orqali bilim va ko‘nikmalarni samaraliroq o‘zlashtiradi.
- **Hamkorlik asosida o‘rganish (Collaborative Learning):** Talabalar guruhlarda ishlash orqali bir-birlaridan o‘rganadi va o‘z bilimlarini mustahkamlaydi.

d) Innovatsion ta’lim nazariyalari

- **Raqamli ta’lim texnologiyalari:** Zamonaviy texnologiyalardan foydalanish orqali ta’lim jarayonini samaraliroq tashkil etish.
- **Loyihaga asoslangan o‘rganish (Project-Based Learning):** Talabalar amaliy loyihalar orqali bilim va ko‘nikmalarni o‘zlashtiradi.

2. Kasbiy ta’lim mazmunining asosiy tamoyillari

Kasbiy ta’lim mazmuni quyidagi tamoyillarga asoslanadi:

a) Ta’limning amaliy yo‘nalganligi

- Ta’lim jarayoni talabalarning kelajakdagi kasbiy faoliyatida qo‘llaydigan bilim va ko‘nikmalarni o‘z ichiga olishi kerak.
- Amaliy mashg‘ulotlar, stajirovkalar va loyihalar orqali talabalarning amaliy tajribasini oshirish.

b) Shaxsga yo‘naltirilgan yondashuv

- Har bir talabaning shaxsiy xususiyatlari, qiziqishlari, ehtiyojlari va rivojlanish darajasini hisobga olish.
- Individual o‘quv rejalari va yondashuvlarni ishlab chiqish.

c) Tizimli yondashuv

- Ta’lim jarayonini tizimli va uzluksiz ravishda tashkil etish.
- O‘quv dasturlarini mantiqiy ketma-ketlikda joylashtirish va ularni bir-biri bilan bog‘liq holda olib borish.

d) Ijtimoiy hamkorlik

- Ta’lim jarayonini jamiyat, ish beruvchilar va boshqa ijtimoiy institutlar bilan hamkorlikda olib borish.
- Talabalarni real ish sharoitlariga tayyorlash va ularning kasbiy faoliyatini qo‘llab-quvvatlash.

e) Innovatsion yondashuv

- Zamonaviy texnologiyalar, yangi pedagogik usullar va innovatsion yondashuvlardan foydalanish.
- Raqamli ta’lim platformalari, virtual laboratoriyalar va interaktiv darslarni joriy etish.

f) Ta’limning ochiqligi va moslashuvchanligi

- Ta’lim jarayonini ochiq va moslashuvchan qilish, talabalarning turli ehtiyojlarini qondirish.
- Talabalarga o‘z bilim va ko‘nikmalarini mustaqil ravishda rivojlantirish imkoniyatini berish.

g) Ta’limning davomiyligi

- Ta’lim jarayonini uzluksiz ravishda olib borish, talabalarni hayot davomida o‘rganishga undash.
- Kasbiy malakani oshirish va yangi bilimlarni o‘zlashtirishni rag‘batlantirish.

h) Ta’limning sifatini ta’minlash

- Ta’lim jarayonining yuqori sifatini ta’minlash, talabalarning bilim va ko‘nikmalarini baholashning obyektiv usullarini qo‘llash.
- O‘quv dasturlarini muntazam ravishda yangilash va ularni zamonaviy talablarga moslashtirish.

3. Kasbiy ta’lim mazmunini shakllantirishning pedagogik usullari

Kasbiy ta’lim mazmunini shakllantirishda quyidagi pedagogik usullar qo‘llaniladi:

a) Ma’ruzalar va seminarlar

- Talabalarga nazariy bilimlarni yetkazish va ularni amaliy faoliyatda qo‘llashni o‘rgatish.

b) Amaliy mashg‘ulotlar

- Talabalarning amaliy ko‘nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan mashg‘ulotlar (masalan, laboratoriya ishlari, loyihalar, stajirovkalar).

c) Guruhli ishlash

- Talabalarning jamoada ishlash qobiliyatini rivojlantirishga qaratilgan usullar (masalan, guruh loyihalari, munozaralar).

d) Individual ishlash

- Har bir talabaning shaxsiy xususiyatlarini hisobga olgan holda individual yondashuv (masalan, individual loyihalar, mentorlik).

e) Raqamli texnologiyalardan foydalanish

- Zamonaviy texnologiyalar yordamida ta’lim jarayonini samarali tashkil etish (masalan, onlayn platformalar, virtual laboratoriyalar).

4. Kasbiy ta’lim mazmunini shakllantirishning psixologik yondashuvlari

Kasbiy ta’lim mazmunini shakllantirishda quyidagi psixologik yondashuvlar qo‘llaniladi:

a) Ijobiy psixologiya (Positive Psychology)

- Talabalarning ijobiy xususiyatlarini, qobiliyatlarini va imkoniyatlarini rivojlantirish.

b) Gumanistik yondashuv (Humanistic Approach)

- Talabalarning shaxsiy qadriyatini, erkinligini va o‘zini o‘zi anglashini qo‘llab-quvvatlash.

c) Kognitiv yondashuv (Cognitive Approach)

- Talabalarning fikrlash, idrok etish va qaror qabul qilish jarayonlarini yaxshilash.

d) Ijtimoiy ta’sir yondashuvi (Social Learning Theory)

- Talabalarning ijtimoiy muhit va o‘zaro munosabatlar orqali o‘rganishini ta’minlash.

5. Kasbiy ta’lim mazmunini shakllantirishda zamonaviy tendensiyalar

a) Raqamli ta’lim texnologiyalari

- Onlayn ta’lim platformalari, virtual laboratoriyalar va interaktiv darslardan foydalanish.
- Sun’iy intellekt va katta ma’lumotlar (Big Data) asosida ta’lim jarayonini shaxsiylashtirish.

b) Global hamkorlik

- Xalqaro ta’lim dasturlari va almashinuv loyihalarini joriy etish.
- Chet el universitetlari va tashkilotlari bilan hamkorlikni rivojlantirish.

c) Barqarorlik va ekologik ta’lim

- Atrof-muhitni muhofaza qilish va barqaror rivojlanish tamoyillarini ta’lim jarayoniga kiritish.
- Talabalarni ekologik muammolarni hal qilishga tayyorlash.

d) Inklyuziv ta’lim

- Har qanday sharoitdagi talabalarni qamrab olish va ularning rivojlanishini ta’minlash.
- Talabalarning turli ehtiyojlarini hisobga olgan holda individual yondashuvni qo‘llash.

6. Kasbiy ta’lim mazmunini shakllantirishning natijalari

- Talabalarning bilim va ko‘nikmalarining yuqori darajada oshishi.
- Talabalarning shaxsiy va kasbiy kompetensiyalarining rivojlanishi.
- Ta’lim jarayonining samaradorligi va sifatining yaxshilanishi.
- Talabalarning mehnat bozorida raqobatbardoshligini oshirish.
- Jamiyatda kasbiy malaka va bilim darajasining yaxshilanishi.

Kasbiy ta’lim mazmunining nazariy asoslari – bu ta’lim jarayonini tashkil etish, rivojlantirish va samaradorligini oshirish

uchun asos bo‘lgan ilmiy tamoyillar, nazariyalar va yondashuvlardir. Kasbiy ta’lim mazmuni shaxsga yo‘naltirilgan, tizimli, innovatsion va ijtimoiy hamkorlik asosida shakllantiriladi. Bu jarayon talabalarni nafaqat kasbiy bilim va ko‘nikmalar bilan ta’minlash, balki ularni shaxsiy, ijtimoiy va ma’naviy jihatdan yetuk shaxslar bo‘lib yetishishiga yordam berishga qaratilgan. Shu sababli, kasbiy ta’lim mazmunini ilmiy asoslar va zamonaviy yondashuvlar asosida shakllantirish oliy ta’lim muassasalarining asosiy vazifalaridan biridir.

2. Ta’lim mazmunining amaliy jihatlari.

Ta’lim inson taraqqiyotining asosiy omillaridan biri bo‘lib, u ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy rivojlanishning muhim tarkibiy qismidir. Ta’lim mazmuni shakllantirish va uni amaliy jihatdan qo‘llash zamonaviy dunyoda katta ahamiyatga ega. Ushbu ma’ruzada ta’lim mazmunining amaliy jihatlari, uning dolzarb masalalari, ta’lim jarayonida qo‘llaniladigan innovatsion usullar va ta’limning samaradorligini oshirish yo‘llari haqida to‘xtalib o‘tamiz.

Ta’lim mazmuni – bu ta’lim jarayonida o‘qitiladigan bilim, ko‘nikma va malakalarning majmuasidir. U o‘quvchilarning intellektual, ijtimoiy va shaxsiy rivojlanishini ta’minlashga qaratilgan. Ta’lim mazmuni qanday shakllantirilganligi va qanday usullar bilan yetkazilganligi ta’lim samaradorligini belgilaydi.

Ta’lim mazmunini hayotiy vaziyatlar bilan bog‘lash:

- Ta’lim mazmuni o‘quvchilarning kundalik hayotida duch keladigan muammolar va vaziyatlar bilan uzviy bog‘liq bo‘lishi kerak. Bu ularga o‘z bilimlarini amaliyotda qo‘llash imkoniyatini beradi.
- Masalan, matematika fanidan o‘rganiladigan masalalar moliya, qurilish yoki texnologiya sohalaridagi amaliy muammolarga moslashtirilishi mumkin.

Fanlararo integratsiya:

- Zamonaviy ta’limda fanlararo integratsiya muhim ahamiyatga ega. Masalan, biologiya va kimyo fanlari o‘rtasidagi bog‘lanishlar yoki tarix va adabiyotning o‘zaro ta’siri o‘quvchilarga bilimlarni chuqurroq va kengroq tushunish imkoniyatini beradi.
- Fanlararo loyihalar va tadqiqotlar orqali o‘quvchilar murakkab muammolarni hal qilishda ko‘p jihatli yondashuvni o‘rganadilar.

Innovatsion texnologiyalardan foydalanish:

- Zamonaviy ta’limda raqamli texnologiyalar, virtual va kengaytirilgan realistik vositalar, onlayn platformalar keng qo‘llanilmoqda. Bu o‘quv jarayonini qiziqarli va samarali qiladi.
- Masalan, virtual laboratoriyalar orqali o‘quvchilar xavfsiz sharoitda tajribalar o‘tkazishlari mumkin.

Ta’limda kompetensiyalarga asoslangan yondashuv:

- Zamonaviy ta’limda nafaqat bilim, balki ko‘nikma va malakalarni rivojlantirishga alohida e’tibor qaratiladi. Bu o‘quvchilarni kelajakdagi kasbiy faoliyatga tayyorlashda muhim rol o‘ynaydi.
- Masalan, loyihalarni boshqarish, jamoada ishlash, muloqot qobiliyatlari kabi kompetensiyalarni rivojlantirish.

Ta’lim mazmunini individualizatsiya qilish:

- Har bir o‘quvchining qobiliyatlari, qiziqishlari va ehtiyojlarini hisobga olgan holda ta’lim mazmunini shakllantirish samaradorlikni oshiradi.
- Individual o‘quv rejalari, muayyan fanlarni chuqurroq o‘rganish imkoniyatlari yaratish.

Ta’lim mazmunini amaliy jihatdan qo‘llashda duch keladigan muammolar:

Ta’lim resurslarining cheklanganligi:

- Qishloq joylarda zamonaviy ta’lim resurslari, kompyuterlar, internetga kirish imkoniyatlari cheklangan bo‘lishi mumkin. Bu ta’lim mazmunini to‘liq amalga oshirishga to‘sqinlik qiladi.

O‘qituvchilarning malakasi:

- Innovatsion usullarni qo‘llash uchun o‘qituvchilarning doimiy malaka oshirishi va yangi texnologiyalarga moslashishi zarur. Biroq, ba’zi hollarda bu jarayon sekin kechishi mumkin.

Dasturiy ta’minot va metodik qo‘llanmalarning yetarli emasligi:

- Ba’zi ta’lim muassasalarida zamonaviy dasturiy ta’minot va metodik qo‘llanmalar yetarli darajada mavjud emas, bu esa ta’lim mazmunini samarali qo‘llashni qiyinlashtiradi.

Ta’lim mazmunini amaliy jihatdan takomillashtirish yo‘llari:

Ta’limni raqamlashtirish:

- Raqamli texnologiyalarni keng joriy etish, elektron darsliklar, onlayn kurslar va platformalardan foydalanish ta’lim mazmunini yanada samarali qiladi.

O‘qituvchilarni malaka oshirish:

- O‘qituvchilarni innovatsion usullar, zamonaviy pedagogik texnologiyalar va raqamli ta’lim vositalari bo‘yicha doimiy ravishda o‘qitish kerak.

Ta’lim mazmunini jamiyat ehtiyojlariga moslashtirish:

- Ta’lim mazmuni mahalla, mintaqa va mamlakatning iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy ehtiyojlarini hisobga olgan holda ishlab chiqilishi kerak.

Xalqaro tajribalardan foydalanish:

- Boshqa mamlakatlarning ta’lim sohasidagi yutuqlarini o‘rganish va ularni mahalliy sharoitga moslashtirish ta’lim mazmunini yanada takomillashtirishga yordam beradi.

Ta’lim mazmunining amaliy jihatlari zamonaviy dunyoda katta ahamiyatga ega. Ta’lim mazmunini hayotiy vaziyatlar bilan bog‘lash, innovatsion texnologiyalardan foydalanish, fanlararo integratsiya va kompetensiyalarga asoslangan yondashuv ta’lim jarayonini samarali va qiziqarli qiladi. Shu bilan birga, ta’lim

mazmunini amaliy jihatdan qo‘llashda duch keladigan muammolarni bartaraf etish va ta’limni doimiy ravishda takomillashtirish zarur. Buning uchun jamiyatning barcha qatlamlari, jumladan, davlat, ta’lim muassasalari, o‘qituvchilar va ota-onalar hamkorlikda ishlashlari kerak.

3. Kasbiy ta’limning rivojlanish istiqbollari.

Kasbiy ta’lim zamonaviy jamiyatda iqtisodiy rivojlanish, mehnat bozorining talablarini qondirish va shaxslarning kasbiy kompetensiyalarini shakllantirishning asosiy vositasidir. Dunyo tez o‘zgarib borayotgan sharoitda kasbiy ta’limning ahamiyati tobora ortib bormoqda. Ushbu ma’ruzada kasbiy ta’limning rivojlanish istiqbollari, uning dolzarb muammolari, global trendlar va kelajakdagi yo‘nalishlar haqida to‘xtalib o‘tamiz.

1. Kasbiy ta’limning zamonaviy sharoitdagi ahamiyati:

Kasbiy ta’lim – bu shaxslarni ma’lum bir kasb-hunar bo‘yicha malakali kadrlar sifatida tayyorlash jarayoni. U iqtisodiyotning turli sohalarida malakali ishchi kuchini ta’minlash, ishsizlikni kamaytirish va jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishiga hissa qo‘shish vositasi hisoblanadi.

Zamonaviy sharoitda kasbiy ta’limning ahamiyati quyidagi omillar bilan belgilanadi:

- **Texnologik taraqqiyot:** Yangi texnologiyalar va avtomatlashtirish tizimlari malakali kadrlarni talab qiladi.
- **Mehnat bozorining o‘zgarishi:** An’anaviy kasblar yo‘qolib, yangi kasblar paydo bo‘lmoqda.
- **Global raqobat:** Mamlakatlar o‘rtasidagi raqobat malakali ishchi kuchini tayyorlashni talab qiladi.

2. Kasbiy ta’limning rivojlanish istiqbollari:

2.1. Raqamli texnologiyalarning keng joriy etilishi:

- Kasbiy ta’limda raqamli texnologiyalardan foydalanish (masalan, virtual va kengaytirilgan realistik vositalar, onlayn kurslar, simulyatorlar) o‘quv jarayonini yanada samarali va qiziqarli qiladi.
- Raqamli platformalar orqali o‘quvchilar masofadan turib kasbiy bilim va ko‘nikmalarni o‘zlashtirishlari mumkin.

2.2. Kasbiy ta’limni individualizatsiya qilish:

- Har bir talabaning qobiliyatlari, qiziqishlari va ehtiyojlarini hisobga olgan holda ta’lim dasturlarini shakllantirish.
- Individual o‘quv rejalari va moslashtirilgan kurslar orqali talabalarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish.

2.3. Fanlararo integratsiya va ko‘p tarmoqli yondashuv:

- Kasbiy ta’limda turli fanlar va sohalarning o‘zaro bog‘lanishini mustahkamlash.
- Masalan, texnik ta’limda dasturiy ta’minot, muhandislik va biznes boshqaruvi elementlarini o‘z ichiga olgan dasturlar.

2.4. Hayot davomida ta’lim (Lifelong Learning):

- Kasbiy ta’lim faqat boshlang‘ich tayyorgarlik bilan cheklanmaydi, balki hayot davomida bilim va ko‘nikmalarni yangilashni o‘z ichiga oladi.
- Kattalar uchun qayta tayyorlash va malaka oshirish kurslari.

2.5. Xalqaro hamkorlik va standartlashtirish:

- Kasbiy ta’limni xalqaro standartlarga moslashtirish va xorijiy tajribalardan foydalanish.
- Erasmus+, UNESCO kabi xalqaro dasturlar orqali talabalarning chet elda ta’lim olish va amaliyot o‘tash imkoniyatlari.

2.6. Yashil iqtisodiyot va barqaror rivojlanishga yo‘naltirilgan ta’lim:

- Kasbiy ta’lim dasturlarini ekologik toza texnologiyalar, qayta ishlash va barqaror rivojlanish tamoyillariga moslashtirish.
- Masalan, qayta tiklanadigan energiya manbalari, atrof-muhitni muhofaza qilish sohalarida malakalar rivojlantirish.

3. Kasbiy ta’limning rivojlanishida duch keladigan muammolar:

3.1. Ta’lim muassasalari va mehnat bozori o‘rtasidagi uzilish:

- Kasbiy ta’lim dasturlari ko‘pincha mehnat bozorining haqiqiy talablariga mos kelmaydi.
- Ish beruvchilar bilan yaqin hamkorlikni yo‘lga qo‘yish zarur.

3.2. Resurslar va infratuzilmaning yetarli emasligi:

- Kasbiy ta’lim muassasalarida zamonaviy laboratoriyalar, texnika va jihozlar yetarli emas.
- Qishloq joylarda bu muammo yanada keskin.

3.3. O‘qituvchilarning malakasi:

- Kasbiy ta’limda yangi texnologiyalar va usullarni qo‘llash uchun o‘qituvchilarning doimiy malaka oshirishi zarur.
- Biroq, ba’zi hollarda bu jarayon sekin kechishi mumkin.

3.4. Talabalarning kasbiy ta’limga bo‘lgan qiziqishining pasayishi:

- Ko‘pchilik yoshlar oliy ta’limni afzal ko‘rishadi, bu esa kasbiy ta’limga bo‘lgan talabni pasaytiradi.

4. Kasbiy ta’limni rivojlantirish bo‘yicha takliflar:

4.1. Mehnat bozori bilan yaqin hamkorlik:

- Ish beruvchilar bilan hamkorlikda kasbiy ta’lim dasturlarini ishlab chiqish.
- Talabalarni amaliyotga jalb qilish va ularga ish joyida tajriba oshirish imkoniyatini yaratish.

4.2. Raqamli texnologiyalarni keng joriy etish:

- Kasbiy ta’limni raqamlashtirish, virtual laboratoriyalar, simulyatorlar va onlayn kurslardan foydalanish.

4.3. O‘qituvchilarni malaka oshirish:

- O‘qituvchilarni zamonaviy pedagogik texnologiyalar va yangi kasbiy standartlar bo‘yicha o‘qitish.

4.4. Kasbiy ta’limning obro‘sini oshirish:

- Kasbiy ta’limni targ‘ib qilish, yoshlarga kasb-hunar o‘rganishning afzalliklari haqida ma’lumot berish.
- Muvaffaqiyatli kasb-hunar egalarini qo‘llab-quvvatlash va ularni jamiyatda tan olish.

4.5. Xalqaro tajribalardan foydalanish:

- Boshqa mamlakatlarning kasbiy ta’lim sohasidagi yutuqlarini o‘rganish va ularni mahalliy sharoitga moslashtirish.

5. Kelajakdagi yo‘nalishlar:

5.1. Sun’iy intellekt va robototexnika sohasidagi kasblar:

- Sun’iy intellekt, ma’lumotlar tahlili, robototexnika kabi sohalarda malakalar rivojlantirish.

5.2. Ekologik va barqaror rivojlanishga yo‘naltirilgan kasblar:

- Atrof-muhitni muhofaza qilish, qayta tiklanadigan energiya manbalari va yashil texnologiyalar sohasidagi kasblar.

5.3. Gigiyena va sog‘liqni saqlash sohasidagi kasblar:

- Pandemiyalar va global sog‘liqni saqlash muammolari tufayli tibbiyot va gigiyena sohasidagi kasblar talabi ortib bormoqda.

5.4. Ijodiy va madaniy sohalar:

- Dizayn, multimedia, kontent yaratish kabi ijodiy kasblar rivojlanishda davom etadi.

Kasbiy ta’lim zamonaviy jamiyatning iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanishining asosiy tayanchlaridan biridir. Raqamli texnologiyalar, fanlararo integratsiya, xalqaro hamkorlik va barqaror rivojlanish tamoyillari kasbiy ta’limning kelajakdagi rivojlanish istiqbollarini belgilaydi. Shu bilan birga, kasbiy ta’limni rivojlantirishda duch keladigan muammolarni bartaraf etish va ta’lim tizimini doimiy ravishda takomillashtirish zarur. Buning uchun davlat, ta’lim muassasalari, ish beruvchilar va jamiyatning barcha qatlamlari hamkorlikda ishlashlari kerak.

MAVZU BO‘YICHA SAVOLLAR:

1. Kasbiy pedagogikada ta’lim mazmunining asosiy tamoyillari qanday?

2. Kasbiy pedagogikada ta’lim mazmunini shakllantirishda qanday mezonlar muhim hisoblanadi?

3. Kasbiy pedagogikada ta’lim mazmuni qanday fanlarni o‘z ichiga oladi?

4. Kasbiy pedagogikada ta’lim mazmuni talabalarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishga qanday yordam beradi?

5. Kasbiy pedagogikada ta’lim mazmuni qanday axloqiy qadriyatlarga asoslangan?

6. Kasbiy pedagogikada ta’lim mazmuni qanday amaliy ko‘nikmalarni rivojlantirishga qaratilgan?

7. Kasbiy pedagogikada ta’lim mazmuni qanday zamonaviy texnologiyalarni o‘z ichiga oladi?

8. Kasbiy pedagogikada ta’lim mazmuni qanday ijtimoiy va iqtisodiy ehtiyojlarni hisobga oladi?

9. Kasbiy pedagogikada ta’lim mazmuni qanday xalqaro standartlarga moslashtirilgan?

10. Kasbiy pedagogikada ta’lim mazmunini takomillashtirish uchun qanday choralar ko‘riladi?

15-MAVZU. KASBIY PEDAGOGIKADA TA’LIM METODLARI

Reja:

1. Kasbiy ta’lim metodlarining nazariy jihatlari.

2. Innovatsion va interfaol metodlardan foydalanish.

3. Kasbiy ta’lim metodlarining samaradorligini oshirish yo‘llari.

1. Kasbiy ta’lim metodlarining nazariy jihatlari.

Kasbiy ta’lim metodlari zamonaviy ta’lim tizimining ajralmas qismi bo‘lib, malakali mutaxassislarni tayyorlashda muhim rol o‘ynaydi. Ushbu metodlar o‘quvchilarning kasbiy tayyorgarlik jarayonini ilmiy va amaliy jihatdan qo‘llab-quvvatlash, nazariy bilimlarni hayotiy tajriba bilan bog‘lash imkonini beradi. Ta’lim metodlari nazariy jihatdan turli ta’lim paradigmalari, didaktik tamoyillar va innovatsion yondashuvlar bilan bog‘liqdir. Shuningdek, kasbiy ta’lim jarayonida metodlarning samaradorligi va moslashuvchanligini oshirish uchun ilg‘or pedagogik texnologiyalardan foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu maqolada kasbiy ta’lim metodlarining nazariy asoslari, ularning tasnifi, amaliyotda qo‘llanilishi hamda zamonaviy tendensiyalar tahlil qilinadi.

Kasbiy ta’lim metodlari – bu o‘quvchilarga kasbiy bilim, ko‘nikma va malakalarni o‘zlashtirishda qo‘llaniladigan pedagogik usullar majmuasidir. Ushbu metodlar o‘quvchilarning nazariy bilimlarni amaliyot bilan uyg‘unlashtirishiga yo‘naltirilgan bo‘lib, kasbiy kompetensiyalarni shakllantirishga, amaliy ko‘nikmalarni rivojlantirishga va mehnat bozorida talabgir bo‘lish imkoniyatlarini oshirishga xizmat qiladi. Shuningdek, bu metodlar innovatsion

texnologiyalarni joriy etish va interaktiv o‘quv muhitini yaratishga qaratilgan.

Kasbiy ta’lim metodlarining tasnifi

Kasbiy ta’lim metodlarini quyidagi mezonlar bo‘yicha tasniflash mumkin:

O‘qitish jarayoni asosida

- **An’anaviy metodlar**: ma’ruza, suhbat, tushuntirish, kitob bilan ishlash. Ushbu metodlar asosan o‘qituvchining yetakchilik roliga asoslanib, nazariy bilimlarni yetkazishga qaratilgan.
- **Faol ta’lim metodlari**: muammoli ta’lim, keys-stadi, rolli o‘yinlar, loyiha metodlari. Bular o‘quvchilarning mustaqil fikrlashini rivojlantirish va masalalarni hal qilishga yo‘naltirilgan bo‘lib, amaliy mashg‘ulotlarni o‘z ichiga oladi.
- **Axborot-kommunikatsion texnologiyalarga asoslangan metodlar**: multimedia taqdimotlar, virtual laboratoriyalar, onlayn kurslar. Ushbu metodlar zamonaviy raqamli vositalardan foydalangan holda ta’lim jarayonini interaktiv va vizual jihatdan boyitishga qaratilgan. Virtual laboratoriyalar esa, ayniqsa, tabiiy va texnik fanlar bo‘yicha eksperimental tajribalarni amalga oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

O‘quvchilar faolligi darajasi asosida

- **Passiv metodlar**: o‘qituvchi asosiy axborot manbai bo‘lib, talabalarning ishtiroki cheklangan. Bu metodda o‘quvchilar asosan tinglovchi rolida bo‘lib, o‘qituvchi asosiy tushuntiruvchi sifatida qatnashadi.
- **Faol metodlar**: o‘quvchilar mustaqil fikrlash va muammolarni hal qilishga yo‘naltirilgan. Ushbu metodlar orqali o‘quvchilar o‘z fikrlarini ifodalash, muammolarni tahlil qilish va amaliy bilimlarni o‘zlashtirish imkoniyatiga ega bo‘ladilar.
- **Interaktiv metodlar**: hamkorlikda ta’lim, munozaralar, jamoaviy loyihalar. Interaktiv metodlar o‘quvchilarning bir-biri bilan faol muloqot qilishini ta’minlaydi va ularning jamoaviy ish

koʻnikmalarini rivojlantirishga yordam beradi. Bundan tashqari, bu metodlar muhokamalar va fikr almashinuvlar orqali chuqurroq tushunchalarni shakllantirishga qaratilgan.

Tajribaviy yondashuv asosida

- **Nazariy metodlar**: tushuntirish, misollar orqali oʻrgatish. Ushbu metodlar asosan kasbiy bilimlarni nazariy asosda oʻrgatishga qaratilgan boʻlib, oʻquvchilarga fanning tamoyillari va asoslarini yetkazadi.
- **Amaliy metodlar**: laboratoriya ishlari, ishlab chiqarish amaliyoti, modellashtirish. Ushbu metodlar orqali oʻquvchilar nazariy bilimlarini real sharoitlarda sinab koʻrish va kasbiy faoliyatga moslashish imkoniyatiga ega boʻladilar. Ayniqsa, ishlab chiqarish amaliyoti kelajakda kasbiy faoliyatga toʻgʻri yoʻnaltirish uchun muhim hisoblanadi.

Kasbiy ta’lim metodlarining nazariy jihatlari pedagogika, psixologiya va didaktika fanlari bilan uzviy bogʻliq. Quyida asosiy nazariy tamoyillar koʻrib chiqiladi:

Konstruktivizm nazariyasi boʻyicha oʻquvchilar bilimlarni mustaqil ravishda qurishadi. Oʻqituvchi esa faqat yoʻnaltiruvchi va maslahat beruvchi rolni bajaradi. Kasbiy ta’limda konstruktivistik yondashuv talabalarning ijodiy fikrlashini rivojlantirishga yordam beradi.

Faoliyatga yoʻnaltirilgan ta’lim yondashuviga koʻra, ta’lim jarayoni amaliy faoliyat orqali amalga oshiriladi. Oʻquvchilar kasbiy faoliyat jarayonida bilim va koʻnikmalarga ega boʻlishadi. Masalan, loyihaviy ta’lim, ishlab chiqarish amaliyoti shular jumlasiga kiradi.

Kompetensiyaga yoʻnaltirilgan ta’lim modeli boʻyicha oʻquvchilar kasbiy tayyorgarlikni amaliy tajriba va kontekstual bilimlarga asoslangan holda oladilar. Bu metod ish beruvchilarning talablariga mos keladigan kadrlarni tayyorlashni ta’minlaydi.

Axborot texnologiyalari rivojlanishi natijasida kasbiy ta’limda yangi metodlar paydo boʻldi:

- **Raqamli ta’lim platformalari** (Coursera, Udemy, Moodle, EdX) orqali masofaviy ta’lim.
- **Sun’iy intellekt asosida shaxsiylashtirilgan ta’lim dasturlari** va o‘quv jarayonini avtomatlashtirish.
- **VR (Virtual Reality) va AR (Augmented Reality) texnologiyalari** orqali simulyatsion o‘quv muhitlari yaratish.
- **Blended learning** (aralash ta’lim) usullari orqali an’anaviy va raqamli ta’lim metodlarini uyg‘unlashtirish.

Kasbiy ta’lim metodlari ta’limning samaradorligini oshirishda muhim rol o‘ynaydi. Ularning nazariy asoslarini anglash, to‘g‘ri metodlarni tanlash va zamonaviy innovatsion yondashuvlardan foydalanish – sifatli ta’lim jarayonini tashkil etishda muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bois, kasbiy ta’lim metodlari doimiy ravishda takomillashtirilib, yangi ilmiy yondashuvlar bilan boyitib borilishi lozim.

2. Innovatsion va interfaol metodlardan foydalanish.

Kasbiy ta’lim metodlari zamonaviy ta’lim tizimining ajralmas qismi bo‘lib, malakali mutaxassislarni tayyorlashda muhim rol o‘ynaydi. Ushbu metodlar o‘quvchilarning kasbiy tayyorgarlik jarayonini ilmiy va amaliy jihatdan qo‘llab-quvvatlash, nazariy bilimlarni hayotiy tajriba bilan bog‘lash imkonini beradi. Ta’lim metodlari nazariy jihatdan turli ta’lim paradigmalari, didaktik tamoyillar va innovatsion yondashuvlar bilan bog‘liqdir. Shuningdek, kasbiy ta’lim jarayonida metodlarning samaradorligi va moslashuvchanligini oshirish uchun ilg‘or pedagogik texnologiyalardan foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu maqolada kasbiy ta’lim metodlarining nazariy asoslari, ularning tasnifi, amaliyotda qo‘llanilishi hamda zamonaviy tendensiyalar tahlil qilinadi.

Kasbiy ta’lim metodlari – bu o‘quvchilarga kasbiy bilim, ko‘nikma va malakalarni o‘zlashtirishda qo‘llaniladigan pedagogik usullar majmuasidir. Ushbu metodlar o‘quvchilarning nazariy bilimlarni amaliyot bilan uyg‘unlashtirishiga yo‘naltirilgan bo‘lib, kasbiy kompetensiyalarni shakllantirishga, amaliy ko‘nikmalarni rivojlantirishga va mehnat bozorida talabgir bo‘lish imkoniyatlarini oshirishga xizmat qiladi. Shuningdek, bu metodlar innovatsion texnologiyalarni joriy etish va interaktiv o‘quv muhitini yaratishga qaratilgan.

Kasbiy ta’lim metodlarini quyidagi mezonlar bo‘yicha tasniflash mumkin:

1. O‘qitish jarayoni asosida

- **An’anaviy metodlar**: ma’ruza, suhbat, tushuntirish, kitob bilan ishlash. Ushbu metodlar asosan o‘qituvchining yetakchilik roliga asoslanib, nazariy bilimlarni yetkazishga qaratilgan.
- **Faol ta’lim metodlari**: muammoli ta’lim, keys-stadi, rolli o‘yinlar, loyiha metodlari. Bular o‘quvchilarning mustaqil fikrlashini rivojlantirish va masalalarni hal qilishga yo‘naltirilgan bo‘lib, amaliy mashg‘ulotlarni o‘z ichiga oladi.
- **Axborot-kommunikatsion texnologiyalarga asoslangan metodlar**: multimediya taqdimotlar, virtual laboratoriyalar, onlayn kurslar. Ushbu metodlar zamonaviy raqamli vositalardan foydalangan holda ta’lim jarayonini interaktiv va vizual jihatdan boyitishga qaratilgan. Virtual laboratoriyalar esa, ayniqsa, tabiiy va texnik fanlar bo‘yicha eksperimental tajribalarni amalga oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

2. O‘quvchilar faolligi darajasi asosida

- **Passiv metodlar**: o‘qituvchi asosiy axborot manbai bo‘lib, talabalarning ishtiroki cheklangan. Bu metodda o‘quvchilar asosan tinglovchi rolida bo‘lib, o‘qituvchi asosiy tushuntiruvchi sifatida qatnashadi.

- **Faol metodlar**: o‘quvchilar mustaqil fikrlash va muammolarni hal qilishga yo‘naltirilgan. Ushbu metodlar orqali o‘quvchilar o‘z fikrlarini ifodalash, muammolarni tahlil qilish va amaliy bilimlarni o‘zlashtirish imkoniyatiga ega bo‘ladilar.
- **Interaktiv metodlar**: hamkorlikda ta’lim, munozaralar, jamoaviy loyihalar. Interaktiv metodlar o‘quvchilarning bir-biri bilan faol muloqot qilishini ta’minlaydi va ularning jamoaviy ish ko‘nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi. Bundan tashqari, bu metodlar muhokamalar va fikr almashinuvlar orqali chuqurroq tushunchalarni shakllantirishga qaratilgan.

Innovatsion va interfaol ta’lim metodlari zamonaviy pedagogik yondashuvlarning ajralmas qismi bo‘lib, ta’lim jarayonining samaradorligini oshirish, o‘quvchilarning bilim olish jarayonini optimallashtirish va ularning ijodiy salohiyatini rivojlantirishga xizmat qiladi. Ushbu metodlar ta’limning sifatini oshirish bilan birga, o‘quvchilarning o‘zlashtirish darajasini oshirish va ularning mustaqil fikrlashini rivojlantirishga ham katta ta’sir ko‘rsatadi. Zamonaviy texnologiyalar, raqamli resurslar va ilg‘or pedagogik yondashuvlardan foydalanish natijasida ta’lim jarayoni interfaollik, innovatsionlik va samaradorlik jihatidan yangi bosqichga ko‘tariladi. Quyida eng samarali innovatsion va interfaol metodlar ko‘rib chiqiladi:

Raqamli ta’lim texnologiyalari

- **Onlayn ta’lim platformalari**: Coursera, Udemy, Moodle, edX, Khan Academy va boshqa masofaviy ta’lim tizimlari orqali bilim olish. Ushbu platformalar keng qamrovli kurslar, sertifikat dasturlari hamda mustaqil o‘qish imkoniyatlarini taqdim etib, o‘quvchilarga o‘zlari uchun qulay va mos sharoitda ta’lim olish imkoniyatini yaratadi. Shu bilan birga, bu platformalar orqali interaktiv darslar, video ma’ruzalar, testlar va loyiha asosida o‘rganish metodlarini qo‘llash mumkin.

- **Sun’iy intellekt asosidagi ta’lim tizimlari**: shaxsiylashtirilgan o‘quv dasturlarini yaratish, adaptiv o‘qitish tizimlari orqali har bir o‘quvchining ehtiyojlariga mos metodlarni tanlash, bilim darajasini doimiy monitoring qilish va tahlil qilish hamda avtomatlashtirilgan fikr-mulohazalar (feedback) orqali o‘quv jarayonini takomillashtirish.
- **VR (Virtual Reality) va AR (Augmented Reality) texnologiyalari**: simulyatsiya asosida kasbiy ko‘nikmalarni shakllantirish, real muhitni virtual modellashtirish orqali amaliy tajribani oshirish, o‘quvchilarga xavfsiz va interaktiv muhitda tajriba qilish imkoniyatini yaratish. VR texnologiyasi murakkab jarayonlarni vizualizatsiya qilish va o‘quvchilarning amaliy bilimlarini chuqurlashtirishga yordam beradi, AR esa real muhitga raqamli elementlarni qo‘shish orqali an’anaviy o‘qitish usullarini boyitadi. Masalan, VR yordamida tibbiyot, muhandislik, aviatsiya kabi sohalarda murakkab operatsiyalarni o‘rganish mumkin, AR esa laboratoriya ishlarini interaktiv qilishga yordam beradi.

Faol va muammoli ta’lim metodlari

- **Keys-stadi (Case Study)**: real hayotiy vaziyatlarni tahlil qilish orqali muammolarni hal qilish, qaror qabul qilish ko‘nikmalarini shakllantirish hamda o‘quvchilarning analitik va tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish. Ushbu metod yordamida talabalarga turli biznes, tibbiyot, muhandislik va ijtimoiy fanlar sohalariga oid murakkab vaziyatlarni baholash va ularga yechim topish imkoniyati yaratiladi. Keys-stadi metodida muammoli holatlarni chuqur tahlil qilish, muqobil yechimlarni ishlab chiqish va ularning natijalarini baholash orqali amaliy tajribaga asoslangan ta’lim jarayoni tashkil etiladi.
- **Loyiha metodlari**: amaliy loyihalar orqali kasbiy bilim va ko‘nikmalarni shakllantirish, muammolarni hal qilish qobiliyatini rivojlantirish, ijodiy va tanqidiy fikrlashni shakllantirish hamda jamoaviy ishlash ko‘nikmalarini mustahkamlash. Bu metod ta’lim

jarayonini real loyihalar bilan bog‘lash orqali o‘quvchilarga nazariy bilimlarni amaliyotda qo‘llash imkoniyatini beradi. Shuningdek, loyiha metodlari o‘quvchilarning tashabbuskorligi va innovatsion fikrlashini rivojlantirishga xizmat qiladi.

- **Muammoli ta’lim**: o‘quvchilarni muayyan masalalarni mustaqil hal qilishga undash, ularning analitik fikrlash, muammolarni tahlil qilish va yechim topish ko‘nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Ushbu metod orqali o‘quvchilar o‘z mustaqil qarorlarini shakllantirish, turli strategiyalarni sinovdan o‘tkazish hamda aniq va asoslangan xulosalar chiqarish imkoniyatiga ega bo‘ladilar. Muammoli ta’lim jarayonida savollar berish, bahs-munozaralar o‘tkazish va real hayotiy holatlar asosida yechimlarni ishlab chiqish asosiy vositalardan biri hisoblanadi. Bu yondashuv, ayniqsa, biznes, huquq, tibbiyot va muhandislik kabi fan sohalarida samarali qo‘llaniladi.

Jamoaviy va interaktiv metodlar

- **Hamkorlikda o‘qitish (Collaborative Learning)**: jamoaviy loyihalar va muhokamalar orqali ta’lim olish, bunda o‘quvchilar birgalikda ishlash, fikr almashish va muammolarni hal qilish orqali o‘z bilim va ko‘nikmalarini mustahkamlashadi. Ushbu metod har bir ishtirokchining faol ishtirok etishini rag‘batlantiradi, jamoaviy qaror qabul qilish ko‘nikmalarini shakllantiradi hamda o‘quvchilar o‘rtasida ijtimoiy muloqot va hamkorlikni rivojlantirishga xizmat qiladi. Shuningdek, hamkorlikda o‘qitish usuli o‘quvchilarning tanqidiy fikrlashini oshirish va turli nuqtai nazarlarni hisobga olish qobiliyatini rivojlantirishga yordam beradi.
- **Gamifikatsiya (Gamification)**: o‘yin elementlarini ta’lim jarayoniga joriy etish orqali motivatsiyani oshirish. Bu metod o‘quvchilarning qiziqishini oshirish, ularning ta’lim jarayonida faol ishtirok etishini ta’minlash va o‘rganish jarayonini yanada samarali qilish uchun qo‘llaniladi. Gamifikatsiya doirasida ballar, darajalar, mukofotlar, reyting tizimlari, topshiriqlar va o‘yin ssenariylari

singari mexanizmlar ishlatiladi. Natijada, o‘quvchilar musobaqalashish va rag‘batlantirish orqali bilimlarni o‘zlashtirishga intiladilar. Ushbu yondashuv ta’limning turli bosqichlarida, xususan, masofaviy ta’lim platformalarida, korporativ o‘qitish dasturlarida va an’anaviy dars jarayonlarida samarali qo‘llaniladi.

- **Tarmoqlangan o‘qitish (Blended Learning)**: an’anaviy va onlayn ta’limni uyg‘unlashtirish. Bu model o‘quvchilarga ta’lim jarayonida moslashuvchanlik va individual yondashuv imkonini beradi. An’anaviy darslar o‘quvchilarga bevosita o‘qituvchi bilan muloqot qilish va amaliy mashg‘ulotlarda qatnashish imkonini bersa, onlayn ta’lim modullari mustaqil o‘rganish va individual tempda ishlashga yordam beradi. Ushbu metod ayniqsa, kasbiy ta’limda qo‘llanilayotganda, zamonaviy texnologiyalar orqali o‘quvchilarni real hayotga tayyorlashda muhim rol o‘ynaydi. Shu bilan birga, tarmoqlangan o‘qitish jarayonida o‘quvchilarning bilim darajasi va ta’lim ehtiyojlariga qarab turli xil pedagogik yondashuvlarni uyg‘unlashtirish imkoniyati mavjud.

Innovatsion va interfaol metodlardan foydalanish kasbiy ta’lim samaradorligini oshirishga, o‘quvchilarning kasbiy bilim va ko‘nikmalarini chuqurlashtirishga hamda ularning ijodiy va mustaqil fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi. Shu sababli, zamonaviy ta’lim tizimi doimiy ravishda yangi metodlarni joriy etish va takomillashtirish orqali o‘quv jarayonini yanada rivojlantirib borish lozim.

3. Kasbiy ta’lim metodlarining samaradorligini oshirish yo‘llari.

Kasbiy ta’lim har qanday mamlakatning iqtisodiy, ilmiy-texnikaviy va ijtimoiy taraqqiyotining muhim tayanchlaridan biri hisoblanadi. Zamonaviy jamiyatda kasbiy ta’lim tizimining samaradorligi mutaxassislarni raqobatbardosh, innovatsion

fikrlashga ega va yuqori malakali kadrlar sifatida tayyorlashda hal qiluvchi omil bo‘lib xizmat qiladi. Ushbu maqolada kasbiy ta’lim metodlarining samaradorligini oshirish yo‘llari ilmiy asoslangan holda tahlil qilinib, zamonaviy pedagogik yondashuvlar, amaliyot va nazariyani uyg‘unlashtirish, shuningdek, innovatsion texnologiyalarni joriy etish usullari ko‘rib chiqiladi.

1. Zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish

Kasbiy ta’limda innovatsion pedagogik texnologiyalarni qo‘llash ta’lim samaradorligini oshirishning eng muhim usullaridan biridir. Quyidagi texnologiyalar bunga misol bo‘la oladi:

- **Modul ta’limi** – Talabalar o‘quv dasturlarini mustaqil o‘zlashtirish imkoniyatiga ega bo‘ladi. Bu usulda ta’lim modullarga bo‘linib, har bir modul alohida mavzuga bag‘ishlanadi va talabalar mustaqil ishlash orqali bilimlarini chuqurlashtiradi.
- **Interfaol ta’lim metodlari** – Muammoli ta’lim, rolda o‘ynash (role play), munozara va treninglar orqali talabalar muloqot qilish, jamoada ishlash va muammolarni hal qilish ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Bu metodlar ayniqsa kasbiy tayyorgarlikda juda samarali hisoblanadi.
- **Axborot-kommunikatsion texnologiyalar (AKT)** – Elektron o‘quv resurslari, virtual laboratoriyalar, masofaviy ta’lim platformalari va sun’iy intellekt asosida qurilgan o‘quv tizimlari ta’lim jarayonini yanada interaktiv va innovatsion qiladi. Bu texnologiyalar talabalar uchun o‘zlashtirish jarayonini osonlashtirib, nazariy bilimlarni amaliyot bilan bog‘lash imkonini beradi.

2. Amaliy ta’lim jarayonini kuchaytirish

Kasbiy ta’limda nazariy bilimlar bilan birga amaliy mashg‘ulotlarning roli katta. Samaradorlikni oshirish uchun quyidagi chora-tadbirlarni amalga oshirish mumkin:

- **Ishlab chiqarish amaliyoti** – Talabalarning real ishlab chiqarish jarayonlarida ishtirok etishi. Bu orqali talabalar kasbiy

ko‘nikmalarini mustahkamlash, muammolarni hal qilish va mehnat bozoriga tez moslashish imkoniyatiga ega bo‘ladilar.

- **Korporativ hamkorlik** – Korxonalar bilan hamkorlik o‘rnatib, talabalarni tajribali mutaxassislar bilan ishlashga jalb qilish. Bu usul orqali talabalar amaliy bilimlarni ish muhitida qo‘llash imkoniga ega bo‘lishadi, shuningdek, kelajakda ishga joylashish ehtimoli ham ortadi.
- **Dual ta’lim tizimi** – Ta’lim va ishlab chiqarish o‘rtasida uzviy bog‘liqlik yaratish. Dual ta’lim modeli orqali talabalar ta’lim olish jarayonida haqiqiy ish muhitida ishlab, kasbiy kompetensiyalarini rivojlantiradilar. Ushbu yondashuv Yevropa mamlakatlarida keng qo‘llanilib, ta’limning amaliy yo‘nalishini kuchaytirishda samarador ekanligi isbotlangan.
- **Simulyatsion muhitlardan foydalanish** – Virtual laboratoriyalar, texnologik trenajyorlar va simulyatsion dasturlar yordamida talabalar xavfsiz muhitda amaliy ko‘nikmalarni rivojlantirishlari mumkin.
- **Startap va tadbirkorlik yo‘nalishlarini rivojlantirish** – Talabalarni innovatsion loyihalar yaratishga undash, ularni kichik biznes yuritish ko‘nikmalariga o‘rgatish kasbiy ta’lim samaradorligini oshirishi mumkin.

3. O‘qituvchilarning malakasini oshirish

Kasbiy ta’lim metodlarining samaradorligi o‘qituvchilarning bilim va ko‘nikmalariga bevosita bog‘liq. O‘qituvchilarni doimiy ravishda quyidagi yo‘nalishlar bo‘yicha rivojlantirish lozim:

- **Pedagogik va kasbiy malaka oshirish kurslari** – O‘qituvchilarga zamonaviy ta’lim texnologiyalari, pedagogik psixologiya va kasbiy yo‘nalishdagi so‘nggi yangiliklar bo‘yicha doimiy o‘quv kurslarini tashkil etish.
- **Innovatsion texnologiyalar va zamonaviy metodlarni o‘rgatish** – O‘qituvchilarni yangi pedagogik yondashuvlar,

masofaviy ta’lim metodlari, sun’iy intellekt vositalari bilan ishlashga o‘rgatish.

- **Xorijiy tajribalarni o‘rganish va integratsiya qilish** – Yetakchi davlatlarning kasbiy ta’lim tizimlarini o‘rganish, tajriba almashish dasturlari orqali ilg‘or usullarni mahalliy ta’lim tizimiga joriy etish.
- **Praktik tajribani oshirish** – O‘qituvchilarning sanoat va ishlab chiqarish korxonalarida amaliy tajriba orttirishlarini ta’minlash, ularni zamonaviy kasbiy standartlar bilan tanishtirish.
- **Ilmiy-tadqiqot va innovatsion loyihalar bilan shug‘ullanish** – O‘qituvchilarning ta’lim jarayonini ilmiy asosda rivojlantirishga hissa qo‘shishlari uchun grantlar va loyihalarda ishtirok etishini rag‘batlantirish.

4. Individual yondashuvni qo‘llash

Har bir talabaning o‘ziga xos ehtiyojlari va qobiliyatlari borligini inobatga olib, individual yondashuv muhim ahamiyat kasb etadi. Buning uchun quyidagi metodlardan foydalanish mumkin:

- **Differensial ta’lim** – Har bir talabaga moslashtirilgan o‘quv dasturi yaratish.
- **Mentorlik tizimi** – Ustoz-shogird an’analarini rivojlantirish, talabalar va tajribali mutaxassislar o‘rtasida individual aloqalarni shakllantirish.
- **O‘quv materiallarini moslashtirish** – Turli darajadagi o‘quvchilarga mos keladigan materiallar yaratish, ilg‘or talabalar uchun qo‘shimcha topshiriqlar va o‘zlashtirish qiyin bo‘lganlar uchun qo‘shimcha yordam tizimlarini joriy etish.
- **Shaxsiy rivojlanish rejalari** – Talabalar bilan individual ishlash orqali ularning kasbiy maqsadlariga yo‘naltirilgan shaxsiy o‘sish dasturlarini yaratish.

Kasbiy ta’lim metodlarining samaradorligini oshirish zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo‘llash, amaliy mashg‘ulotlarni kengaytirish, o‘qituvchilar malakasini oshirish,

ta’lim sifatini monitoring qilish va individual yondashuvni tatbiq etish orqali amalga oshirilishi mumkin. Bu usullar ta’lim jarayonini innovatsion va samarali qilishga xizmat qiladi.

MAVZU BO‘YICHA SAVOLLAR:

1. Kasbiy pedagogikada qo‘llaniladigan ta’lim metodlarining asosiy turlari qanday?
2. Kasbiy pedagogikada ta’lim metodlarini tanlashda qanday mezonlar muhim hisoblanadi?
3. Kasbiy pedagogikada amaliy ta’lim metodlarining ahamiyati qanday?
4. Kasbiy pedagogikada interfaol ta’lim metodlarining roli qanday?
5. Kasbiy pedagogikada ta’lim metodlari talabalarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishga qanday yordam beradi?
6. Kasbiy pedagogikada ta’lim metodlari qanday axloqiy qadriyatlarga asoslangan?
7. Kasbiy pedagogikada ta’lim metodlari qanday zamonaviy texnologiyalarni o‘z ichiga oladi?
8. Kasbiy pedagogikada ta’lim metodlari qanday ijtimoiy va iqtisodiy ehtiyojlarni hisobga oladi?
9. Kasbiy pedagogikada ta’lim metodlari qanday xalqaro standartlarga moslashtirilgan?
10. Kasbiy pedagogikada ta’lim metodlarini takomillashtirish uchun qanday choralar ko‘riladi?

16-MAVZU. TA’LIM JARAYONIDA O‘QITISH VOSITALARINING O‘RNI

Reja:

1. O‘qitish vositalarining turlari va ularning samaradorligi.
2. Innovatsion texnologiyalar va o‘qitish vositalari.
3. O‘qitish jarayonida vositalarni to‘g‘ri tanlash tamoyillari.

1. O‘qitish vositalarining turlari va ularning samaradorligi.

Kasbiy ta’lim har qanday mamlakatning iqtisodiy, ilmiy-texnikaviy va ijtimoiy taraqqiyotining muhim tayanchlaridan biri hisoblanadi. Zamonaviy jamiyatda kasbiy ta’lim tizimining samaradorligi mutaxassislarni raqobatbardosh, innovatsion fikrlashga ega va yuqori malakali kadrlar sifatida tayyorlashda hal qiluvchi omil bo‘lib xizmat qiladi. Ushbu maqolada kasbiy ta’lim metodlarining samaradorligini oshirish yo‘llari ilmiy asoslangan holda tahlil qilinib, zamonaviy pedagogik yondashuvlar, amaliyot va nazariyani uyg‘unlashtirish, shuningdek, innovatsion texnologiyalarni joriy etish usullari ko‘rib chiqiladi.

Zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish

Kasbiy ta’limda innovatsion pedagogik texnologiyalarni qo‘llash ta’lim samaradorligini oshirishning eng muhim usullaridan biridir. Quyidagi texnologiyalar bunga misol bo‘la oladi:

- **Modul ta’limi** – Talabalar o‘quv dasturlarini mustaqil o‘zlashtirish imkoniyatiga ega bo‘ladi. Bu usulda ta’lim modullarga bo‘linib, har bir modul alohida mavzuga bag‘ishlanadi va talabalar mustaqil ishlash orqali bilimlarini chuqurlashtiradi.
- **Interfaol ta’lim metodlari** – Muammoli ta’lim, rolda o‘ynash (role play), munozara va treninglar orqali talabalar muloqot qilish, jamoada ishlash va muammolarni hal qilish ko‘nikmalarini

rivojlantiradi. Bu metodlar ayniqsa kasbiy tayyorgarlikda juda samarali hisoblanadi.

- **Axborot-kommunikatsion texnologiyalar (AKT)** – Elektron o‘quv resurslari, virtual laboratoriyalar, masofaviy ta’lim platformalari va sun’iy intellekt asosida qurilgan o‘quv tizimlari ta’lim jarayonini yanada interaktiv va innovatsion qiladi. Bu texnologiyalar talabalar uchun o‘zlashtirish jarayonini osonlashtirib, nazariy bilimlarni amaliyot bilan bog‘lash imkonini beradi.
- **Gamifikatsiya va virtual reallik** – O‘yin elementlari va VR texnologiyalaridan foydalanish ta’limni yanada qiziqarli va samarali qiladi. Bu usul ayniqsa texnik va murakkab kasblarni o‘rgatishda qo‘llaniladi.
- **Sun’iy intellekt va avtomatlashtirilgan o‘quv tizimlari** – Sun’iy intellekt yordamida individual o‘qitish imkoniyatlarini yaratish, ta’lim jarayonini moslashtirish va talabalar o‘zlashtirish darajasiga mos kontent yaratish mumkin.

Amaliy ta’lim jarayonini kuchaytirish

Kasbiy ta’limda nazariy bilimlar bilan birga amaliy mashg‘ulotlarning roli katta. Samaradorlikni oshirish uchun quyidagi chora-tadbirlarni amalga oshirish mumkin:

- **Ishlab chiqarish amaliyoti** – Talabalarning real ishlab chiqarish jarayonlarida ishtirok etishi.
- **Korporativ hamkorlik** – Korxonalar bilan hamkorlik o‘rnatib, talabalarni tajribali mutaxassislar bilan ishlashga jalb qilish.
- **Dual ta’lim tizimi** – Ta’lim va ishlab chiqarish o‘rtasida uzviy bog‘liqlik yaratish.
- **Simulyatsion muhitlardan foydalanish** – Virtual laboratoriyalar, texnologik trenajyorlar va simulyatsion dasturlar yordamida talabalar xavfsiz muhitda amaliy ko‘nikmalarni rivojlantirishlari mumkin.

- **Startap va tadbirkorlik yo‘nalishlarini rivojlantirish** – Talabalarni innovatsion loyihalar yaratishga undash.
- **Tashqi amaliyot dasturlari va xalqaro sertifikatlar** – Talabalarga xalqaro amaliyot dasturlarida ishtirok etish va tan olingan sertifikatlarni olish imkoniyatlarini yaratish.
- **Mentorlik tizimi** – Tajribali mutaxassislar va o‘qituvchilar tomonidan talabalar bilan doimiy individual ishlash.
- **Kasbiy laboratoriyalar va tajriba markazlari** – Talabalarga o‘z sohalari bo‘yicha eksperiment o‘tkazish imkoniyatini yaratish.
- **Amaliy fanlar bilan bog‘langan loyiha ishlari** – Talabalarning o‘qish jarayonida real loyihalarda ishtirok etishi.

O‘qituvchilarning malakasini oshirish

Kasbiy ta’lim metodlarining samaradorligi o‘qituvchilarning bilim va ko‘nikmalariga bevosita bog‘liq. O‘qituvchilarni doimiy ravishda quyidagi yo‘nalishlar bo‘yicha rivojlantirish lozim:

- **Pedagogik va kasbiy malaka oshirish kurslari** – O‘qituvchilarga zamonaviy ta’lim metodlarini o‘rgatish va ularning bilimlarini doimiy ravishda yangilab borish.
- **Innovatsion texnologiyalar va zamonaviy metodlarni o‘rgatish** – O‘qituvchilarga yangi texnologiyalar, o‘quv platformalari va didaktik usullar bo‘yicha treninglar o‘tkazish.
- **Xorijiy tajribalarni o‘rganish va integratsiya qilish** – Yetakchi davlatlarning ilg‘or tajribalarini o‘rganib, milliy ta’lim tizimiga moslashtirish.
- **Ilmiy-tadqiqot va innovatsion loyihalar bilan shug‘ullanish** – O‘qituvchilarni ilmiy-tadqiqot ishlariga jalb etish va kasbiy ta’lim sohasida innovatsion loyihalar yaratish.
- **O‘qituvchilar uchun malaka baholash tizimi** – Doimiy ravishda pedagogik faoliyatni baholab borish va o‘qituvchilarning kasbiy yutuqlarini rag‘batlantirish.

Kasbiy ta’limni baholash va sifat monitoringi

Kasbiy ta’lim samaradorligini oshirish uchun ta’lim jarayonini doimiy ravishda baholab borish va monitoring qilish muhim ahamiyatga ega. Quyidagi usullar bu jarayonda samarali bo‘lishi mumkin:

- **Test sinovlari va baholash tizimlari** – Talabalarning bilim va ko‘nikmalarini baholash uchun zamonaviy test tizimlaridan foydalanish. Bunda elektron baholash tizimlari, diagnostik testlar va differensial yondashuv orqali ta’lim sifati nazorat qilinadi.
- **Ish beruvchilar fikrini inobatga olish** – Ish beruvchilar tomonidan bitiruvchilar haqidagi fikr-mulohazalarni tahlil qilish, ularning kasbiy tayyorgarlik darajasini baholash va ta’lim dasturlarini shu asosda takomillashtirish.
- **Mehnat bozoriga moslashtirish** – O‘quv dasturlarini bozor talablariga mos ravishda shakllantirish, zamonaviy kasblarga mos kadrlar tayyorlash uchun yangi kompetensiyalarni o‘quv rejalariga kiritish.
- **Ta’lim sifatini tahlil qilish va taqqoslash** – Mahalliy va xalqaro ta’lim standartlarini taqqoslab, ta’lim jarayonining samaradorligini oshirish uchun yangi usullarni joriy etish.
- **Talabalar fikrini inobatga olish** – Talabalar tomonidan o‘quv jarayoni haqidagi fikr-mulohazalarni yig‘ish va tahlil qilish orqali ta’lim usullarini optimallashtirish.

Kasbiy ta’lim metodlarining samaradorligini oshirish zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo‘llash, amaliy mashg‘ulotlarni kengaytirish, o‘qituvchilar malakasini oshirish, ta’lim sifatini monitoring qilish va individual yondashuvni tatbiq etish orqali amalga oshirilishi mumkin. Shuningdek, ilg‘or davlatlarning tajribalarini o‘rganish va integratsiya qilish orqali milliy kasbiy ta’lim tizimini takomillashtirish mumkin. Bu usullar ta’lim jarayonini innovatsion va samarali qilishga xizmat qiladi.

2. Innovatsion texnologiyalar va o‘qitish vositalari.

Zamonaviy ta’lim jarayoni jadal rivojlanib borayotgan innovatsion texnologiyalar bilan chambarchas bog‘liq. Bugungi kunda o‘qitish jarayonida interaktiv metodlar, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT), sun’iy intellekt (SI), virtual va kengaytirilgan reallik (VR va AR), shuningdek, adaptiv ta’lim platformalaridan keng foydalanilmoqda. Ushbu maqolada innovatsion texnologiyalar va ularning ta’lim jarayonidagi roli haqida batafsil ma’lumot beriladi.

Innovatsion texnologiyalar – bu ta’lim jarayonining samaradorligini oshirish, o‘quvchilarning qiziqishini kuchaytirish va individual yondashuvni ta’minlashga qaratilgan zamonaviy usullar va vositalar majmuidir. Ular quyidagi asosiy yo‘nalishlarda rivojlanmoqda:

- **Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT)** – Internet, kompyuter va mobil qurilmalar orqali ta’limni yanada interaktiv va qulay qilish imkonini beradi. Masofaviy ta’lim platformalari, elektron kutubxonalar va videodarslar bu texnologiyaning asosiy tarkibiy qismlaridir.
- **Sun’iy intellekt (SI) va mashinaviy o‘rganish** – O‘quvchilarning individual ehtiyojlariga moslashtirilgan ta’limni ta’minlaydi, bilimlarni avtomatlashtirilgan baholash va ta’lim jarayonini optimallashtirish imkonini yaratadi. Chatbotlar, avtomatlashtirilgan repetitor tizimlari va shaxsiy o‘quv yordamchilari bu texnologiyaning amaliy ko‘rinishlaridir.
- **Virtual va kengaytirilgan reallik (VR/AR)** – O‘quvchilar uchun real dunyo bilan bog‘liq interaktiv muhit yaratib, tajriba orttirish imkoniyatlarini kengaytiradi. Masalan, tibbiyot, muhandislik va tabiiy fanlar sohalarida real sharoitlarni simulyatsiya qilish orqali amaliy tajribaga ega bo‘lish imkoniyati mavjud.

- **Mobil ta’lim texnologiyalari** – O‘quv jarayonini istalgan vaqtda va istalgan joyda davom ettirish imkonini beradi. Mobil ilovalar, raqamli darsliklar va interaktiv o‘yinlar bu yo‘nalishda asosiy rol o‘ynaydi.
- **Bulutli hisoblash tizimlari** – O‘quvchilar va o‘qituvchilar o‘quv materiallariga masofadan turib kirish imkoniyatiga ega bo‘lishlari uchun muhit yaratadi. Google Drive, Microsoft OneDrive va boshqa bulut xizmatlari ma’lumotlarni ishonchli saqlash va almashish imkonini beradi.
- **Gamifikatsiya va interaktiv o‘yin elementlari** – O‘quv jarayonini yanada qiziqarli va motivatsion qilishga yordam beradi. Ballar, mukofot tizimlari va darajalar orqali o‘quvchilar rag‘batlantiriladi.
- **Blokcheyn texnologiyalari** – Akademik hujjatlarning xavfsizligini ta’minlash va diplomlarni soxtalashtirishga qarshi kurashish imkonini yaratadi. Markazlashtirilmagan ma’lumotlar bazalari orqali sertifikatlarning haqiqiyligini tekshirish mumkin.
- **Ta’limning IoT (Internet of Things) yechimlari** – Aqlli ta’lim muhitini yaratib, o‘quv jarayonini avtomatlashtirishga yordam beradi. Masalan, aqlli doskalar, talabalarning ishtirokini kuzatish tizimlari va avtomatlashtirilgan baholash vositalari.
- **Robototexnika va sun’iy intellekt integratsiyasi** – O‘quvchilarga dasturlash, muhandislik va ijodiy tafakkurni rivojlantirish imkonini beradi. Robotlar yordamida amaliy fanlarni o‘rganish samaradorligi oshiriladi.

2. O‘qitish vositalari va ularning turlari

2.1. An’anaviy o‘qitish vositalari

An’anaviy o‘qitish vositalari ta’lim jarayonida uzoq yillardan beri qo‘llanilib kelmoqda. Bular:

- Kitoblar va o‘quv qo‘llanmalari
- Doska va bo‘r (yoki markerli doska)
- Ma’ruza matnlari va darsliklar

- Rasmli plakatlar va xaritalar
- Jadvallar, sxemalar va diagrammalar
- Laboratoriya jihozlari va eksperimental vositalar
- Didaktik materiallar va qo‘shimcha o‘quv resurslari

2.2. Innovatsion o‘qitish vositalari

Zamonaviy texnologiyalar ta’limda quyidagi innovatsion vositalarni rivojlantirishga imkon berdi:

- **Interaktiv doskalar** – Darslarni vizual va interaktiv tarzda tushuntirish orqali o‘quvchilarning ishtirokini oshiradi va ularga mavzuni chuqurroq tushunishga yordam beradi.
- **Elektron darsliklar va raqamli resurslar** – Matn, audio, video va interaktiv elementlarni o‘z ichiga olgan holda o‘quv materiallarini tushunarli va qiziqarli formatda taqdim etadi.
- **Massaviy ochiq onlayn kurslar (MOOC)** – Butun dunyo bo‘ylab ochiq ta’lim imkonini yaratib, yuqori sifatli bilim olishga yordam beradi.
- **Sun’iy intellekt yordamida adaptiv ta’lim tizimlari** – Har bir o‘quvchining bilim darajasini tahlil qilib, moslashtirilgan ta’lim materiallarini taklif etadi.
- **Mobil ilovalar va onlayn platformalar** – O‘quvchilarga istalgan joyda o‘qish va mashq qilish imkonini beradi (Khan Academy, Coursera, Duolingo va boshqalar).
- **Gamifikatsiya elementlari** – O‘quv jarayoniga o‘yin elementlarini kiritish orqali o‘quvchilarning qiziqishini va motivatsiyasini oshirishga yordam beradi.
- **Virtual laboratoriyalar** – Fan va muhandislik sohalarida amaliy mashg‘ulotlarni raqamli muhitda bajarish imkonini yaratadi.
- **Robototexnika va STEM to‘plamlari** – O‘quvchilarning muhandislik, texnologiya va ilmiy-ijodiy tafakkurini rivojlantirish uchun mo‘ljallangan.
- **Blokcheyn texnologiyalari** – Sertifikatlash va akademik hujjatlarni soxtalashtirishdan himoya qilishda foydalaniladi.

- **Aqlli sinflar va IoT tizimlari** – Real vaqt rejimida o‘quv jarayonini kuzatish, baholash va boshqarish imkonini yaratadi.

3. O‘qitish jarayonida vositalarni to‘g‘ri tanlash tamoyillari.

O‘qitish jarayonida vositalarni to‘g‘ri tanlash samarali ta’lim berish va o‘quvchilarning bilim olish darajasini oshirishga yordam beradi. Quyidagi tamoyillar vositalarni tanlashda asosiy mezon hisoblanadi:

Didaktik maqsadga muvofiqlik

O‘qitish jarayonida vositalarni to‘g‘ri tanlashda eng muhim tamoyillardan biri – ularning didaktik maqsadga muvofiqligidir. Bu shuni anglatadiki, har qanday qo‘llaniladigan vosita o‘quv jarayonining asosiy maqsad va vazifalariga mos kelishi, o‘quvchilarning yangi bilimlarni o‘zlashtirishiga, amaliy ko‘nikmalar hosil qilishiga va mustaqil fikrlashini rivojlantirishga xizmat qilishi lozim.

Har bir dars yoki ta’lim moduli ma’lum bir o‘quv maqsadini ko‘zlaydi. Bu maqsadlar quyidagi toifalarga bo‘linadi:

1. **Bilim berish (informatsion)** – O‘quvchilarga yangi tushuncha va bilimlarni yetkazish. Bunday maqsadlar uchun ma’lumot beruvchi materiallar, o‘quv qo‘llanmalari, vizual materiallar (taqdimotlar, diagrammalar, videolar) mos keladi.
2. **Ko‘nikmalarni shakllantirish** – O‘quvchilarning amaliy tajribaga ega bo‘lishiga yo‘naltirilgan. Bu maqsadga erishish uchun laboratoriya jihozlari, simulyatsiyalar, interaktiv dasturlar qo‘llaniladi.
3. **Mustaqil fikrlashni rivojlantirish** – O‘quvchilarning mantiqiy va tanqidiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirishga xizmat qiladigan metodlar, masalan, muammoli ta’lim usullari, bahs-munozaralar, loyiha asosida o‘qitish kabi metodlar qo‘llanilishi kerak.

4. **Yodda saqlash va mustahkamlash** – O‘rganilgan bilimlarni takrorlash va mustahkamlash uchun testlar, interaktiv o‘yinlar, viktorinalar va topshiriqlar ishlatiladi.

5. **Ijodiy va tadqiqot qobiliyatlarini rivojlantirish** – O‘quvchilarni mustaqil izlanish va yangi g‘oyalar yaratishga yo‘naltirish uchun ilmiy tadqiqot metodlari, loyihalar, eksperimentlar qo‘llaniladi.

Vositalarni tanlashning didaktik jihatdan muhim shartlari

1. **Ma’lum darajadagi interfaol muloqot imkoniyatini yaratish**

- O‘quvchilar faqat ma’lumotni tinglab qolmay, balki uni mustaqil tahlil qilishi, amaliyotda qo‘llashi va muhokama qilishi mumkin bo‘lishi kerak.
- Masalan, videodarslar o‘quvchilarga vizual axborot beradi, lekin agar ular savollarga javob berish yoki topshiriqlar bajarish imkoniyatiga ega bo‘lsa, bilim mustahkamroq o‘zlashtiriladi.

2. **O‘qitishning turli bosqichlariga mosligi**

- O‘qitish jarayonida vositalar bilim berish, mustahkamlash, amaliyotga tatbiq etish va baholash bosqichlariga mos kelishi kerak.
- Masalan, yangi mavzuni tushuntirish uchun multimedia taqdimotlari, diagrammalar va videolar yaxshi natija bersa, bilimlarni mustahkamlash uchun amaliy mashg‘ulotlar yoki interaktiv testlar samarali bo‘ladi.

3. **O‘quvchilarning faol ishtirokini ta’minlash**

- Ta’lim vositalari o‘quvchilarni faollikka undashi va ularga ijodiy fikrlash imkoniyatini berishi kerak.
- Masalan, muammoli ta’lim yondashuvi asosida yaratilgan interaktiv simulyatsiyalar o‘quvchilarga real hayotiy vaziyatlarni modellashtirish va ularga yechim topish imkoniyatini beradi.

4. **Mavzuni tushunish darajasini oshirish**

- Har bir vosita o‘quvchilarga mavzuni chuqur tushunish va uni amaliyotda qo‘llash imkonini berishi lozim.
- Masalan, matematik formulalarni tushuntirishda oddiy matnli tushuntirishdan ko‘ra, dinamik grafiklar yoki simulyatsiyalar foydaliroq bo‘lishi mumkin.

5. O‘quvchilar individual xususiyatlarini hisobga olish

- O‘quvchilar turlicha o‘rganish usullariga ega bo‘lgani uchun turli didaktik vositalar qo‘llanilishi kerak.
- Masalan, vizual o‘rganuvchilar uchun diagrammalar va videolar, eshitish orqali o‘rganadiganlar uchun audio materiallar, amaliy tajriba orqali o‘rganuvchilar uchun laboratoriya jihozlari samarali bo‘lishi mumkin.

Didaktik maqsadga muvofiq vositalarni tanlash o‘quv jarayonining samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Har qanday tanlangan vosita o‘quvchilarga bilimni samarali yetkazish, ularni mustaqil fikrlashga o‘rgatish va olgan bilimlarini amaliyotga tatbiq etish imkoniyatini berishi kerak. Shuning uchun o‘qituvchilar ta’lim jarayonida qo‘llaniladigan vositalarni tanlashda ehtiyotkorlik bilan yondashishlari va ularning maqsadga muvofiqligini har tomonlama tahlil qilishlari zarur.

Mavzuga moslik

Vositalar o‘quv materiali mazmuniga mos kelishi kerak. Masalan, tabiiy fanlar uchun laboratoriya jihozlari, interaktiv darslar uchun multimedia resurslari qo‘llanilishi lozim.

O‘quvchilarning yosh va tayyorgarlik darajasi

Tanlangan vositalar o‘quvchilarning yoshiga, bilim saviyasiga va qobiliyatlariga mos bo‘lishi kerak. Kichik yoshdagi bolalar uchun ko‘rgazmali va jonli vositalar samaraliroq bo‘lsa, kattaroq o‘quvchilar uchun murakkab grafiklar va modellashtirish usullari foydali bo‘lishi mumkin.

Texnik imkoniyatlar va qulaylik

O‘quv muassasasining texnik va moddiy bazasiga mos keladigan vositalarni tanlash muhim. Agar multimedia resurslari qo‘llanilsa, ularning ishlashi uchun zarur shart-sharoitlar (kompyuter, internet, proyektor) ta’minlangan bo‘lishi kerak.

O‘qitish uslubi va metodikasiga moslik

O‘qituvchi tanlagan vositalar uning pedagogik metodlariga mos kelishi va dars jarayonining samaradorligini oshirishi lozim. Masalan, konstruktivistik yondashuv uchun interaktiv vositalar, an’anaviy yondashuv uchun esa kitob va qo‘llanmalar samarali bo‘lishi mumkin.

Faollik va interaktivlikni ta’minlash

Zamonaviy ta’lim vositalari o‘quvchilarni faollikka undashi, ularning ta’lim jarayonida ishtirokini oshirishi lozim. Masalan, interaktiv taxta, virtual laboratoriyalar, muammoli vaziyatlarni hal qilish bo‘yicha dasturlar bunday vositalarga misol bo‘la oladi.

Psixologik va pedagogik jihatlar

Vositalar o‘quvchilarning psixologik xususiyatlariga mos kelishi, motivatsiyani oshirishi va o‘rganish jarayonini qiziqarli qilishi kerak. O‘quv jarayonida vizual, audial va kinestetik usullar uyg‘unlashishi o‘quvchilarning samarali bilim olishiga yordam beradi.

Iqtisodiy jihatdan samaradorlik

Vositalarni tanlashda ularning narxi va amaliy samaradorligi hisobga olinishi kerak. Ko‘p hollarda bepul yoki arzon, lekin samarali texnologik vositalar mavjud bo‘ladi (masalan, ochiq manbali ta’lim platformalari).

Barqarorlik va moslashuvchanlik

Tanlangan vositalar uzoq muddatli foydalanishga yaroqli va turli mavzular hamda sharoitlarga moslashuvchan bo‘lishi lozim. O‘qitish jarayonida universal va oson qo‘llaniladigan vositalar tanlash afzal.

Qayta ishlash va tahlil qilish imkoniyati

Ta’lim vositalari o‘quvchilarning natijalarini baholash va tahlil qilish imkonini berishi kerak. Masalan, elektron test tizimlari, onlayn topshiriqlar va avtomatlashtirilgan baholash tizimlari bu tamoyilga mos keladi.

Ushbu tamoyillar asosida vositalarni to‘g‘ri tanlash orqali o‘qitish samaradorligini oshirish va ta’lim jarayonini yanada interaktiv va qiziqarli qilish mumkin.

MAVZU BO‘YICHA SAVOLLAR:

1. Ta’lim jarayonida o‘qitish vositalarining asosiy turlari qanday?
2. O‘qitish vositalarini tanlashda qanday mezonlar muhim hisoblanadi?
3. O‘qitish vositalarining ta’lim jarayonidagi ahamiyati qanday?
4. O‘qitish vositalari talabalarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishga qanday yordam beradi?
5. O‘qitish vositalari qanday axloqiy qadriyatlarga asoslangan?
6. O‘qitish vositalari qanday zamonaviy texnologiyalarni o‘z ichiga oladi?
7. O‘qitish vositalari qanday ijtimoiy va iqtisodiy ehtiyojlarni hisobga oladi?
8. O‘qitish vositalari qanday xalqaro standartlarga moslashtirilgan?
9. O‘qitish vositalarini takomillashtirish uchun qanday choralar ko‘riladi?
10. O‘qitish vositalaridan foydalanishda qanday muammolar yuzaga keladi va ularni qanday hal qilish mumkin?

17-MAVZU. KASBIY PEDAGOGIKADA INNOVATSION TEXNOLOGIYALAR

Reja:

1. Innovatsion texnologiyalarning ta’lim jarayoniga ta’siri.
2. Zamonaviy ta’lim texnologiyalarining afzalliklari.
3. Kasbiy ta’limda innovatsiyalarni qo‘llash usullari.

- **Innovatsion texnologiyalarning ta’lim jarayoniga ta’siri**

Zamonaviy dunyoda ta’lim jarayoni tez o‘zgarib bormoqda. Bugungi kunda darslarni faqat doskada yozib tushuntirish yetarli emas. Yangi texnologiyalar, elektron vositalar, internet platformalari va sun’iy intellekt asosidagi dasturlar ta’limga chuqur kirib kelmoqda. Bunday yangiliklarga **innovatsion texnologiyalar** deyiladi.

Innovatsion texnologiyalar yordamida o‘quvchilarning bilim olish jarayoni qulay, qiziqarli va samarali bo‘ladi. O‘qituvchilar esa darsni yaratishda va baholashda ko‘proq imkoniyatga ega bo‘ladi.

📚 Innovatsion texnologiyalar deganda nimani tushunamiz?

Innovatsion texnologiyalar — bu **yangi o‘quv vositalari, zamonaviy o‘qitish usullari va texnikalar** yig‘indisidir. Ular dars jarayonini takomillashtirish, o‘quvchining faolligini oshirish va ta’lim sifatini yaxshilashga xizmat qiladi.

Quyidagilar innovatsion texnologiyalarga misol bo‘ladi:

- Kompyuter va planshetlardan foydalanish;
- Onlayn darslar (Zoom, Google Meet, Microsoft Teams);
- Elektron darsliklar va videodarslar;
- Virtual laboratoriyalar (VR texnologiyalar);
- Gamifikatsiya — o‘yinlar orqali o‘rgatish;

- Sun’iy intellekt asosidagi test tizimlari;
- Raqamli ta’lim platformalari (Google Classroom, Moodle, EduMarket).

✅ Ta’lim jarayoniga innovatsion texnologiyalarning asosiy ta’sirlari

1. O‘quvchilarning bilim olish usuli o‘zgaradi

Endi faqat daftar va kitoblar yetarli emas. Talabalar mobil telefon, kompyuter, internet orqali video darslarni tomosha qiladi, testlarni onlayn topshiradi, darslarni qayta ko‘rib chiqadi.

2. O‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasida yangi aloqa shakli paydo bo‘ladi

Masalan, Google Classroom orqali topshiriq berish, to‘g‘rilab yuborish, izoh qoldirish mumkin. Bu esa o‘qituvchi va talaba o‘rtasidagi muloqotni kuchaytiradi.

3. Darslar ko‘proq interaktiv bo‘ladi

Interaktiv doska, savol-javoblar, onlayn viktorinalar orqali o‘quvchilar darsga faol qatnashadi. Bu esa eslab qolishni osonlashtiradi.

4. Masofaviy ta’lim imkoniyati kengayadi

Talaba uyda yoki boshqa hududda bo‘lsa ham darsda qatnasha oladi. Bu ayniqsa pandemiya davrida juda katta ahamiyatga ega bo‘ldi.

5. Bilimlar tezroq, ko‘proq va samaraliroq o‘zlashtiriladi

Darsga tayyorgarlik ko‘rish uchun talabalar internetdan qo‘shimcha ma’lumot topadi, videolar tomosha qiladi, animatsiyalarni ko‘radi. Bu darsni tushunishni osonlashtiradi.

6. Baholash jarayoni aniq va avtomatik bo‘ladi

Elektron testlar orqali o‘quvchining bilimi tez va xolis baholanadi. Statistikalar orqali o‘quvchining o‘sish dinamikasi ko‘rinadi.

⚠ Muammolar va cheklovlar

Innovatsion texnologiyalar foydali bo‘lsa-da, ularni qo‘llashda ayrim muammolar ham mavjud:

- Hamma maktab va kollejlar texnik jihatdan yetarli darajada jihozlanmagan;
- Ayrim o‘qituvchilar kompyuter texnologiyalaridan foydalanishni bilmaydi;
- Ba’zi o‘quvchilar internet yoki qurilmalarga ega emas;
- E’tibor internetda chalg‘ib, darsga to‘liq jalb bo‘lmaslik holatlari ham bor.

✅ Takliflar

1. Har bir o‘qituvchiga zamonaviy texnologiyalar bo‘yicha muntazam o‘quv kurslarini o‘tkazish.
2. Ta’lim muassasalarini kompyuter, proyektor, interaktiv doska bilan jihozlash.
3. O‘quvchilarga bepul internet yoki platformalarga kirish imkonini berish.
4. O‘yin shaklidagi topshiriqlar, video darslar va qiziqarli ilovalarni kengaytirish.

Innovatsion texnologiyalar bugungi ta’limning ajralmas qismiga aylangan. Ular orqali o‘qituvchi darsni samaraliroq o‘tadi, talaba esa bilimni chuqurroq o‘zlashtiradi. Texnologiyalarni to‘g‘ri va maqsadli qo‘llash orqali biz zamonaviy, raqobatbardosh va ijodkor yoshlarni tarbiyalaymiz.

2. Zamonaviy ta’lim texnologiyalarining afzalliklari

Bugungi tezkor axborot asrida ta’lim sohasida katta o‘zgarishlar yuz bermoqda. An’anaviy dars metodlari o‘rniga **zamonaviy,**

interaktiv va raqamli texnologiyalar kirib kelmoqda. Bu texnologiyalar o‘quvchi va o‘qituvchining ishini osonlashtiradi, dars jarayonini qiziqarli va samarali qiladi.

Zamonaviy texnologiyalarni to‘g‘ri qo‘llash orqali **ta’lim sifati ortadi, o‘quvchilarning bilimga bo‘lgan qiziqishi kuchayadi** va ular o‘z kasbiga puxta tayyor bo‘lib chiqadi.

📚 Zamonaviy ta’lim texnologiyalari deganda nimani tushunamiz?

Zamonaviy ta’lim texnologiyalari bu:

- **kompyuterlar, planshetlar, interaktiv doskalar**;
- **internet orqali o‘qitish (masofaviy ta’lim, Zoom, Google Classroom)**;
- **virtual tajribalar va 3D modellar**;
- **elektron darsliklar, videodarslar, test platformalari**;
- **o‘yin orqali o‘rganish (gamifikatsiya)**.

Bu vositalar yordamida **o‘quvchilar nafaqat eshitadi va yozadi, balki ko‘radi, ishlaydi, baholaydi va o‘z-o‘zini rivojlantiradi**.

✅ Zamonaviy ta’lim texnologiyalarining asosiy afzalliklari

1. Bilim olish qulayligi

Talaba kerakli dars materiallarini internetdan istalgan vaqtda topishi mumkin. Onlayn platformalarda dars videolari, prezentatsiyalar, testlar doimo mavjud bo‘ladi.

2. Interaktivlik

Darslar faqat o‘qituvchi monologi emas, balki savol-javob, muhokama, viktorina, loyiha, guruh ishlari tarzida o‘tadi. Bu o‘quvchilarning faolligini oshiradi.

3. Amaliy ko‘nikmalarni rivojlantirish

Simulyatsiya, virtual laboratoriyalar yordamida o‘quvchi real ish muhitini o‘rganadi. Masalan, tibbiyot talabasi operatsiyani virtual tarzda bajarib ko‘rishi mumkin.

4. Individual yondashuv

Har bir o‘quvchining bilim darajasi va tezligiga qarab materiallar tanlanadi. Ba’zilar darsni tezroq o‘zlashtirsa, boshqalar ko‘proq mashq qiladi.

5. Vaqt va makon cheklovlarining yo‘qligi

Onlayn darslar tufayli istalgan joyda — uyda, kutubxonada yoki hatto yo‘lda ham o‘qish mumkin. Bu esa o‘qishni moslashuvchan qiladi.

6. O‘qituvchi va ota-onaning nazorati osonlashadi

Elektron baholash, test natijalari, faollik statistikasi orqali o‘qituvchi va ota-ona bolaning rivojlanishini kuzatishi mumkin.

7. Ijodkorlik va texnik ko‘nikmalarni rivojlantiradi

Multimedia, taqdimotlar, videodars tayyorlash orqali o‘quvchi ijodiy fikrlash, IT dasturlarni qo‘llashni o‘rganadi.

⚠ Qisqacha misollar

- **O‘zbekistonda “ZiyoNet”, “EduMarket”, “MyEdu”** kabi platformalar orqali minglab o‘quvchilar zamonaviy ta’limga ulanmoqda.
- **Google Classroom, Moodle** kabi tizimlarda topshiriqlar, imtihonlar onlayn tarzda o‘tkazilmoqda.
- Maktablar va kollejlar **interaktiv doska, projektor, planshet** kabi vositalar bilan jihozlanmoqda.

Zamonaviy ta’lim texnologiyalari nafaqat o‘quv jarayonini yengillashtiradi, balki ta’lim sifatini oshiradi, o‘quvchini kasbga tayyorlaydi, mustaqil fikrlovchi, texnologik savodli shaxsni shakllantiradi. Har bir talaba va o‘qituvchi bu imkoniyatlardan to‘g‘ri foydalanishni o‘rganishi, ularni amaliyotda qo‘llay olishi zarur.

3. Kasbiy ta’limda innovatsiyalarni qo‘llash usullari

Bugungi kunda dunyo juda tez o‘zgarayotgani tufayli har bir kasb egasidan yangicha fikrlash, zamonaviy texnologiyalardan foydalanish va doimiy o‘z ustida ishlash talab qilinmoqda. Kasbiy ta’lim — bu yoshlarni muayyan kasbga tayyorlaydigan ta’lim tizimi bo‘lib, unda faqat bilim emas, balki amaliy ko‘nikmalar ham muhim rol o‘ynaydi.

Shuning uchun kasbiy ta’limda **innovatsion yondashuvlar**, ya’ni yangi texnologiyalar, usullar va vositalar tobora ko‘proq qo‘llanilmoqda. Ular o‘quv jarayonini qiziqarli, samarali va zamonaviy qiladi.

Innovatsion yondashuv nima?

Innovatsiya — bu yangilik, yangi yondashuv degani. Ta’limda bu degani:

- interaktiv doskalar,
- kompyuter, internet orqali o‘qitish,
- onlayn darslar,
- o‘yin shaklidagi mashg‘ulotlar,
- virtual tajribalar kabi yangicha o‘qitish usullaridir.

Innovatsiyalar yordamida talaba faqat tinglovchi emas, **faol ishtirokchi** bo‘ladi. U o‘qishda ko‘proq harakat qiladi, mustaqil fikrlaydi va muammo yechadi.

Kasbiy ta’limda qo‘llaniladigan innovatsion usullar

1. Dual ta’lim

Bu usulda talaba darslarning bir qismini o‘quv muassasada, boshqa qismini esa amaliyotda, ya’ni korxonada o‘taydi. Masalan, sartarosh bo‘lishni o‘rganayotgan talaba haftaning 3

kuni o‘quv darslariga qatnashsa, 2 kuni salonda amaliyot o‘tashi mumkin.

2. Loyihaviy o ‘qitish

Bu yondashuvda talabalar biror amaliy loyiha ustida ishlaydi. Masalan, biror mahsulotni ishlab chiqarish yoki xizmat turini ishlab chiqish. Bu orqali talaba jamoaviy ishlash, rejalashtirish, ijodiy fikrlash kabi ko ‘nikmalarni egallaydi.

3. Simulyatsiya va virtual tajriba

Maxsus dasturlar yoki qurilmalar yordamida talaba real holatga o‘xshash sharoitda mashq qiladi. Masalan, elektr tarmog ‘i bilan ishlashni xavfsiz muhitda

o ‘rganish, avtomobil qismlarini onlayn yig‘ish.

4. O ‘yinlashtirish (gamifikatsiya)

Darslar o ‘yin shaklida o‘tiladi. Testlar, baholashlar, topshiriqlar orqali raqobat va qiziqish uyg ‘otiladi. Talabalar yulduzcha, ball yoki sovrinlar yutib olishlari mumkin.

5. STEAM yondashuvi

Kasbiy fanlar (muhandislik, matematika, san’at, texnologiya) birgalikda, ijodiy tarzda o ‘rgatiladi. Bu yondashuv tanqidiy fikrlash va muammoni hal qilish ko ‘nikmasini shakllantiradi.

Amaliyotdagi muammolar

Innovatsiyalar foydali bo ‘lsa-da, ularni amaliyotga tatbiq etishda ayrim muammolar mavjud:

- Texnika va jihozlar yetarli emas;
- Ba’zi o ‘qituvchilar yangi texnologiyalarni yaxshi bilmaydi;
- Ishlab chiqarish bilan hamkorlik kam;
- O ‘quv dasturlari hali ham eski uslubda.

Takliflar va echimlar

1. O ‘qituvchilar uchun **kompyuter va innovatsion metodlar bo ‘yicha kurslar** o ‘tkazish;

2. Har bir texnikumda **amaliy laboratoriyalar va simulyatorlar** yaratish;
3. Ishlab chiqarish korxonalari bilan **mustahkam aloqa o ‘rnatish**;
4. Talabalarning o ‘z loyihalari uchun **grantlar va tanlovlar** e’lon qilish.

Kasbiy ta’limda innovatsiyalarni qo ‘llash — bu talabalarni zamonaviy dunyoga tayyorlashdir. Innovatsiyalar orqali ta’lim samarali bo ‘ladi, talabalar esa faol, o ‘z fikriga ega, kasbini yaxshi tushunadigan mutaxassis bo‘lib yetishadi. Shunday ekan, har bir o ‘quvchi va o ‘qituvchi yangi texnologiyalarni o‘zlashtirib, ularni to‘g‘ri ishlatishni o‘rganishi kerak.

MAVZU BO‘YICHA SAVOLLAR:

1. Kasbiy pedagogikada innovatsion texnologiyalarning asosiy turlari qanday?
2. Innovatsion texnologiyalarni ta’lim jarayonida qo‘llashning ahamiyati qanday?
3. Innovatsion texnologiyalar talabalarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishga qanday yordam beradi?
4. Innovatsion texnologiyalar qanday axloqiy qadriyatlarga asoslangan?
5. Innovatsion texnologiyalar qanday zamonaviy texnologiyalarni o‘z ichiga oladi?
6. Innovatsion texnologiyalar qanday ijtimoiy va iqtisodiy ehtiyojlarni hisobga oladi?
7. Innovatsion texnologiyalar qanday xalqaro standartlarga moslashtirilgan?
8. Innovatsion texnologiyalarni ta’lim jarayonida qo‘llashda qanday muammolar yuzaga keladi?

9. Innovatsion texnologiyalarni takomillashtirish uchun qanday choralar ko‘riladi?

10. Innovatsion texnologiyalarning ta’lim jarayonidagi kelajagi qanday?

18-MAVZU. KASBIY FANLARNI O‘QITISH JARAYONIDA MUAMMOLI TA’LIM TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH

Reja:

1. Muammoli ta’lim texnologiyalarining mohiyati.
2. Muammoli ta’lim metodlarining samaradorligi.
3. Kasbiy fanlarda muammoli ta’limni joriy etish.

Zamonaviy ta’lim tizimi insonni mustaqil fikrlovchi, tanqidiy yondasha oladigan, muammolarni tahlil qila va ularni hal eta oladigan faol shaxs sifatida shakllantirishni ko‘zlaydi. Bu maqsadga erishishda an’anaviy ta’lim usullari yetarli bo‘lmay qolmoqda. Shu sababli, interfaol metodlar ichida **muammoli ta’lim texnologiyasi (problem-based learning – PBL)** alohida ahamiyat kasb etadi.

Muammoli ta’lim texnologiyasi – bu o‘quvchi (yoki talaba)ni tayyor ma’lumotni yodlab olishga emas, balki muayyan muammoni mustaqil hal qilishga, izlanishga va tahliliy fikrlashga jalb etuvchi ta’limiy yondashuvdir.

1. Muammoli ta’limning mazmuni va asosiy belgilari

Muammoli ta’lim – bu o‘qituvchining didaktik maqsad asosida o‘quvchiga savol, topshiriq yoki holat shaklida **muammo** qo‘yishi va bu muammoni **mustaqil hal etish orqali bilim hosil qilinishini** ko‘zlagan metoddir.

Bu texnologiyaning asosiy belgilariga quyidagilar kiradi:

- O‘quvchilar **tayyor bilimni emas**, balki **bilimni o‘z faoliyati natijasida** oladi;
- O‘qituvchi – **bilim manbai emas, yo‘naltiruvchi**;
- O‘qitish jarayonining markazida **savol, shubha, muammo, qarama-qarshilik** turadi;

- O‘quvchilar **qiyinchilikni yengib o‘tish jarayoni** orqali yangi bilimga ega bo‘ladi.

Bu metod **L.S. Vygotskiy**, **J. Dyuи**, **M.I. Maxmutov**, **T.S. Slastyonin** kabi mashhur pedagog va psixologlarning ilmiy qarashlariga asoslangan.

2. Muammoli ta’limning tuzilmasi

Muammoli ta’lim texnologiyasi bir necha bosqichdan iborat bo‘lib, har biri o‘zining psixologik va didaktik vazifasiga ega:

Bosqich	Vazifa
1. Muammo yaratish	Savol, holat, vaziyat orqali o‘quvchining diqqatini jalb qilish.
2. Muammoni tahlil qilish	Muammo mazmunini tushunish, muqobil yechimlarni o‘ylab ko‘rish.
3. Faraz va gipoteza ilgari surish	Ilmiy taxminlar berish, ehtimoliy yechimlarni aniqlash.
4. Tajriba qilish, tekshirish	Gipotezani amaliy yoki nazariy jihatdan sinab ko‘rish.
5. Xulosa chiqarish	Muammoni qanday yechish mumkinligi va bilimni umumlashtirish.

Masalan, biologiya darsida “Nima uchun kam nur tushadigan joylarda o‘simlik barglari yirik bo‘ladi?” degan savol orqali o‘quvchi o‘ylashga, taxmin qilishga, tahlilga jalb qilinadi.

3. Muammoli ta’limning turlari

Muammoli ta’lim **moslashuvchan** bo‘lib, uni turli fan va mavzularga qo‘llash mumkin. Asosan quyidagi turlari mavjud:

- **Muammoli suhbat** – o‘qituvchi muammoli savollar orqali darsni olib boradi;
- **Muammoli topshiriq** – o‘quvchiga mustaqil izlanish uchun topshiriq beriladi;
- **Muammoli holat (case-study)** – hayotiy voqea yoki vaziyat asosida muammo qo‘yiladi;
- **Muammoli loyiha** – o‘quvchilar kichik tadqiqot yoki loyiha asosida muammoga yechim izlaydi.

4. Muammoli ta’limning afzalliklari

Muammoli yondashuv ta’limni quyidagi jihatlar bo‘yicha boyitadi:

- **Faollik va motivatsiyani oshiradi** – o‘quvchi o‘zini bilim olishga mas’ul deb his qiladi;
- **Tanqidiy va tahliliy fikrlashni rivojlantiradi**;
- **Ijodiy fikr va innovatsion yondashuvni shakllantiradi**;
- **Karyeraviy va hayotiy muammolarni hal qilish ko‘nikmalarini beradi**;
- O‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasida **interfaol muloqotni rivojlantiradi**.

5. Kamchiliklari va cheklovlari

Har qanday texnologiya kabi muammoli ta’lim ham ayrim cheklovlarga ega:

- Tayyorlanmagan o‘quvchi uchun bu usul qiyinchilik tug‘dirishi mumkin;
- Har bir mavzuga muammo topish oson emas;
- Ko‘p vaqt va sabr talab etadi;
- O‘qituvchidan yuqori darajadagi **metodik tayyorgarlik** talab etiladi.

Shu sababli bu metod bosqichma-bosqich, oddiy muammolardan boshlab, keyin murakkab holatlargacha o‘tib qo‘llanishi tavsiya etiladi.

6. Amaliy misol

Fan: Tarbiya nazariyasi
Mavzu: O‘smirlikdagi muammoli xatti-harakatlar
Muammo: “Nima uchun ayrim o‘smirlar tajovuzkor bo‘lib qoladi?”
Jarayon: O‘quvchilar guruh bo‘lib sabablari haqida farazlar ilgari suradilar, maqolalar tahlil qilinadi, real holatlar muhokama qilinadi va xulosa chiqariladi.
Natija: O‘quvchilar tajovuzkorlik sabablari, oldini olish usullari haqida bilimga ega bo‘ladilar.

Muammoli ta’lim texnologiyasi – bu zamonaviy pedagogikada shaxsni rivojlantiruvchi, uning tafakkurini chuqurlashtiruvchi va bilimni mustaqil o‘zlashtirishga yo‘naltiruvchi innovatsion yondashuvdir. U o‘quvchilarni faollashtiradi, hayotga tayyorlaydi va ta’limni o‘rgatishdan ko‘ra fikrlashga o‘rgatadi. Shu bois pedagoglar bu metodni bosqichma-bosqich o‘z fanlariga integratsiya qilishlari zarur.

- **Muammoli ta’lim metodlarining samaradorligi**

Zamonaviy pedagogikada ta’limning asosiy maqsadi – o‘quvchilarni tayyor bilimlar egasiga emas, balki mustaqil fikrlaydigan, muammolarni tahlil qila oladigan, ijodkor shaxs sifatida shakllantirishdan iborat. Bu vazifani bajarishda **muammoli ta’lim metodlari** katta rol o‘ynaydi. Ushbu metodlar o‘quvchilarni o‘qitishning passiv ob’ekti emas, balki bilim olish jarayonining faol ishtirokchisiga aylantiradi.

Muammoli ta’lim o‘quvchilarning faolligini oshiradi, izlanishga undaydi, tanqidiy va tahliliy fikrlashni rivojlantiradi, bilimni mustahkam o‘zlashtirishga yordam beradi. Bu esa ta’lim samaradorligini sifat jihatdan yuqori bosqichga olib chiqadi.

1. Samaradorlik tushunchasi

Samaradorlik – bu ta’lim maqsadlariga erishish darajasi, natijaning kutilgan maqsadlarga mos kelish holatidir. Muammoli ta’limda samaradorlik nafaqat bilim miqdori bilan, balki quyidagi kompetensiyalarning rivojlanishi orqali ham baholanadi:

- Mustaqil fikrlash;
- Tanqidiy tahlil qilish;
- Muammoni aniqlash va yechim ishlab chiqish;
- Hamkorlikda ishlash;
- Natijani baholay olish.

Shunday qilib, muammoli metodlar orqali nafaqat bilimlar o‘zlashtiriladi, balki **hayotga mos, faol fuqarolik kompetensiyalari** shakllanadi.

2. Muammoli ta’lim metodlarining afzalliklari

Muammoli yondashuvning asosiy samarali jihatlari quyidagilardir:

2.1. Bilimlarni chuqur o‘zlashtirish

O‘quvchilar tayyor ma’lumotni yodlash o‘rniga, uni mustaqil izlanish asosida o‘zlashtiradilar. Bu bilimni ongli va barqaror qabul qilishga olib keladi.

2.2. Fikr yuritish ko‘nikmalarini rivojlantirish

Muammoga asoslangan topshiriqlar, savollar va tahlillar o‘quvchilarni mantiqiy fikrlashga, gipoteza qurishga, sabab-oqibat bog‘liqliklarini aniqlashga o‘rgatadi.

2.3. Faollik va mas’uliyatni oshirish

O‘quvchi o‘z bilimini o‘zi izlab topadi, bu esa ularni passiv tinglovchidan faol ishtirokchiga aylantiradi. Bu jarayonda u o‘z natijasi uchun mas’ul bo‘ladi.

2.4. Ijodiy fikr va innovatsion qarorlar

Muammoli vaziyatlar orqali o‘quvchi bir nechta yechimni ko‘rib chiqadi, eng optimal variantni tanlaydi yoki yangicha yondashuv ishlab chiqadi. Bu ijodiy tafakkurni shakllantiradi.

2.5. Komandada ishlash va muloqot

Muammoli topshiriqlar ko‘pincha guruhda bajariladi, bu esa hamkorlik, eshitish, fikr almashish, boshqalar fikrini hurmat qilish kabi ijtimoiy ko‘nikmalarni rivojlantiradi.

3. Empirik tadqiqotlar asosidagi natijalar

Pedagogik tajriba va tadqiqotlar muammoli ta’limning an’anaviy metodlarga nisbatan yuqori samaradorlikka ega ekanini ko‘rsatadi:

- 2022-yilda O‘zbekiston Milliy universiteti pedagogika kafedrasida o‘tkazilgan tajriba sinovlarida muammoli metod qo‘llangan sinfda o‘quvchilarning **mustaqil ishlash darajasi 35% oshgan**;
- Talabalar orasida **analitik fikrlash testlarida 40% ga yuqori natijalar** qayd etilgan;
- Darsdan qoniqish va motivatsiya ko‘rsatkichlari muammoli ta’lim guruhlarida **2 barobar yuqori** bo‘lgan (psixologik so‘rov natijalariga ko‘ra).

Bu raqamlar muammoli metodlar o‘zlashtirish darajasini chuqurlashtirishi bilan birga, shaxsiy va ijtimoiy kompetensiyalarni ham faol rivojlantirayotganini isbotlaydi.

4. Qo‘llashda samaradorlikni oshirish shartlari

Muammoli ta’limdan maksimal natija olish uchun quyidagilarga e’tibor qaratish zarur:

- O‘quvchilar bilim darajasiga mos **muammoli vaziyatlar tanlash**;
- Darslarni oldindan rejalashtirish, **muammo markazini aniqlashtirish**;
- **O‘qituvchining vositachilik roli** – u javobni aytmaydi, balki o‘quvchini o‘ylashga undaydi;
- **Refleksiya va yakuniy tahlil** – dars oxirida bilimni umumlashtirish va shaxsiy fikrlar ustida ishlash;
- **Baholash mezonlari** – faqat natija emas, balki jarayon, izlanish, hamkorlik ham qadrlanishi kerak.

5. Amaliy misol

Fan: Tarix
Mavzu: Amir Temurning davlat boshqaruvi
Muammo: “Nima sababdan Amir Temurning siyosiy islohotlari uning davlati mustahkamligiga xizmat qilgan?”
Natija: O‘quvchilar o‘zaro bahs yuritadi, manbalarni tahlil qiladi, strategik fikrlashni o‘rganadi va yakuniy xulosa chiqaradi.

Muammoli ta’lim metodlari – bu o‘quvchilarni nafaqat bilim bilan, balki hayotiy ko‘nikmalar bilan qurollantiruvchi samarali pedagogik yondashuvdir. U o‘qituvchini faqat bilim beruvchi emas, balki yo‘l ko‘rsatuvchi va hamkor sifatida ko‘radi. Mazkur metodlar orqali ta’lim jarayoni hayotga yaqinlashadi, shaxs markaziga ko‘chadi va o‘quvchini jamiyatda faol ishtirok etishga tayyorlaydi.

3. Kasbiy fanlarda muammoli ta’limni joriy etish

Zamonaviy mehnat bozori mutaxassislardan faqat nazariy bilim emas, balki **amaliy ko‘nikma, ijodiy fikrlash, muammoni hal etish qobiliyati, tanqidiy tahlil, jamoada ishlash va qaror**

qabul qilish kabi kasbiy kompetensiyalarni talab etmoqda. Bu esa kasbiy fanlarni o‘qitishda an’anaviy yondashuvlardan voz kechib, **muammoli ta’lim texnologiyalarini** joriy etishni taqozo etadi.

Muammoli ta’lim kasbiy fanlarda o‘quvchini passiv tinglovchidan faol izlanuvchi, fikrlovchi va yaratishga qodir sub’ektga aylantiradi. U real hayotiy vaziyatlar asosida o‘quvchilarning kasbiy tayyorgarligini kuchaytiradi va mehnat muhitiga moslashtiradi.

1. Kasbiy ta’limda muammoli yondashuvning zarurati

Kasbiy fanlar (muhandislik, iqtisodiyot, farmatsiya, pedagogika, axborot texnologiyalari, qishloq xo‘jaligi va b.) nazariy bilimlar bilan bir qatorda, **muammo yechish asosida shakllanadigan amaliy ko‘nikmalar**ni talab etadi. Misol uchun:

- Muhandis konstruktor faqat nazariy formulani bilmasligi, balki dizayn va muhandislik muammosini hal qila olishi lozim;
- Iqtisodchi real moliyaviy xavflarni baholashi va tavakkalchilikni boshqara olishi kerak;
- Pedagog har bir o‘quvchining ehtiyojiga mos darsni loyihalashi kerak.

Bularning barchasi **muammoga asoslangan, reflektiv va tahliliy yondashuv**ni talab qiladi.

2. Muammoli ta’limning kasbiy fanlardagi afzalliklari

Kasbiy fanlarda muammoli ta’lim texnologiyasini joriy etish quyidagi afzalliklarni taqdim etadi:

2.1. Kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirish

Muammo yechish orqali o‘quvchi nafaqat bilimni egallaydi, balki **rejalashtirish, tahlil qilish, innovatsion taklif berish, kommunikatsiya o‘rnatish** ko‘nikmalarini shakllantiradi.

2.2. Real ish muhitiga yaqinlashtirish

Amaliyotda duch kelinadigan real vaziyatlarga moslashtirilgan muammoli topshiriqlar orqali talabalar kelajak kasbiga tayyorlanadi.

2.3. Mas’uliyat va qaror qabul qilishni rivojlantirish

Muammoni hal qilishda o‘quvchi o‘z qarorining oqibatlari haqida o‘ylaydi, bu esa professional axloq, mas’uliyat, va fidoyilikni shakllantiradi.

2.4. Jamoada ishlash ko‘nikmasi

Ko‘pgina kasbiy muammolarni yechish uchun guruhda ishlash, rol bo‘lib bajarish, mas’uliyatni taqsimlash kerak bo‘ladi.

3. Joriy etish bosqichlari

Kasbiy fanlarda muammoli ta’limni joriy etish jarayoni quyidagi bosqichlar asosida amalga oshiriladi:

Bosqich	Mazmuni
Tahlil bosqichi	Fan mazmunini tahlil qilish, muammoli vaziyatlarga mos mavzularni ajratish
Muammo yaratish	Real kasbiy holatlarga asoslangan muammoli topshiriq yoki holat tanlash
Metodik dizayn	Darsni loyihalash: savollar, rollar, baholash mezonlari
Amalga oshirish	O‘quvchilarni muammoni mustaqil yoki guruhda hal etishga yo‘naltirish
Refleksiya va baholash	Jarayonni va natijalarni tahlil qilish, xulosa chiqarish

4. Amaliy misollar

Misol 1: Iqtisodiyot fani

Mavzu: Tashqi savdo siyosati

Muammo: “Agar mamlakatda eksport hajmi pasayib, import oshsa, qanday iqtisodiy choralar ko‘rilishi kerak?”

Natija: Talabalar savdo balansini baholaydi, iqtisodiy strategiyalar ishlab chiqadi, real holatni tahlil qiladi.

Misol 2: Axborot texnologiyalari fani

Mavzu: Axborot xavfsizligi

Muammo: “Agar tarmoqda xakerlar hujumi sodir bo‘lsa, administrator qanday choralar ko‘rishi lozim?”

Natija: Talabalar xavfsizlik protokollari, zaxira tizimlari, shifrlash texnologiyalarini izlaydi va rejalashtiradi.

Misol 3: Pedagogika fani

Mavzu: Individual ta’lim yondashuvi

Muammo: “Sinfdagi o‘quvchilarning bilim darajasi farqli. Qanday yondashuvlar orqali ularning qamrovini ta’minlash mumkin?”

Natija: Talabalar differensial yondashuv, monitoring, refleksiya mexanizmlari asosida strategiya ishlab chiqadi.

5. Samaradorlikni oshirish shartlari

- **O‘qituvchining metodik tayyorgarligi** – har bir kasbiy mavzuga tegishli muammo, holat, vosita va baholash mezonlarini to‘g‘ri tanlash;
- **Fanni hayot bilan bog‘lash** – real tashkilotlar, korxonalar, kompaniyalar amaliyotidan vaziyatlar olish;
- **Raqamli texnologiyalarni integratsiya qilish** – simulyatsiyalar, interaktiv platformalar, tajriba dizaynlari;
- **Yakuniy refleksiya** – o‘quvchilarning mustaqil xulosasi, portfolio, loyiha hisobotlari orqali baholash.

Kasbiy fanlarda muammoli ta’limni joriy etish – bu zamonaviy ta’limning talablariga javob beradigan, kasbga tayyorgarlikni amaliy jihatdan ta’minlovchi eng samarali pedagogik yondashuvdir. U o‘quvchini o‘z kasbiy faoliyatiga tanqidiy va mas’uliyatli yondashishga o‘rgatadi, mehnat bozorida raqobatbardosh mutaxassis tayyorlashga xizmat qiladi. Shuning

uchun muammoli ta’lim kasbiy ta’limda metodik standartga aylanishi lozim.

MAVZU BO‘YICHA SAVOLLAR:

1. Muammoli ta’lim texnologiyasining asosiy tamoyillari qanday?
2. Muammoli ta’lim texnologiyasini qo‘llashning ahamiyati qanday?
3. Muammoli ta’lim texnologiyasi talabalarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishga qanday yordam beradi?
4. Muammoli ta’lim texnologiyasi qanday axloqiy qadriyatlarga asoslangan?
5. Muammoli ta’lim texnologiyasi qanday zamonaviy texnologiyalarni o‘z ichiga oladi?
6. Muammoli ta’lim texnologiyasi qanday ijtimoiy va iqtisodiy ehtiyojlarni hisobga oladi?
7. Muammoli ta’lim texnologiyasi qanday xalqaro standartlarga moslashtirilgan?
8. Muammoli ta’lim texnologiyasini qo‘llashda qanday muammolar yuzaga keladi?
9. Muammoli ta’lim texnologiyasini takomillashtirish uchun qanday choralar ko‘riladi?
10. Muammoli ta’lim texnologiyasining ta’lim jarayonidagi kelajagi qanday?

19-MAVZU. KASB TA’LIMIDA O‘QITUVCHINING KASBIY MAHORATI

Reja:

1. O‘qituvchining kasbiy mahoratini oshirish usullari.
2. Kasbiy ta’limda o‘qituvchi shaxsining o‘rni.
3. Kasbiy mahorat va pedagogik kompetensiya.

Zamonaviy ta’lim tizimi rivojlanishining eng muhim omillaridan biri bu – **o‘qituvchining kasbiy mahorati**dir. Chunki o‘qituvchining bilim darajasi, pedagogik uslubi, kommunikativ ko‘nikmalari va shaxsiy fazilatlari o‘quvchi shaxsining shakllanishiga bevosita ta’sir qiladi. Ta’lim mazmunining yangilanishi, metodlarning takomillashuvi va texnologiyalarning rivojlanishi o‘qituvchidan doimiy o‘z ustida ishlashni talab etadi.

Kasbiy mahorat – bu faqat bilim emas, balki **uni amaliyotda qo‘llash qobiliyati, ta’lim-tarbiya jarayonini samarali tashkil etish, yangilikka ochiqlik, o‘z-o‘zini tahlil qilish va rivojlantirish ko‘nikmasi**dir. Shunday ekan, o‘qituvchining professional o‘sishini ta’minlovchi samarali usullarni aniqlash dolzarb masala hisoblanadi.

1. Kasbiy mahorat tushunchasi va tarkibiy qismlari

Kasbiy mahorat – bu o‘qituvchining o‘z kasbiy faoliyatini samarali tashkil etish va natijadorlikka erishish uchun zarur bo‘lgan **bilim, ko‘nikma, malaka, didaktik uslub va shaxsiy sifatlar yig‘indisi**dir.

Kasbiy mahorat quyidagilardan iborat:

- **Metodik tayyorgarlik** (dars rejalashtirish, fanlararo integratsiya, baholash usullari);
- **Didaktik kompetensiya** (ta’lim mazmunini tanlash, taqdim etish, uyg‘unlashtirish);

- **Kommunikativ qobiliyat** (o‘quvchilar, ota-onalar va hamkasblar bilan muloqot);
- **Psixologik madaniyat** (empatiya, motivatsiya, stressga chidamlilik);
- **Innovatsion salohiyat** (yangi metod va texnologiyalarni qo‘llash qobiliyati);
- **Reflektiv yondashuv** (o‘z faoliyatini tahlil qilish va rivojlantirishga tayyorlik).

2. O‘qituvchining kasbiy mahoratini oshirish usullari

Kasbiy mahoratni rivojlantirish uzluksiz, tizimli va integratsiyalashgan jarayondir. Quyida asosiy usullar ko‘rsatilgan:

2.1. Ichki (o‘z-o‘zini rivojlantirish) usullari

1. **O‘quv adabiyotlarini muntazam o‘rganish** – sohadagi yangiliklardan xabardor bo‘lish, ilmiy maqolalarni tahlil qilish.
2. **Refleksiya va o‘z-o‘zini baholash** – o‘quvchilarning fikr-mulohazalari, darsdan keyingi tahlillar asosida o‘z ustida ishlash.
3. **Shaxsiy portfolioni yuritish** – kasbiy yutuqlarni tizimlashtirish, kuchli va zaif tomonlarni aniqlash.
4. **Innovatsion metodlarni sinab ko‘rish** – o‘z faniga mos interfaol, muammoli, integratsion yondashuvlarni tajriba tariqasida qo‘llash.

2.2. Tashqi (tashkiliy) usullari

1. **Malaka oshirish kurslari** – davlat va xalqaro darajadagi treninglar, onlayn platformalar (Coursera, Moodle, EdX).
2. **Tajriba almashinuvi** – seminarlar, dars kuzatuvlari, ustoz-shogird tizimi.
3. **Kasbiy hamjamiyatlarda ishtirok** – fan o‘qituvchilari uyushmalari, telegramm guruhlari, metodik birlashmalar.

4. **Tadqiqot faoliyatiga jalb etish** – ilmiy maqolalar yozish, konferensiyalarda qatnashish, grant loyihalarda ishtirok.

2.3. Raqamli ta’lim vositalaridan foydalanish

- **Virtual laboratoriyalar** – amaliy fanlarda ko‘rgazmalilikni oshirish;
- **Vebinar va MOOC kurslar** – istalgan joyda masofaviy o‘qitish va o‘rganish;
- **Ta’lim platformalari** – Google Classroom, Microsoft Teams, Moodle orqali darsni boshqarish;
- **Sun’iy intellekt vositalari** – test tahlillari, avtomatik baholash, individual yo‘naltirish.

3. Kasbiy o‘sishni baholash mezonlari

Kasbiy mahoratning o‘sishini samarali baholash uchun quyidagi indikatorlar qo‘llaniladi:

Yo‘nalish	**Ko‘rsatkichlar**
Pedagogik kompetensiya	Yangi metodlardan foydalanish, dars samaradorligi
Shaxsiy rivojlanish	Treninglar soni, ilmiy ishlar, sertifikatlar
Innovatsion faoliyat	Dastur va loyihalar, texnologiyalarni joriy etish
Kommunikativ salohiyat	Jamoa bilan ishlash, ota-onalar bilan aloqa
Refleksiya	Dars tahlillari, portfoliodagi o‘zgarishlar

4. Amaliy tavsiyalar

- Har semestrda **shaxsiy kasbiy rivojlanish rejasi** tuzish;
- Har oyning oxirida **reflektiv kundalik** yuritish;
- Har yili kamida bir marta **ochiq dars** o‘tkazish va ekspertlar bahosini olish;
- O‘quvchilardan **anonim fikr-mulohaza** yig‘ish va tahlil qilish;

- Ilmiy-pedagogik jurnallarda **maqola e’lon qilish**ni maqsad qilish;
- **Mentorlik faoliyatiga** jalb bo‘lish (yangi o‘qituvchilarni qo‘llab-quvvatlash).

O‘qituvchilik – doimiy izlanishni, yangilikka ochiqlikni va professional o‘sishni talab qiladigan ijodiy kasbdir. Kasbiy mahoratni oshirish – bu bir martalik harakat emas, balki butun faoliyat davomida olib boriladigan doimiy jarayondir. Bunda asosiy tamoyil: **“Yaxshi o‘qituvchi – doimo o‘quvchidir”**.

2. Kasbiy ta’limda o‘qituvchi shaxsining o‘rni

Kasbiy ta’lim — bu faqatgina malaka va ko‘nikmalarni o‘rgatish jarayoni emas, balki **shaxsning kasbiy shakllanishi, mehnatga munosabatini tarbiyalash, professional ongni rivojlantirish**dir. Bu jarayonning markazida esa — **o‘qituvchi shaxsi** turadi. Uning kasbiy bilimlari, metodik yondashuvi, kommunikativ uslubi, axloqiy qarashlari, shaxsiy namunalari ta’lim oluvchining kasbga bo‘lgan munosabatini shakllantiradi.

Kasbiy ta’limda o‘qituvchi nafaqat fan o‘qituvchisi, balki **mentoring qiluvchi rahbar, kasbga yo‘naltiruvchi, motivatsiya beruvchi va hayotiy qoidalarni o‘rgatuvchi shaxs** sifatida namoyon bo‘ladi. Uning ruhiy-ma’naviy fazilatlari o‘quvchi uchun ilgari surilayotgan kasbning qadriyatlari bilan uyg‘un bo‘lishi zarur.

1. O‘qituvchi shaxsi: mazmun va omillar

O‘qituvchi shaxsi deganda faqat uning kasbiy malakasi emas, balki shaxsiy fazilatlari, dunyoqarashi, muloqot uslubi, qadriyatlari va ijtimoiy mas’uliyat darajasi tushuniladi. Uning o‘quvchi ongiga ta’siri quyidagi jihatlar orqali namoyon bo‘ladi:

- **Kommunikativ xatti-harakatlar** (mehribonlik, samimiylik, hurmat);
- **Kasbga bo‘lgan munosabat** (mas’uliyat, mehnatsevarlik, o‘zini rivojlantirishga intilish);
- **Axloqiy fazilatlar** (adolat, halollik, fidoyilik, sadoqat);
- **Tashabbuskorlik va innovatsion fikrlash** (yangi metodlarni qo‘llash, o‘zini yangilab borish);
- **Shaxsiy namunadorlik** (o‘z xulqi bilan o‘quvchilarga ijobiy namuna bo‘lish).

Bu omillar o‘quvchi ongida kasbga nisbatan hurmat, intilish va mas’uliyat hissini uyg‘otadi.

2. Kasbiy ta’limda o‘qituvchining vazifalari

Kasbiy ta’lim tizimida o‘qituvchi ko‘p qirrali vazifalarni bajaradi:

Vazifa turi	Mazmuni
Ta’limiy	Maxsus fanlar bo‘yicha bilim, ko‘nikma va malakalarni shakllantirish
Tarbiyaviy	Kasbiy etika, mehnat madaniyati, ijtimoiy mas’uliyatni tarbiyalash
Rivojlantiruvchi	Tanqidiy fikrlash, muammoli vaziyatlarda qaror qabul qilishni o‘rgatish
Motivatsion	Kasbga qiziqish uyg‘otish, mustaqil o‘rganishga undash
Yo‘naltiruvchi	Kasbiy yo‘nalish, ishga joylashish, kasbiy rivojlanish rejasini tuzish
Ijtimoiy vositachi	Ota-ona, ish beruvchi va o‘quvchi o‘rtasida kommunikatsiyani yo‘lga qo‘yish

3. O‘qituvchi shaxsining ta’sir mexanizmlari

O‘qituvchi shaxsi o‘quvchi ongiga bevosita va bilvosita ta’sir qiladi. Ushbu ta’sir quyidagi mexanizmlar orqali yuzaga chiqadi:

- **Identifikatsiya** – o‘quvchi o‘qituvchini o‘ziga ideal sifatida tanlaydi;
- **Taqlid** – o‘qituvchining nutqi, muomalasi, ishga yondashuvi takrorlanadi;
- **Qabul qilish** – o‘qituvchi fikri va qadriyatlari ongli ravishda qabul qilinadi;
- **Refleksiya** – o‘qituvchining baholari orqali o‘quvchi o‘ziga tahliliy qaray boshlaydi.

Ayniqsa kasbiy yo‘nalishlarda (muhandislik, farmatsiya, pedagogika, texnik mutaxassisliklar) o‘qituvchining kasbga sadoqati, halolligi, ishtiyoqi o‘quvchida ushbu kasbga ishonch uyg‘otadi.

4. O‘qituvchi shaxsining o‘sishi va o‘zini namoyon qilishi

O‘qituvchi shaxsiy ta’sirini kuchaytirish uchun quyidagilarni doimiy rivojlantirishi lozim:

- **Pedagogik refleksiya** – o‘z darsini, muloqot uslubini tahlil qilish;
- **Madaniy saviya** – til madaniyati, psixologik sezgirlik, nutq ohangi;
- **Kasbiy kompetensiyalar** – o‘z faniga chuqur egalik, metodik yangiliklar;
- **Shaxsiy imidj** – tashqi ko‘rinish, odob, vaqtga rioya qilish, xulqning izchilligi;
- **Shaxsiy ustuvorliklar** – ijobiy energiya, fidoyilik, ruhiy barqarorlik.

5. Amaliy tavsiyalar

- Har semestrda **o‘quvchilardan anonim fikr** so‘rash: "Siz uchun o‘qituvchining qanday xususiyati muhim?"
- **“O‘zimni qanday ko‘raman?” reflektiv kundaligi** yuritish;
- Darsdan oldin 5 daqiqa “o‘qituvchi sifatida qanday taassurot qoldiryapman?” deb o‘ziga savol berish;
- O‘quvchilar bilan **insoniy muloqot asosida tarbiyaviy suhbatlar** o‘tkazish;
- Har oyda bir yangi yondashuvni sinab ko‘rish: dramatizatsiya, muammoli vaziyat, loyiha ishi.

Kasbiy ta’limda o‘qituvchi shaxsi – bu o‘quvchi shaxsining shakllanishiga, kasbiy dunyoqarashining rivojlanishiga va hayotiy yo‘nalishining belgilanishiga bevosita ta’sir ko‘rsatuvchi omildir. O‘qituvchining bilimga bo‘lgan ishtiyoqi, sadoqati, shaxsiy madaniyati va fidoyiligi – kasbiy ta’lim samaradorligining asosiy mezonlaridandir. Shu bois, har bir o‘qituvchi o‘z shaxsini pedagogik vosita sifatida tarbiya qilishi va o‘z ustida doimiy ishlashi lozim.

3. Kasbiy mahorat va pedagogik kompetensiya

XXI asrda o‘qituvchidan talab etiladigan eng muhim jihatlardan biri – **kasbiy mahorat** va **pedagogik kompetensiyaning yuqori darajasi**dir. O‘quvchilarning bilim sifati, ta’limda samaradorlik, tarbiyaviy ta’sir kuchi va yangiliklarga ochiqlik darajasi, avvalo, o‘qituvchining kasbiy tayyorgarligiga bog‘liq.

Bugungi kunda o‘qituvchi shunchaki bilim yetkazuvchi emas, balki o‘quvchi shaxsini rivojlantiruvchi, unga mustaqil fikr yuritishni o‘rgatuvchi, kompetensiyaviy yondashuv asosida faoliyat olib boruvchi mutaxassis sifatida qaralmoqda. Shu boisdan ham pedagogik faoliyatda **kasbiy mahorat** va **kompetensiya** tushunchalari o‘zaro bog‘liq va bir-birini to‘ldiruvchi tarkibiy qismlar sifatida talqin etiladi.

1. Kasbiy mahorat tushunchasi

Kasbiy mahorat – bu o‘qituvchining o‘z pedagogik faoliyatini yuqori saviyada, samarali, natijaga yo‘naltirilgan holda amalga oshirish qobiliyatidir. U quyidagi tarkibiy qismlardan iborat:

- **Fanga doir chuqur bilim**;
- **Metodik savodxonlik va dars dizayni**;
- **Pedagogik texnologiyalarni qo‘llay olish ko‘nikmasi**;
- **Innovatsion yondashuvlar va kreativ fikrlash**;
- **Shaxsiy madaniyat va axloqiy qadriyatlar**;
- **Kasbiy refleksiya va o‘z ustida ishlash ko‘nikmasi**.

Kasbiy mahorat o‘qituvchining darsni qanday tashkil qilayotgani, o‘quvchilar bilan qanday muloqotda bo‘layotgani, ta’lim-tarbiyani qanday uyg‘unlashtirayotgani orqali namoyon bo‘ladi.

2. Pedagogik kompetensiya tushunchasi

Kompetensiya – bu bilim, ko‘nikma, qadriyat va tajribaning integratsiyalashgan yig‘indisidir. **Pedagogik kompetensiya** esa o‘qituvchining ta’lim va tarbiya jarayonini zamonaviy yondashuvlar asosida, samarali va tizimli olib borish qobiliyatidir.

YUNESKO, OECD, va boshqa xalqaro tashkilotlar kompetensiyani quyidagi asosiy yo‘nalishlar bo‘yicha baholaydi:

1. **Predmetga oid kompetensiya** – fan mazmunini chuqur anglash va tushuntirish qobiliyati;
2. **Metodik kompetensiya** – o‘quv jarayonini to‘g‘ri rejalashtirish, yondashuv tanlash, darsni boshqarish;
3. **Psixologik-pedagogik kompetensiya** – o‘quvchilar psixologiyasi, yosh xususiyatlariga mos yondashish;

4. **Ijtimoiy va kommunikativ kompetensiya** – hamkasblar, ota-onalar, o‘quvchilar bilan samarali muloqot;
5. **Raqamli kompetensiya** – AKT vositalarini dars jarayonida to‘g‘ri qo‘llash;
6. **Reflektiv kompetensiya** – o‘z faoliyatini baholash va rivojlantirishga intilish.

3. Kasbiy mahorat va pedagogik kompetensiya o‘rtasidagi bog‘liqlik

Kasbiy mahorat va pedagogik kompetensiya bir-biri bilan **sabab–natija va sifat–funksiya** munosabatida bo‘ladi. Quyidagi jadval bu bog‘liqlikni ko‘rsatadi:

Kasbiy mahorat (amalga oshirish qobiliyati)	**Pedagogik kompetensiya (zarur bilim va fazilatlar)**
Samarali dars o‘tkazish	Metodik va didaktik kompetensiya
O‘quvchilar bilan ijobiy munosabat	Psixologik va kommunikativ kompetensiya
Darsda texnologiyalarni qo‘llash	Raqamli kompetensiya
O‘quvchilarning motivatsiyasini oshirish	Tarbiyaviy va motivatsion kompetensiya
O‘z faoliyatini tahlil qilish va o‘zini rivojlantirish	Reflektiv kompetensiya

Ya’ni, pedagogik kompetensiyalar o‘qituvchining kasbiy mahoratini asoslaydi, kuchaytiradi va uni barqaror rivojlanishga yo‘naltiradi.

4. Kasbiy mahorat va kompetensiyani rivojlantirish yo‘llari

- **Malaka oshirish**: kurslar, sertifikat dasturlar, onlayn ta’lim platformalari orqali yangi bilimlar egallash;
- **Mentorlik va tajriba almashinuvi**: tajribali ustozlardan o‘rganish, ochiq darslar, kasbiy forumlar;
- **O‘z-o‘zini rivojlantirish**: metodik adabiyotlar o‘qish, webinarlar, xalqaro tajribani o‘rganish;

- **Refleksiya**: o‘z faoliyatini baholash, o‘quvchi fikrlarini tahlil qilish, o‘z ustida rejali ishlash;
- **Innovatsion loyihalarda ishtirok**: grantlar, raqamli vositalar asosida darslar yaratish;
- **Ilmiy-tadqiqot faoliyati**: maqola yozish, pedagogik tajribalarni ilmiy asoslash.

5. Amaliy misol

Bir o‘qituvchi informatika fanidan dars o‘tmoqda. U nafaqat algoritmlar haqida bilim beradi (predmet kompetensiyasi), balki guruhli ish orqali o‘quvchilarda hamkorlikni shakllantiradi (ijtimoiy kompetensiya), interaktiv platformalardan foydalanadi (raqamli kompetensiya), dars yakunida o‘z faoliyatini tahlil qiladi (reflektiv kompetensiya). Bunda u kasbiy mahoratni kompleks tarzda namoyon etadi.

Kasbiy mahorat va **pedagogik kompetensiya** – bu zamonaviy o‘qituvchilikning ikki tayanch ustunidir. Ular o‘zaro uzviy bog‘liq bo‘lib, ta’lim sifati, o‘quvchilarning rivojlanish sur’ati va pedagogik jarayon samaradorligini belgilaydi. Har bir pedagog bu ikki tarkibni doimiy ravishda rivojlantirib borishi, o‘zini baholab, yangiliklarga ochiq bo‘lishi zarur. Zero, kasbiy barkamollik – bu hayot tarzidir.

MAVZU BO‘YICHA SAVOLLAR:

1. Kasb ta’limida o‘qituvchining kasbiy mahorati nimalardan iborat?
2. O‘qituvchining kasbiy mahoratini rivojlantirishning asosiy usullari qanday?
3. O‘qituvchining kasbiy mahorati talabalarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishga qanday ta’sir ko‘rsatadi?

4. O‘qituvchining kasbiy mahorati qanday axloqiy qadriyatlarga asoslangan?

5. O‘qituvchining kasbiy mahorati qanday zamonaviy texnologiyalarni o‘z ichiga oladi?

6. O‘qituvchining kasbiy mahorati qanday ijtimoiy va iqtisodiy ehtiyojlarni hisobga oladi?

7. O‘qituvchining kasbiy mahorati qanday xalqaro standartlarga moslashtirilgan?

8. O‘qituvchining kasbiy mahoratini rivojlantirishda qanday muammolar yuzaga keladi?

9. O‘qituvchining kasbiy mahoratini takomillashtirish uchun qanday choralar ko‘riladi?

10. O‘qituvchining kasbiy mahoratining ta’lim jarayonidagi kelajagi qanday?

20-MAVZU. O‘RTA MAXSUS TA’LIM TIZIMI BOSHQARUVI FAOLIYATINI TASHKIL QILISH SHART – SHAROITLARI, TAMOYILLARI VA USULLARI

Reja:

1. O‘rta maxsus ta’lim tizimida boshqaruv tizimining asosiy tamoyillari.

2. Boshqaruv faoliyatining shart-sharoitlari.

3. O‘rta maxsus ta’lim muassasalarini samarali boshqarish usullari.

1. O‘rta maxsus ta’lim tizimida boshqaruv tizimining asosiy tamoyillari

O‘zbekiston Respublikasida o‘rta maxsus ta’lim tizimi — jamiyatning iqtisodiy, ijtimoiy va ilmiy-texnik salohiyatini rivojlantirishda muhim o‘rin egallaydi. Mazkur tizim orqali mehnat bozoriga raqobatbardosh, malakali mutaxassislar tayyorlanadi. Shu bois, o‘rta maxsus ta’lim muassasalarining **boshqaruv tizimi** — ta’lim sifatini ta’minlash, samaradorlikka erishish va tizimning barqaror rivojlanishini kafolatlovchi asosiy omillardan biridir. Samarali boshqaruv nafaqat jarayonni tashkil etish, balki inson kapitalini to‘g‘ri yo‘naltirish, texnologiyalarni integratsiyalash, innovatsion yondashuvni rivojlantirish va barcha manfaatdor tomonlar bilan o‘zaro hamkorlikda ishlashni taqozo etadi. Bunda boshqaruvning **asosiy tamoyillari** muhim metodologik negiz hisoblanadi.

1. O‘rta maxsus ta’limdagi boshqaruv tushunchasi

Ta’lim boshqaruvi — bu ta’lim jarayonini rejalashtirish, tashkil etish, muvofiqlashtirish, monitoring qilish va baholash orqali maqsadli natijaga erishishni ko‘zlagan ijtimoiy-pedagogik faoliyatdir.

O‘rta maxsus ta’limda boshqaruv ikki asosiy yo‘nalishni qamrab oladi:

- **Pedagogik boshqaruv** – o‘quv-tarbiya jarayoni va ta’lim-tarbiya sifatini nazorat qilish;
- **Tashkiliy boshqaruv** – resurslar (moddiy-texnik, insoniy, axborot)ni samarali boshqarish, muassasa faoliyatini optimallashtirish.

2. Boshqaruv tizimining asosiy tamoyillari

O‘rta maxsus ta’lim muassasasini samarali boshqarishda quyidagi asosiy tamoyillar muhim rol o‘ynaydi:

2.1. Demokratiklik va ochiqlik

Boshqaruv qarorlarini qabul qilishda barcha ishtirokchilarning (o‘qituvchilar, o‘quvchilar, ota-onalar, hamkor tashkilotlar) fikrini inobatga olish, ochiq va shaffof tizim asosida faoliyat yuritish.

2.2. Ilmiylik va asoslanganlik

Boshqaruv qarorlari empirik ma’lumotlar, statistik tahlil, monitoring natijalari, ilg‘or tajriba asosida shakllanishi zarur. Rejalar zamonaviy metodlar asosida ishlab chiqilishi kerak.

2.3. Maqsadlilik va natijadorlik

Har bir boshqaruv harakati aniq maqsadlarga yo‘naltirilgan bo‘lishi va o‘z natijadorlik mezonlariga ega bo‘lishi lozim (KPI, o‘quvchilar bilim darajasi, bandlik ko‘rsatkichlari).

2.4. Moslashuvchanlik va innovatsionlik

Ta’lim tizimi tez o‘zgarayotgan ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlarga tez moslasha olishi va texnologik yangiliklarni tezda o‘zlashtira bilishi kerak.

2.5. Uzviylik va tizimlilik

Boshqaruv jarayoni o‘quv, tarbiyaviy, uslubiy, tashkiliy, axborot va moliyaviy yo‘nalishlarning o‘zaro uyg‘unlashgan holda yuritilishini anglatadi.

2.6. Motivatsiya va insoniy omilga tayanish

Kadrlarni rag‘batlantirish, o‘qituvchilarning kasbiy rivojlanishiga sharoit yaratish, o‘quvchilar uchun shaxsiy yondashuv va psixologik qo‘llab-quvvatlashni yo‘lga qo‘yish boshqaruv samaradorligini oshiradi.

2.7. Monitoring va refleksiya asosida boshqaruv

Har bir qarorning amalga oshirilishi kuzatuv, tahlil va takomillashtirish mexanizmlari orqali boshqarilishi kerak. Harakatlar reflektiv tahlil asosida takror ko‘rib chiqiladi.

3. Tamoyillar asosidagi boshqaruv modelining afzalliklari

Tamoyil asosidagi boshqaruv natijalari	Ta’siri
Ochiqlik va ishtirokchilik ortadi	Ijtimoiy ishonch va xodimlar motivatsiyasi oshadi
Tizimlilik orqali muvofiqlashtirilgan faoliyat	Resurslardan oqilona foydalanish, tartibli muhit yaraladi
Innovatsionlik orqali texnologik yangilanish	Ta’lim mazmuni va sifati oshadi
Monitoring asosida qarorlar qabul qilinadi	Aniqlik va javobgarlik kuchayadi

4. Amaliy misol: O‘rta maxsus ta’lim muassasasida tamoyillarni qo‘llash

Misol: Texnikumda o‘quvchilar bilim darajasi past bo‘lsa, rahbariyat quyidagi bosqichda tamoyillarga asoslangan boshqaruv modelini qo‘llaydi:

1. **Ilmiylik**: holat tahlil qilinadi (statistika, so‘rovnoma, dars kuzatuvi).
2. **Tizimlilik**: o‘qituvchilar, metod birlashmalari va ota-onalar ishtirokida masalalar muhokama qilinadi.

3. **Innovatsionlik**: muammoli darslar, raqamli platformalar, individual reja joriy etiladi.
4. **Monitoring**: 3 oy davomida oraliq baholash va natijalar solishtiriladi.
5. **Refleksiya**: ish samaradorligi tahlil qilinadi, keyingi choralar belgilanadi.

O‘rta maxsus ta’lim tizimida boshqaruv faqat amaldagi rahbarlik emas, balki ilg‘or, samarali, ishtirokchilikka asoslangan, natijaga yo‘naltirilgan strategik faoliyatdir. Tamoyillarga asoslangan boshqaruv esa ta’lim muassasasining rivojlanishini, barqarorligini va innovatsion salohiyatini ta’minlaydi. Har bir rahbar, metod birlashmasi yetakchisi va pedagog ushbu tamoyillarni faoliyatida qo‘llashi orqali muassasa taraqqiyotiga hissa qo‘shadi.

- **Boshqaruv faoliyatining shart-sharoitlari**

Ta’lim muassasasida boshqaruv samaradorligi ko‘p jihatdan **tizimli yondashuv, mavjud resurslardan oqilona foydalanish va inson omiliga tayanish**ga bog‘liqdir. Boshqaruv faqat qarorlar qabul qilish emas, balki qarorlarni amalga oshirish, ularning ijrosini nazorat qilish, natijalarni tahlil qilish va takomillashtirishdan iborat kompleks jarayondir. Ushbu jarayonning muvaffaqiyatli kechishi bevosita **muayyan shart-sharoitlarning mavjudligi** bilan bog‘liq.

Shart-sharoitlar – bu boshqaruvni tashkil etish uchun zarur bo‘lgan tashkiliy, moddiy, psixologik, axborot va normativ omillar majmuidir. Ular ta’lim tashkiloti rahbarlari, bo‘lim boshliqlari, metodik birlashmalar va pedagoglar uchun boshqaruv faoliyatini samarali yuritish yo‘lida poydevor vazifasini bajaradi.

1. Tashkiliy-huquqiy shart-sharoitlar

Boshqaruv faoliyatining qonuniy asosda va maqsadli yuritilishi uchun quyidagi omillar muhim:

- **Normativ-huquqiy baza**: Ta’lim to‘g‘risidagi qonunlar, Prezident farmonlari, Vazirlik buyruqlari, nizom va yo‘riqnomalar;
- **Ustav va ichki hujjatlar**: muassasa faoliyatini tartibga soluvchi reglamentlar, ichki tartib qoidalari;
- **Boshqaruv strukturasining mavjudligi**: direktor, o‘quv ishlari bo‘yicha direktor o‘rinbosari, metod birlashmalar, Kengashlar faoliyatining tizimli tashkil etilishi;
- **Vakolat va javobgarlikni taqsimlash**: boshqaruv ishtirokchilari o‘rtasida vazifa va mas’uliyatning aniq belgilanishi.

2. Moddiy-texnik shart-sharoitlar

Har qanday boshqaruv faoliyati zarur vositalar va resurslarga tayanadi:

- **Zamonaviy ish joylari**: boshqaruv xodimlari uchun kompyuter texnikasi, ofis dasturlari, aloqa vositalari;
- **Texnik bazaning yetarliligi**: sinf xonalari, laboratoriyalar, axborot xonalarining mavjudligi;
- **AKT infratuzilmasi**: internet, elektron hujjat aylanish tizimi, ta’lim monitoringi platformalari (masalan, my.edu.uz, EMIS);
- **Resurslardan foydalanish imkoniyati**: mehnat qulayligi, zamonaviy texnika, vizual va multimedia materiallari.

3. Metodik va texnologik shart-sharoitlar

Samarali boshqaruv metodik yondashuv va texnologiyalardan foydalanishni talab qiladi:

- **Rejalashtirish va strategik boshqaruv hujjatlari**: yillik, choraklik reja, SWOT-tahlil, KPI indikatorlari;

- **Ichki monitoring tizimi**: o‘quv-tarbiya jarayoni, kadrlar faoliyati, ta’lim sifatining baholanishi;
- **Innovatsion texnologiyalarning joriy qilinishi**: raqamli boshqaruv vositalari, masofaviy nazorat, elektron portfoliolar;
- **Metodik qo‘llanmalar va tavsiyalar**: pedagogik diagnostika, baholash mezonlari, tahlil matritsalari.

4. Ijtimoiy-psixologik shart-sharoitlar

Har qanday boshqaruv faoliyatining markazida inson turadi. Shuning uchun quyidagi psixologik omillar ham muhimdir:

- **Jamoada sog‘lom psixologik iqlim**: ishonch, ochiqlik, hurmat, ko‘mak, muvozanat;
- **Motivatsion muhit**: pedagogik xodimlarning o‘zini namoyon qilishiga, ijodkorlikka undovchi sharoitlar;
- **Samarali muloqot**: rahbar va xodimlar o‘rtasida ikki tomonlama, samimiy aloqa vositalarining mavjudligi;
- **Baholash va rag‘batlantirish tizimi**: ma’naviy va moddiy rag‘bat, tan olinish, rivojlanish imkoniyatlari.

5. Axborot-kommunikatsion shart-sharoitlar

Zamonaviy boshqaruv tizimi axborot oqimini to‘g‘ri tashkil etish bilan chambarchas bog‘liq:

- **Axborotning to‘liq va tezkor yetkazilishi**: buxgalteriya, o‘quv reja, elektron kundaliklar orqali o‘zaro axborot almashuvi;
- **Raqamli hujjat aylanishi**: elektron arizalar, bo‘limlararo hujjatlar, avtomatlashtirilgan rejalashtirish;
- **Hisobotlar, tahlil va statistik ma’lumotlar bazasi**: boshqaruv qarorlarini axborotga asoslab qabul qilish imkoniyati.

6. Kadrlar salohiyati

Boshqaruvning sifatli yuritilishi uchun mas’ul bo‘lgan kadrlarning kasbiy tayyorgarligi, yetukligi va bilim saviyasi alohida o‘rin tutadi:

- **Rahbarlarning yetakchilik kompetensiyasi**;
- **O‘qituvchilarning metodik saviyasi va tashabbuskorligi**;
- **Texnik xodimlarning AKT ko‘nikmalari**;
- **Doimiy kasbiy rivojlanish mexanizmlari mavjudligi** (kurslar, attestatsiya, sertifikatlash).

7. Amaliy tavsiyalar

- Har yili **boshqaruv samaradorligini baholash mezonlari**ni aniqlash (KPI, audit natijalari);
- Muassasa ichida **innovatsion loyiha guruhi** tashkil etish (yosh pedagoglar + tajribalilar);
- Har chorakda **psixologik iqlimni tahlil qilish bo‘yicha anonim so‘rov** o‘tkazish;
- Barcha bo‘limlar uchun **raqamli ishlash standartlari**ni joriy qilish (Word, Excel, Google Forms asosida).

Ta’lim muassasasida boshqaruv samaradorligi – bu faqat rahbarlik faoliyatining natijasi emas, balki tizim ichida yaratilgan shart-sharoitlarning mukammalligi, hamkorlik, axborot oqimi, resurslardan oqilona foydalanish va ijtimoiy-psixologik muhitning uyg‘unligi natijasidir. Boshqaruv faoliyatining barqarorligi ushbu omillarni tizimli holda rivojlantirish bilan ta’minlanadi.

3. O‘rta maxsus ta’lim muassasalarini samarali boshqarish usullari

O‘zbekistonning ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyoti, raqobatbardosh mehnat bozorining shakllanishi va sanoat tarmoqlari uchun malakali kadrlar tayyorlash — bevosita o‘rta maxsus ta’lim

muassasalarining samaradorligiga bog‘liq. Bunday muassasalarda boshqaruv jarayoni nafaqat tashkiliy va ma’muriy funksiyalarni bajarish, balki **ta’lim sifatini, kadrlar malakasini, o‘quv-tarbiya muhiti va tashabbuskorlik darajasini oshirishga yo‘naltirilgan strategik faoliyat**dir.

Bugungi kunda an’anaviy boshqaruv usullari bilan cheklanmasdan, yangicha, **demokratik, innovatsion va raqamli yondashuvlar** asosida samarali boshqaruv usullarini joriy etish dolzarb hisoblanadi. Shu bois ushbu bo‘limda ta’lim muassasalarini samarali boshqarishga doir asosiy usullar tahlil qilinadi.

1. Samarali boshqaruv tushunchasi

Samarali boshqaruv — bu ta’lim tashkiloti faoliyatini strategik maqsadlar asosida muvofiqlashtirish, natijadorlik va sifatni doimiy oshirish, innovatsiyalarni joriy etish orqali barqaror rivojlanishga erishishdir.

U quyidagi mezonlar asosida baholanadi:

- Ta’lim sifati va o‘quvchilarning bilim darajasi;
- O‘qituvchilarning kasbiy o‘sishi va motivatsiyasi;
- Bitiruvchilarning bandlik darajasi;
- Resurslardan oqilona foydalanish;
- Ichki monitoring va tashqi audit natijalari.

2. O‘rta maxsus ta’limda qo‘llaniladigan boshqaruv usullari

2.1. Ma’muriy (buyruqbozlik) usul

Bu usul qat’iy intizom, buyruqlar, ko‘rsatmalar va normativ hujjatlarga asoslanadi.

Afzalliklari: tezkorlik, muvofiqlik, nazoratni kuchli ushlab turish.

Kamchiliklari: ijodiy tashabbusni cheklaydi, ishtirokchilik darajasi past bo‘ladi.

Qo‘llash tavsiyasi: favqulodda vaziyatlar, sanitariya-me’yoriy talablar, moliyaviy intizomni ta’minlashda.

2.2. Ijtimoiy-psixologik usul

Jamoa ichidagi ijobiy muhitni shakllantirish, ishonchli muloqot, yetakchilik va motivatsiya orqali ta’sir o‘tkaziladi.

Afzalliklari: jamoada barqarorlik, o‘zini namoyon qilish, kreativlikni oshiradi.

Kamchiliklari: aniq nazorat va tartibda pasayish ehtimoli.

Qo‘llash tavsiyasi: innovatsion loyihalar, muammoli masalalarni hal qilish, ilg‘or tajribalarni targ‘ib etishda.

2.3. Iqtisodiy usul

Rag‘batlantirish, moddiy manbalarni samarali taqsimlash, xodimlar va bo‘limlar faoliyatini KPI (kalit ko‘rsatkichlar) asosida moliyaviy baholash.

Afzalliklari: mas’uliyatni oshiradi, raqobatbardosh muhit yaratadi.

Kamchiliklari: faqat moddiy omilga tayanish yetarli emas.

Qo‘llash tavsiyasi: ustoz-shogird loyihalari, to‘garaklar faoliyati, grantlar va shartnoma asosidagi kurslar monitoringida.

2.4. Innovatsion va raqamli boshqaruv usullari

Bunga quyidagilar kiradi: raqamli platformalarda dars va nazorat rejalashtirish, elektron jurnal va portfoliolar, Google Forms orqali so‘rovlar, Power BI, EMIS, Learning Management System (LMS)dan foydalanish.

Afzalliklari: vaqt tejaladi, shaffoflik ortadi, tahlillar aniqroq bo‘ladi.

Kamchiliklari: AKT savodxonligi yetarli bo‘lmasa, tizim samarasiz bo‘ladi.

Qo‘llash tavsiyasi: reyting tizimi, o‘qituvchi faoliyatini monitoring qilish, o‘quvchilar ishtirokini raqamli baholashda.

2.5. Strategik boshqaruv usuli

Bu usul o‘z ichiga oladi: SWOT-tahlil, o‘sish nuqtalarini aniqlash, strategik rivojlanish dasturini ishlab chiqish, risklarni oldindan baholash.

Afzalliklari: uzoq muddatli natijaga xizmat qiladi, resurslarni rejalashtirishda aniqlik beradi.

Kamchiliklari: murakkab rejalashtirishni va analitik kompetensiyani talab qiladi.

Qo‘llash tavsiyasi: yangi yo‘nalishlar ochish, xalqaro hamkorlik, ta’lim muassasasining reytingini oshirishda.

3. Boshqaruv usullarini uyg‘unlashtirish tamoyili

Biror usulni alohida qo‘llash emas, balki **boshqaruv vaziyatiga qarab kombinatsiyalash** — zamonaviy boshqaruvning asosiy xususiyatidir. Quyidagicha uyg‘unlashtirish tavsiya etiladi:

Holat	**Qo‘llash mumkin bo‘lgan boshqaruv usullari**
Ta’lim sifatini oshirish	Strategik + innovatsion + iqtisodiy
Jamoani motivatsiya qilish	Ijtimoiy-psixologik + iqtisodiy
Intizomni mustahkamlash	Ma’muriy + psixologik
Yangi dastur joriy etish	Innovatsion + strategik + ijtimoiy
Baholash va nazorat	Raqamli + ma’muriy + iqtisodiy

4. Amaliy tavsiyalar

- Har semestrda **boshqaruv usullari diagnostikasi** (direktor, metod birlashma, psixolog ishtirokida);
- **Strategik rivojlanish rejasida** har bir yondashuvga mezon kiritish (masalan, “Xodimlar motivatsiyasi ijtimoiy-psixologik tahlil asosida baholanadi”);
- Raqamli boshqaruvni joriy qilish uchun **IT-mentorlik tizimi** yaratish (bitta AKTga qiziqqan ustoz boshqalarni o‘qitadi);
- Har chorakda **“o‘zgarishlar xaritasi”** tuzib, amalga oshirilgan islohotlar natijasini ko‘rib chiqish.

O‘rta maxsus ta’lim muassasasida boshqaruv usullari — bu rahbarning qo‘lida bo‘lgan vositalar tizimidir. Samaradorlikka erishish uchun bu vositalardan vaziyatga mos, uyg‘unlashgan, natijaga yo‘naltirilgan holda foydalanish zarur. Innovatsion fikr, texnologiyalarga ochiqlik va insoniy munosabat — zamonaviy boshqaruvning asosiy ustunidir. Bunday yondashuv faqat intizomni emas, balki rivojlanishni ham kafolatlaydi.

MAVZU BO‘YICHA SAVOLLAR:

1. O‘rta maxsus ta’lim tizimi boshqaruvi faoliyatini tashkil qilishning asosiy shart-sharoitlari qanday?
2. O‘rta maxsus ta’lim tizimi boshqaruvi faoliyatini tashkil qilishning asosiy tamoyillari qanday?
3. O‘rta maxsus ta’lim tizimi boshqaruvi faoliyatini tashkil qilishning asosiy usullari qanday?
4. O‘rta maxsus ta’lim tizimi boshqaruvi faoliyatini tashkil qilishda qanday muammolar yuzaga keladi?
5. O‘rta maxsus ta’lim tizimi boshqaruvi faoliyatini tashkil qilishda qanday choralar ko‘riladi?
6. O‘rta maxsus ta’lim tizimi boshqaruvi faoliyatini tashkil qilishda qanday xalqaro tajribalardan foydalaniladi?
7. O‘rta maxsus ta’lim tizimi boshqaruvi faoliyatini tashkil qilishda qanday zamonaviy texnologiyalardan foydalaniladi?
8. O‘rta maxsus ta’lim tizimi boshqaruvi faoliyatini tashkil qilishda qanday ijtimoiy va iqtisodiy ehtiyojlarni hisobga olish kerak?
9. O‘rta maxsus ta’lim tizimi boshqaruvi faoliyatini tashkil qilishda qanday axloqiy qadriyatlarga e’tibor beriladi?
10. O‘rta maxsus ta’lim tizimi boshqaruvi faoliyatini tashkil qilishning kelajagi qanday?

GLOSSARIY

1. Pedagogika – Ta’lim-tarbiya nazariyasi va amaliyotini o‘rganuvchi fan.
2. Ta’lim – Bilim, ko‘nikma va malakalarni shakllantirish jarayoni.
3. Tarbiya – Shaxsning axloqiy, ma’naviy va ijtimoiy jihatdan shakllanishi.
4. O‘qituvchi – Ta’lim jarayonini tashkil etuvchi va boshqaruvchi mutaxassis.
5. Talaba – Ta’lim muassasasida bilim oluvchi shaxs.
6. Darslik – Ta’lim jarayonida foydalaniladigan asosiy o‘quv qo‘llanma.
7. Metodika – Ta’lim jarayonini tashkil etish usullari va tamoyillari.
8. Maqsad – Ta’lim-tarbiya jarayonida erishilishi lozim bo‘lgan natija.
9. Kompetensiya – Muayyan sohada bilim, ko‘nikma va malakalarning uyg‘unligi.
10. Axloqiy tarbiya – Yaxshi xulq-atvor va qadriyatlarni shakllantirish.
11. Madrasa – Diniy va dunyoviy fanlar o‘qitiladigan ta’lim muassasasi.
12. Kuttab – Boshlang‘ich ta’lim beruvchi maktab.
13. Innovatsiya – Ta’lim jarayoniga yangiliklar kiritish.
14. Interfaol usullar – O‘quvchilarning faol ishtirokini ta’minlovchi ta’lim usullari.
15. Pedagogik texnologiya – Ta’lim jarayonini samarali tashkil etish usullari.
16. Taqdimot – Bilimlarni mazmunli va tizimli tarzda yetkazish.
17. Didaktika – Ta’lim nazariyasi va metodikasini o‘rganuvchi fan.

18. Psixologiya – Inson xulq-atvori va ruhiyatini o‘rganuvchi fan.

19. Ijtimoiy tarbiya – Jamiyatda muvaffaqiyatli bo‘lish uchun zarur ko‘nikmalarni shakllantirish.

20. Ma’naviyat – Insonning ichki dunyosi va qadriyatlari.

21. Amaliyot – Bilimlarni amaliy sharoitda qo‘llash.

22. Nazariya – Bilimlarning ilmiy asoslari.

23. O‘quv reja – Ta’lim jarayonini tashkil etishda qo‘llaniladigan reja.

24. O‘quv dasturi – Ta’lim muassasasida o‘qitiladigan fanlar ro‘yxati.

25. Monitoring – Ta’lim jarayonini kuzatish va baholash.

26. Diagnostika – Talabalarning bilim darajasini aniqlash.

27. Individual yondashuv – Har bir talabaning xususiyatlarini hisobga olgan holda ta’lim berish.

28. Jamoaviy tarbiya – Jamoa ruhini shakllantirish.

29. Motivatsiya – Ta’lim jarayonida qiziqish va istakni oshirish.

30. Kreativlik – Talabalarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish.

31. Kommunikatsiya – Ta’lim jarayonida o‘zaro muloqot.

32. O‘quv materiallari – Ta’lim jarayonida foydalaniladigan qo‘llanmalar.

33. O‘quv jarayoni – Bilim olish va shakllantirish jarayoni.

34. O‘quv muhiti – Ta’lim jarayoni o‘tadigan sharoit va muhit.

35. O‘quvchi faolligi – Talabalarning ta’lim jarayonida faol ishtiroki.

36. O‘quvchi qobiliyati – Talabalarning bilim olish qobiliyati.

37. O‘quvchi motivatsiyasi – Talabalarning bilim olishga bo‘lgan qiziqishi.

38. O‘quvchi natijasi – Ta’lim jarayoni davomida erishilgan natijalar.

39. O‘quvchi xulqi – Talabalarning xulq-atvori va odobi.

40. O‘quvchi shaxsiyati – Talabalarning shaxsiy xususiyatlari.

41. O‘quvchi rivojlanishi – Talabalarning bilim va ko‘nikmalarining oshishi.

42. O‘quvchi tayyorgarligi – Talabalarning ta’lim jarayoniga tayyorligi.

43. O‘quvchi faoliyati – Talabalarning ta’lim jarayonidagi faoliyati.

44. O‘quvchi qiziqishi – Talabalarning ta’lim jarayoniga bo‘lgan qiziqishi.

45. O‘quvchi qobiliyati – Talabalarning bilim olish qobiliyati.

46. O‘quvchi natijasi – Ta’lim jarayoni davomida erishilgan natijalar.

47. O‘quvchi xulqi – Talabalarning xulq-atvori va odobi.

48. O‘quvchi shaxsiyati – Talabalarning shaxsiy xususiyatlari.

49. O‘quvchi rivojlanishi – Talabalarning bilim va ko‘nikmalarining oshishi.

50. O‘quvchi tayyorgarligi – Talabalarning ta’lim jarayoniga tayyorligi.

MUNDARIJA

1.	O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA TA’LIMNI RIVOJLANTIRISHNING YANGI BOSQICHIDA KASBIY PEDAGOGIKA……	3
2.	PEDAGOGIKA FANINING METODOLOGIK ASOSI……..……..	19
3.	O‘ZBEK XALQ PEDAGOGIKASI. UNI TA’LIM TARBIYADA TUTGAN O‘RNI……..	30
4.	VII – IX ASRLARDA MOVAROUNNAHRDA TARBIYA, MAKTAB VA PEDAGOGIK FIKRLAR…….	50
5.	SHARQ UYG‘ONISH DAVRI VA BU DAVRDA PEDAGOGIK FIKR TARAQQIYOTI……...	62
6.	XIV-XV ASRLARDA TEMUR VA TEMURIYLAR DAVRIDA IJTIMOIY HAYOT, MADANIYAT, TA’LIM-TARBIYA…….	72
7.	MARKAZIY OSIYODA XIX ASRNING IKKINCHI YARMIDA IJTIMOIY HAYOT, TA’LIM-TARBIYA VA PEDAGOGIK FIKR TARAQQIYOTI……...	81
8.	YEVROPA MUTAFAKKIRLARI TA’LIM-TARBIYA HAQIDA…	89
9.	KASB TA’LIMIDA TARBIYA NAZARIYASI……	102
10.	OILADA TARBIYA ASOSLARI. HOZIRGI ZAMON O‘ZBEK OILALARIDAGI TARBIYANING XUSUSIYATLARI…….	113
11.	O‘SMIRLIK DAVRIDA XARAKTERNI INDIVIDUAL XUSUSIYATLARI VA UNDA TARBIYANING ROLI……..	117
12.	OLIY O‘QUV YURTLARIDA TARBIYAVIY ISHLAR NAZARIYASI VA AMALIYOTI……..	128
13.	KASBIY PEDAGOGIKADA TA’LIM JARAYONINING MOHIYATI……..	140
14.	KASBIY PEDAGOGIKADA TA’LIM MAZMUNI…….	154
15.	KASBIY PEDAGOGIKADA TA’LIM METODLARI……	167
16.	TA’LIM JARAYONIDA O‘QITISH VOSITALARINING O‘RNI…	180
17.	KASBIY PEDAGOGIKADA INNOVATSION TEXNOLOGIYALAR…….	192
18.	KASBIY FANLARNI O‘QITISH JARAYONIDA MUAMMOLI TA’LIM TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH……	201

19. KASB TA’LIMIDA O‘QITUVCHINING KASBIY MAHORATI…. 212

20. O‘RTA MAXSUS TA’LIM TIZIMI BOSHQARUVI FAOLIYATINI TASHKIL QILISH SHART – SHAROITLARI, TAMOYILLARI VA USULLARI…….. 223

GLOSSARIY…… 234

Qaydlar uchun

N.I.RAHMANOVA

PROFESSIONAL PEDAGOGIKA

(Darslik)

Muharrirlar: B.Rustamov, G.Raxmatullayeva
Musahhih: Z.Xakimova
Sahifalovchi: D.Narzullayeva
Dizayner: K.Ergashov
Texnik muharrir: Sh.Fayzullayeva
Korrektor: F.Ollamurodova

6483

“Science and innovation” nashriyoti
Nashriyot tasdiqnomasi №:455168 21.11.2024
Bosmaxonaga berildi: 28.05.2025. Bosishga ruxsat etildi: 31.05.2025.
Bichimi 60x84 1/16. Shartli bosma taboq: 13.95. “Times New Roman” garniturasi,
Ofset bosma. Adadi: 100 dona. Buyurtma № 25/42
Manzil: 100121, Toshkent shahri, Yakkasaroy tumani, Shota Rustaveli 150,
“Vega” biznes markazi, 6-etaj, 2-xona.
www.scientists.uz, info@scientists.uz, +998901259654.

“Science and innovation” MCHJ bosmaxonasida chop etildi.
Manzil: 100155, Toshkent shahri, Sergeli tumani, Quruvchi dahasi, 22/43, +998993319654